KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI : 915

İbn-i Sina

Doç. Dr. Mehmet N. BOLAY

TÜRK BÜYÜKLERİ DİZİSİ : 82

KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI : 915

İBN-İ SİNA

Doç. Dr. Mehmet N. BOLAY

TÜRK BÜYÜKLERİ DİZİSİ 82

Kapak Düzeni : Saim ONAN

ISBN 975 - 17 - 0174 - 0

Onay: 2.5.1988 tarih ve 928.1-1679 sayı
Birinci Baskı.
Baskı Sayısı: 15.000
Sevinç Matbaası — ANKARA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

İbn-i Sina'nın babası Belhli (Güney Türkistan), annesi Buhara'lı (Batı Türkistan) olması, kendisinin de Buhara'da doğmuş bulunması sebebiyle Türk olması pek tabiidir Fakat bu bedahete rağmen, ilmi eserlerini Arapça yazmış olmasına bakan bazı batılı müellifler İbn-i Sina'yı Arap saymaya yeltenmişlerdir.

Orta Çağ'da. bütün eserlerini Latince yazmış olan Anglosakson, Cermen. İskandinav vb. ırklarına mensup batı âlimlerini ırken latin saymak kimsenin aklından geçmemiştir. Binaenaleyh Farabî. Birunî ve İbn-i Sina gibi eserlerini, o zamanlar İslâm âleminin ortak din ve kültür dili olan Arapça ile yazmış Türk alimlerine başka milliyetler isnad edilmemesi icap ederdi.

Fakat Batı; Doğu hakkında hiçbir araştırma yapmadan, ilmi mesnede dayanmadan peşin hükümler veregelmiştir. İşte bu peşin hükümler zamanının bir hatırası olan bu anlayış asrımıza kadar sürüklenip gelmiştir.

Bu anlayış doğru olsaydı, eserlerini Arapça ve Türkçe yazan Batılı ilim adamlarını Arap ve Türk olarak kabul etmek de doğru olurdu...

İbn-i Sina, sekiz yaşında hafız olmuştu. Çok genç yaşlarında diğer ilimlerin yanında İslâmî ilimleri de tahsil edip öğ-

renmişti. Küçük yaşından itibaren ibadetlerini yerine getirirdi. Hatta kendi ifadesine bakılırsa: çalışırken anlayamadığı, zorlandığı bir mesele çıktığı zaman dahi, hemen camiye gider, namaz kılar, karanlık, anlaşılmaz meseleleri aydınlatması, kolaylaştırması için Allah'a dua eder ve böylece zorlar ona kolaylaşır, karanlıklar aydınlık olur, muradına ererdi. O ilmini ibadetlerle pratik hale getirmiş olan bir alimdi.

Hatta bir çok filozof gibi İbn-i Sina'nın da hayatının son devrelerinde mistikleştiği, sofileştiği bilinmektedir. "İşârât" adlı eserinin son bölümü olan "Makamatü'l-Arifin" de tasavvuf konusu anlatılmıştır İbn-i Sina'ya göre "İbadetlerin en üstünü Namaz ve Oruçtur. İyiliklerin en faydalısı sadakadır. Hikmet faziletlerin anasıdır. Allah'ı bilmek evveller evvelidir. Güzel söyleyen Allah'a yükselir..."

İbn-i Sina insanlık için gelmiş olan büyük dâhiler ve hakîm filozoflardan birisi olarak kabul edilmektedir. Felsefe de Farabî'yi takib etmiştir. Ancak Farabî ile Gazalî arasında geçit sayılabilir. Yunan felsefesine Farabî kadar ağırlık vermemiş, Yunan felsefesini İslâm Kelâmı'na yaklaştırmaya gayret etmiştir. Fakat Gazalî gibi Yunan felsefesini asla inkâr etmemiştir. Orta Çağ Avrupası'nı şiddetle etkilemiştir. Kitabü'n-Nefs'inde psikolojinin kurucusu olarak görülür.

İbn-i Sina tıp alanında da büyük bir şöhrete sahiptir. 16 yaşında bir tabip olarak üstün başarı kazanmış, kendisinden yaşça büyük meslektaşlarına ders okutmuştur. Bu suretle meslektaşları arasında temayüz etmiştir. Tıp konusundaki büyük eseri "Kanun" çok meşhurdur. Bu eser VI asır yani altı yüz sene Doğu ve Batı hekimliğine hakim olmuş Asya ve Avrupa üniversitelerinde onun eserleri okutulmuştur.

İbn-i Sina, felsefe, tıp, hikmet, musiki vb. sahalarında pek çok eserler vermiştir. Eserlerinin sayısı 276'nın üzerindedir "Şifa, Necat, İşârât" felsefe konusunda çok bilinen üç eseridir. Musiki konusunda da bir kaç eseri vardır. Bunlardan biri besteleme kaidelerinden bahsetmektedir.

Denilebilir ki; İbn-i Sina ilim dünyasının bayraktarlarından olup, insanlık âlemine doğmuş bir Türk-İslâm güneşidir.

Yazık ki biz, gençliğimiz, değerlerimizi, İbn-i Sina'ları tanıyamıyoruz. Kaçınılması mümkün olmayan, ıslah da edilmeyen ve maalesef harîmimize kadar girmiş bulunan birtakım yayın vasıtaları ve diğer âmiller yüzünden, Türk insanı, Türk gençliği kendinden kaçırılmaktadır Yani yabancılaştırılmaktadır. Bu itibarla hiç kimse kendinden kaçırılmış insanlardan kendini tanımasını isteyemez. İstese de kuru istek semere vermez. Gençlik her devletin istikbalidir, geleceğidir. Binaenaleyh bu benim geleceğimdir diyen herkes bu eksikliği görmek ve gidermek için seferber olmalıdır.

Mehmet Naci BOLAY

BİRİNCİ BÖLÜM

I. İBN-İ SİNA'NIN HAYATI[1]

A) Çocukluk ve Gençlik Devresi

Büyük Türk filozofu ve âlimi İbn-i Sina, Batı dünyasında Latinler nezdinde "Avicenna" ismiyle tanınmıştır.

Bilindiği üzere, Türklerin İslâmiyeti kabul edip, Müslüman oluşlarından sonra yetişen Türk-İslâm filozofları eserlerini o zamanın ilim ve felsefe lisanı olan Arapça ile yazmışlardır. Nitekim çeşitli milletlere mensup Orta Çağ Hristiyan ilim adamları ve hatta daha sonra gelen bazı Batı filozofları dahi eserlerini o zamanın ilim ve felsefe lisanı sayılan Latince ile yazmışlardır. Bu bakımdan Türk-İslâm filozoflarını, eserlerini Arapça olarak yazdılar diye yadırgamamak gerekir.

Tabii ki, Türkler Müslüman olduktan sonra, diğer milletler gibi, İslâmın da tavsiyesine uygun olmak kaydıyla (Arapça) Müslüman isimleri de almışlardır. Bu İslâmî geleneğin ışı-

---

1) Bkz. el-Kıftî, İhbâru'l-Ulemâ b. Ahbaru'l-Hükema (Leipzig, 1903); İbni Ebî Useybia, Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakati'l-Etibba' (Beyrut, 1965); Ş. Yaltkaya, İbn-i Sina'nın Hal Tercemesi (İbn-i Sina Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkik, TTK Yayınları, İstanbul, 1937 (içinde)); Dairetü'l-Maarifi'l-İslâmiyye; Nihat Keklik, Türk-İslâm Filozofu İbn-i Sina, Hayatı ve Eserleri (Felsefe Akşivi, Sayı: 22-23 den ayrı basım, İstanbul, 1981).

ğında İbn-i Sina'nın tam ismini, şeceresini (soy ağacını) kaynaklar şu şekilde tesbit etmişlerdir: Ebu Ali el-Hüseyin bin Abdullah İbn-i Sina. Oldukça uzun bir isim. Buradaki Hüseyin, İbn-i Sina'nın kendi ismi, Abdullah babasının, Ali'de dedesinin adıdır. İbn-i Sina'ya ayrıca eş-Şeyhu'r-Reis ünvanı verilmiştir. Bu, onun ilim, felsefe ve tıpda rakipsiz olduğunu, biricik olduğunu gösteren ve baş âlim, bilginler bilgini vb. manalara gelen bir ünvandır. Kıftî, "İhbaru'l-Ulema bi Ahbaru'l-Hükema" adlı eserinde İbn-i Sina için "eş-Şeyhu-r-Reis ünvanını kullandım, çünkü İbn-i Sina'ya verilen bu ünvan onun isminden daha meşhurdur." der.

Öğrencilerinden biri olan Ebu Ubeyd el-Cüzcanî'nin sorduğu bir sual üzerine, İbn-i Sina hayatını bu pek vefalı öğrencisine yazdırmıştır. Talebesi Cüzcanî de âdeta İbn-i Sina'nın ağzından çıkanları aynen kaleme almıştır. Şimdi İbn-i Sina'nın hayatını (Cüzcanî) vasıtasıyla, kendi lisanından dinleyebiliriz:

"Babam, Belh ahalisindendi. (Nuh İbn-i Mansur zamanında) Belh[2]'den ayrılarak Buhara[3]'ya yerleşti. Yine bu hü-

2) Belh (Toharistan) Orta Asya'nın güney-batı kısmında İbn-i Sina ile alâkalı ilk merhale, ailesinin ilk yaşadığı şehir olmaktadır. Belh, Turan ile İran sınırındaki kadim şehirdir. M.VI. asır sonundan VIII. asır ortasına kadar Göktürk Hakanlığının bir vilayeti idi. Toharistan Yabgulan ünvanını taşıyan Göktürk sülalesinin kolu, Belh ilini idare ediyordu.

Türklerin M.737 de Emevî Kuvvetleri önünde gerilemesi ile Toharistan, İslâm hilâfet merkezlerine bağlandı. Toharistan'da kalan Türkler, muhtemelen bu sırada tedricen (yavaş yavaş) Müslüman oldular.

M.VIII. asırda Belh, yine bir Türk sülalesinin eline geçti. Amu-derya'nın karşı sahilindeki Türkistan vilayetlerinin "Beg" sülalesi, diğer adlarıyla "Bânicûr" oğulları. M.847-948 arasında kendi vatanlarına ilâveten Türkistan'da da Abbasiler ve Sâmânoğulları adına valilik etmekte idiler. Belh'in bir çok İslâmî abidevî yapıları, bu sülaleye mensup beylerin ve bir "Hâtun"un eseri idi. "Bânicûr"ların Belh'den sürüldüğü sıralarda Sayran Türk sülalesinden Kara Ti-

kümdar devrinde Buhara'nın en büyük köylerinden olan Harmeysen'de vazife aldı, maişetini bu şekilde temin ediyordu. Harmeysen köyünün yakınında bir köy vardı: Efşene. Babam Efşene'de bir hanımla evlendi. Önce ben M. 980 Ağustos ayında, sonra da erkek kardeşim Efşene'de dünyaya gelmişiz. (Nur topu gibi) iki erkek çocuğu sahibi olduktan sonra, ailemiz Buhara'ya yerleşti. Buhara'da iki kardeş ilim tahsil etmeye başladık. Ben bir muallimden (ilim öğreten, öğretmen) Kur'an ve edebiyat dersleri aldım. On yaşına geldiğim zaman Kur'an'ı

---

gin ve oğlu Mansur gibi Türk beyleri, Belh'i dare ediyorlardı. İbn-i Sina'nın babası Belh'de iken, "Bânicûr" devri sona ermiş olmalı. Âbideler ise olduğu gibi durmaktaydı. (Emel Esin, İbn-i Sina Çevresinde Türk Kültürü. Uluslararası İbn-i Sina Sempozyumu içinde, Ankara, 1984. 531-547)

Büyük Türk mütefekkir ve mutasavvıfı Mevlânâ (M 1207-1273) da aslen Belh'lidir.

3) Buhara, Özbekistan'ın büyük şehirlerinden biri olup. Belh'in ve Semerkand'ın biraz kuzey-doğusuna düşer

"Buhara, İslâm'ın Orta Asya'daki başkenti olarak Türklerin hidayete ermesine, Müslüman olma şerefine ermesine birinci derecede âmil (faktör) olmuştu. M.S. IX. asırda Buhara'da büyük muhaddis. Hadis âlimi Imam Buharî yaşamıştı (öl. 810-869). Ondan sonra gelen İmam Ebû Hafs (öl. 893) Buhara'daki çilehanesinin bulunduğu sokağa Hakk-râh (Hak yolu) adı verilecek derecede, fazilet sahibi bir âlim sayılmıştı. Buhara'nın kuzey-doğusundaki Nûr Ribâtının mezarlığında o kadar çok veli (evliya) yatıyordu ki orayı ziyaret Hacdan sonra en büyük ziyaret sayılıyordu. Gayri müslim Türklerin sınırındaki Nûr Ribatı hem koruyucu bir kale, hem de İslâmı öğretmek için mekteb idi. Nûr'a ki çoğu Türk olan gaziler arasında M.895 sıralarında gelen Selçukoğulları da vardı. Böylece bugünkü vatanımızı kuran Selçuklu Türkleri İbn-i Sina'nın 15 yaşlarında bulunduğu devrede Buhara medeniyetinden nasip almaya başlamışlardı.

İbn-i Sina'nın doğumu ve çocukluğuna rastlayan devirde Buhara'da hem İran, hem de Türk kültürleri için ehemmiyetli bir faaliyet cereyan etmekteydi. M.961-976 yılları arasında Abbasi Valisi bulunan Sâmâni soyuna mensup Mansur b. Nuh, Kur'an-ı Kerim'i mahalli dil veya dillerde tefsir ettirmekteydi. İlmi heyet (kurul) mensupları arasında Türk çevrelerinden Taşkent ve Sayrân'dan da alimler vardı." (E.Esin, aynı yer.)

ezberledim ve edebiyatı da hemen hemen tamamıyla öğrendim. Pek küçük yaşta benim (İbn-i Sina) Kur'an'ı ezberleyip hafız olmam ve edebiyatı da hakkıyla öğrenmem herkesin takdir ve hayranlığını kazanmıştı."

(Kıftî'nin İhbar'ı, İbn-i Ebi Useybia'nın Uyunü'l-Enba'ı ve Dairetü'l-Maarifi'l-İslâmiyye) gibi kaynakların naklettiğine göre:

İbn-i Sina'nın babası, Mısır-İsmailiyye mezhebi davetçilerinin propaganda ve davetlerini kabul etmişti. İsmailiyye'den sayılıyordu. Bu mezhep davetçilerinin (nefs-ruh) ve (akıl) hakkındaki konuşmalarını dinlemiş olan (İbn-i Sina'nın) babası ve onun arkasından da kardeşi bu davetçilerin görüş ve fikirlerini kabul etmişti.

Bu hadiseyi İbn-i Sina şöyle anlatıyor: "Babam İsmailiyye davetçilerine icabet edenlerden, uyanlardandı. İsmailî sayılıyordu. Nefs ve aklın manâlarını onlardan duymuştu. Babam gibi kardeşim de bu mezhebi kabul etmişti. Bazan onlar kendi aralarında konuşurlar, ben de konuşmalarını duyar ve anlardım. Fakat içim o görüşleri kabul etmezdi. Bunlar beni de kendi görüşlerine sokmak istediler. Fakat İsmailiyye mezhebinin görüşlerini hatalı bulup beğenmediğim için kabul etmedim.

Babam ve kardeşim felsefe, geometri, Hind aritmetiğini (Hisabu'l-Hind) dillerine tesbih etmişlerdi. Bundan ötürü de babam benim Hind aritmetiğini öğrenmemi istiyordu. Bu maksatla beni, Hind aritmetiğini bilen bir adama göndermeye başladı. Sonra Buhara'ya, felsefeci olduğunu söyleyen Ebu Abdullah en-Natılî adında birisi geldi. Bana ders vermesini temin maksadıyla babam onu evimize buyur etti, konuk etti. Halbuki ben o gelmezden önce fıkıh (İslâm Hukuku) ile meşgul oluyor ve meşgul olduğum bu ilim dalında İsmail ez-

Zahid'in (derslerine de) gidip geliyordum. (Münazara sanatında) en iyi itiraz edenlerden (sâil) idim. Bu bakımdan delil isteme yollarını ve (münazarada) mucib'e[4] yani iddiayı, tezi ortaya koyan, savunan tarafa kurallara uygun şekilde itiraz yollarını tesbit etmiştim. Sonra en-Natılî'den "İsagoji"[5] okumaya başladım. O, bana, cinsi; "Hakikatları çeşitli olan şeyler hakkında "bunlar nedir?" diye sorulan soruya verilen cevaptır" şeklinde tarif etmişti. İşte o zaman ben bu tarifi gece gündüz demeden araştırmaya başladım. en-Natılî benim bu halime o kadar çok şaşırmıştı ki benim ilimden başka bir şeyle meşgul olmamam için babamı sıkı sıkı tenbihledi. Hangi meseleden bahsetse ben o meseleyi ondan daha iyi düşünebiliyordum. Bu tarzda mantığın kolay kısımlarını, dış yüzünü ondan okudum. Mantığın ince ve derin konularına gelince: Onun bu inceliklerden haberi yoktu. Bu itibarla kitapları kendi başıma okumaya ve şerhleri mutalaa etmeye, incelemeye başladım. Bununla mantığa hakim olmayı, mantık bilgimi olgunlaştırmayı hedeflemiştim. Ayrıca, Öklides'in baş tarafında da beş altı konuyu (eşkâl) onunla okudum. Sonra kitabın geri kalan kısmını kendi kendime halletme yoluna gittim.

Sonra "el-Mecesti"[6] kitabına geçtim. Bu kitabın baş taraflarını okuyup, geometrik şekiller bahsine gelince, Natılî bana "Kitabı kendi başına okuyup halletmeye çalış, sonra da oku-

4) Münazarada iki temel esas vardır: a) Münazara konusu, buna mesele de denir. b) Mesele üzerinde tartışan iki taraf. Bunlardan birine "Müddei veya Tezi savunan veya mûcib" denir. Diğerine ise "Mu'teriz aleyh" (Savunana itiraz eden; karşı tez koyan) veya Sâil vb. de denir.

5) İsagoji: Aristo'nun "Kategoriler" adlı mantık kitabına giriş maksadıyla Prorphyrıus "M.S. 234-305" tarafından yazılan ve beş tümelden bahseden kitaptır

6) el-Mecesti Kitabı: Astronomiye dairdir. Batlamyus (Claudius Ptolemaios) (M.Ö. II. asır) yazmıştır.

duğun kısımları bana göster ki, doğru olup olmadığını sana izah edeyim" dedi. Ne var ki Natilî bu kitabı anlayacak kapasiteye sahip değildi. Bu yüzden kitabı ben kendim çözümlemeye, halletmeye başladım. Nice zor şekil vardı ki, bunları ben kendisine arzettiğim vakit izahlarımla anlıyor, öğreniyordu.

Sonra Natilî, Gûrganc[7]'a gitmek üzere benden ayrıldı. Ben de fizik ve metafizik dalında önemli şerhleri ve bölümleri ihtiva eden kitapları öğrenmekle meşgul oluyordum. Bu şekilde ilim kapıları (bir bir) bana açılıyordu.

Sonra tıp ilmine rağbet ettim, bu konuda yazılmış olan kitapları okudum. Şüphe yok ki tıp ilmi zor ilimlerden değildir. Kısa zamanda bu konuda sivrilmiştim. O derecede ki, tıp üstatları, büyük tıp adamları benden tıp ilmi okumaya başladılar. Bir yandan bunlara ders veriyor, bir taraftan da hastaları üzerime alıyor bunları tedavi ediyordum. Bu sıralarda kazandığım pek çok tecrübelerimle bir çok ilaçların bulunmasına ve tesbitine muvaffak oldum. Böylelikle tedavi yolları ve metodları tarif edilemez biçimde bana açılıyordu. Bununla beraber ben fıkıh derslerine de gidip geliyor ve fıkhî konularda münazara (bir tartışma sanatı) yapıyordum. Bu esnada ben onaltı yaşlarında bir çocuktum.

Sonra bir buçuk yılımı sırf tetebbû ve okumaya ayırdım. Mantık ilmini ve bütün felsefî ilimleri yeniden okudum. Ve bu müddet zarfında bir tek gece bile uyumadım. Gündüzleri de (mantık ve felsefeden) başka bir şeyle meşgul olmadım. Öğle vakti mantık ve felsefe (kitaplarını) önüme yığardım. İncelediğim her delili (istidlal-akıl yürütme vb.) her meseleyi kıyas

7) Gürgânc (veya Ürgenc): Özbekistan illerindendir. Amu-Derya nehrinin Aral gölüne döküldüğü yere yakın bir şehirdir.

şekline koymaya çalışır ve kıyasta da öncülleri (mukaddeme) ve öncüllerin tertip ve sıralanma işini tesbit ederdim. Bütün meseleleri kıyas şekline koyduktan sonra, onları önümdeki kâğıtlara yazardım. Arkasından, sonuç verip vermeyeceklerini, verdikleri taktirde neticenin ne gibi şartlara tâbi, bağlı bulunduğunu birer birer gözden geçirirdim. Bu suretle meselenin hakikatına ererdim. Her ne zaman bir meselede şaşırır, kıyasta orta terimi bulamazsam; camiye gider, namaz kılar, her şeyi güzel yaratan Yüce Allah'a dua eder, yalvarır, yakarırdım. Bu teslimiyetle, kapalı, karanlık görünen şeyleri bana aydınlatsın, zor gelen şeyleri kolaylaştırsın'(isterdim). Bu suretle müşkillerimi hallederdim."[8]

Burada bazı meseleler vardır, bunları bir defa daha hatırlamakta pek çok faydalar vardır: İsmailiyye mezhebi dâîleri (davetçi-propogandist) İbn-i Sina'nın babasının evine gelip gitmektedirler. Bu suretle kendi inanç ve akide sistemi içinde ilim ve felsefe anlayışlarını telkin ve aşılama gayesi gütmektedirler. Nitekim kaynakların naklettiğine bakılırsa İbn-i Sina' nın babası ve kardeşi, onların görüşlerini kabul etmişlerdir. Ama İbn-i Sina hatta babasının ısrarına rağmen bu davetçilerin fikirlerini kabul etmemiştir. "Çünkü onların nefs (ruh) ve akıl hakkındaki düşünceleri İbn-i Sina'yı tatmin etmemiş, genel olarak da fikir sistemleri onun üzerinde hiç de hoş bir intiba ve tesir bırakmamıştır."[9] Bu yüzden onları bütünüyle reddetmiştir.

Yaşça çok genç ve toy olmasına rağmen İbn-i Sina'nın ortaya koyduğu bu kararlılık, onun ruhen ve ilim bakımından ne kadar olgun olduğunu gösterir sanıyorum.

---

8) Kıftî, İhbâr, 413-415.
9) Dairetü'l-Mearifi'l-İslâmiyye, II, 204.

İbn-i Sina dokuz on yaşlarına geldiği zaman edebiyatı hemen hemen bütünüyle öğrenmiş, Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş yani Hafız-ı Kur'ân olmuştur. Onun bu hali de her türlü taktirin üstündedir

O, Natilî'den, aritmetik (Hind hesabı), mantık ve Öklides geometrisi almıştı. Bu dersleri alırken hocasıyla tartışmış, onun yanlışlarını çıkarmıştı. Bu suretle İbn-i Sina, Natilî'yi yetersiz ve aciz bırakırken, Natilî'de ona "Sen bunları kendin oku" der ve özellikle Öklides geometrisinde şekillerle ilgili bir çok meseleyi İbn-i Sina'dan öğrenir. Burada sanki Natilî talebedir de İbn-i Sina hocadır. Onun, bu şekilde, en zor ilimleri, en çetin meseleleri çözecek seviyeye gelmiş olması dikkat çekici bir hadisedir.

Ne kadar kabiliyetli ve güçlü olursa olsun, insanoğlunun gücü ve kuvveti de sınırlıdır. Onun için "pehlivansan, yiğitsen ölümü yen de görelim" denilmiştir. Burada her şeyin bir de zor hatta imkansız tarafı olduğu anlatılmak istenmiştir. Ama "dağ ne kadar yüce olsa, yol onun üstünden aşar" denilmekle de her şeyin bir çaresi olduğu vurgulanmıştır. Bununla birlikte doğmak ve ölmek gibi birtakım meseleler vardır ki bunlar insanı aşar. Onun için biz Müslümanlar, eli ayağı düzgün, hayırlı evlat vermesi, hayırlı bir ölüm vermesi, son nefeste imandan ayırmaması için Yüce Allah'a sığınırız. Tarlamızı süreriz, ekinimizi ekeriz, yani mahsul alabilmek için yapılması gerekli her şeyi yaparız. Ama sel, su baskını, kuraklık vb. afetlere uğramaması için Allah'a sığınırız, dayanırız. Gücü bize veren Allah'tır. Ta işin başında olduğu gibi, gücümüzün bittiği yerde bir başka ifadeyle işin bizi aşan kısmında da neticeyi Allah'tan bekleriz. Buna İslâm dininde tevekkül (Allah'a sığınmak, sonucu Allah'tan beklemek) denir. Böyle davranana da

mütevekkil (Allah'a sığınan, neticeyi Allah'a bırakan) denir. Tevekkül, kadere inanmanın bir gereğidir. Mütevekkil insan kayıtsız şartsız Allah'a teslim olmuştur. Ulaştığı neticelere, başarılara sadece kendi gayretinin tabii bir mahsulü olarak bakmaz. Onları Allah'ın irade ve takdiriyle gerçekleşmiş olan başarılar olarak görür. Allah'ı her işinde yanında hisseder.

Tevekkül asla miskinlik, tembellik değildir. İslâm, tembelliği şiddetle yasaklamış, bunun aksine devamlı çalışmayı emretmiştir. Hz. Peygamber, devesini başıboş salıvererek Allah'a tevekkül ettiğini söyleyen kişiye: "Hayır, deveni bağla ondan sonra tevekkül et" buyurmaktadır. Zaten bir işe başlamadan, çalışmadan tevekkül mümkün değildir. Bir insan hiç çalışmadan kırk yıl Allah'a yalvarsa, bir tek kelime dahi öğrenemez. Bildiklerini de unutur.

İbn-i Sina: "Her ne zaman bir meselede şaşırır ve kıyasta orta terimi bulamazsam, hemen camiye gider namaz kılar ve her şeyi Güzel Yaratan Yüce Allah'a dua eder, yalvarır, yakarırdım. Bununla Allah'ın bana kapalı ve karanlık görünen şeyleri aydınlatacağına, zor gelenleri de kolaylaştıracağına inanırdım" diyor. İbn-i Sina güçlükle karşılaştığı her zaman camiye gittiğine göre, Yüce Allah onun duasını kabul ediyor, zorunu kolay; karanlığını aydınlık ediyordu. Demek ki İbn-i Sina ideal bir Müslüman çocuğu gibi, on-onbeş yaşlarındayken, bir çok ilim dalında olduğu gibi tevekkülün de (Allah'a sığınmak) şuuruna varmıştı. Buradan İbn-i Sina'nın "İmanınız varsa Allah'a tevekkül ediniz" (Maide 23), "Bir kimse Allah'a tevekkül ederse, Allah ona kâfidir" (Al-i İmran 159) gibi Kur'an âyetlerini ve Sevgili Peygamberimizin "Her kim Allah'a sığınırsa Allah onun her işine yetişir" mealindeki sözlerini (hadis) daima uyguladığı anlaşılıyor. Bunun için de, önce

onun çok çalıştığını, ancak zorlandığı zamanlarda Allah'a sığınıp tevekkül ettiğini görüyoruz. Hz. Peygamber'in "Her kim Allah'a sığınırsa Allah onun her işine yetişir" sözündeki va'd ve müjde gereği Allah'ın İbn-i Sina'nın da imdadına yetiştiği, böylece İbn-i Sina için bütün karanlıkların aydınlık, bütün zorlanın kolaylık haline geliverdiği görülmektedir.

İbn-i Sina'nın çözülmesi zor meseleler karşısında camiye gidip problemi kolaylaştırıp çözmesinde yardımcı olması için Allah'a dua etmesi, onun çok dindar bir filozof olduğunu gösteriyor.

Tevekkül sayesinde işlerin nasıl da kolaylaşıvereceğini "Mevlid" yazarı Süleyman Çelebi ne güzel dile getirmiştir:

Allah adın her kim ol evvel ana
Her işi âsân ider Allah ana
Allah adın her nefeste de mudam
Allah adıyla olur her iş tamam

(Her işin başında her kim Allah adını anarsa yani Besme le ile başlarsa) Allah ona her işi kolay kılar.

Her nefeste Allah adını söyle mudam (daima)
(Çünkü) Her iş Allah adıyla tamamlanır.

İbn-i Sina, daha onaltısında tıp ilminde o kadar sivrilmiş ve ilerlemişti ki tıp üstadları, tıp adamları ondan tıp okumaya başlamışlardı. Hastaların tedavisinde tecrübeye, deneye çok önem veriyor, böylece bütün tedavi yolları ve metodlarının kapıları kendisine açılıyordu. Anlaşılan tecrübe ile yeni orjinal ilaçlar buluyor, o zamana kadar tedavi edilemeyen hastaları ve hastalıkları tedavi ediyordu. Çok çalışması ve tecrübe-

ye önem vermesi bu sayede yeni yeni tedavi şekilleri ortaya koyması onun uzun asırlar Batı'da ve Doğu'da biricik, emsalsiz bir hekim olarak hüküm sürmesini sağlamıştır.

İbn-i Sina anlatmaya devam ediyor: "Geceleri evime dönüyor, önüme lambayı koyuyor, okuma ve yazma ile meşgul oluyordum. Ne zaman uyku bastırsa veya bir zaaf bir isteksizlik hissetsem, bir bardak şurup içerdim. Kuvvetimi topladıktan sonra tekrar okumaya başlardım. En hafif şekilde uyukladığımda dahi o problemleri aynen rüyamda görürdüm. Hatta, uykuda bir çok mesele çeşitli yönleriyle bana açık olarak çözülürdü. Bu durum, ben bütün ilimlerde olgunlaşıncaya, derinleşinceye kadar devam etti. Bu ilimlere, insan takatı ve imkânları ölçüsünde vakıf oldum. O vakitde o çağda öğrendiklerimin hepsi, bugün bildiklerimden ibarettir. İlim konusunda bende bir artma olmamıştır. Ama mantık, fizik, matematik ilimlerini sağlamlaştırdım. Sonra, metafizik (ilm-i ilâhi) ilmine döndüm. (Aristo'nun) Maba'det- Tabîa (Metafizik) kitabını okudum. Fakat içindeki mevzuları anlayamıyordum. Yazarının (Aristo'nun) maksadı bana çok karışık geliyordu. Bu sebeple anlayabilmek için kitabı kırk defa okudum. Kitabı ezberlemiştim ama bununla beraber ne kitabı ne de yazarının maksadını anlayamıyordum. Bu yüzden ümidimi kesmiştim. Bu kitabı anlamak mümkün değil, diyordum. İşte bugünlerde bir ikindi vakti, sahaflar çarşısına uğradım. Bir tellalin elinde bir kitap vardı, kitabı tanıtıyordu. Sonra onu bana gösterdi. Fakat ben kesin bir tavırla kitabı geri çevirdim. Zira bu ilimde (metafizik) hiç bir fayda olmadığına inanıyordum. Bana, bu kitabı satın al, çünkü ucuzdur, onu sana üç dirheme vereyim, sahibi bunun parasına muhtaçtır dedi. Ben de satın aldım. Bu, (Aristo'nun) "Maba'det-Tabîa" kitabının maksatları konusunda el-Farabî'nin (yazdığı) bir kitap idi. Hemen eve döndüm,

kitabı çarçabuk okudum. Daha önce kırk defa okuyup anlayamadığım fakat ezberlemiş olduğum (Aristo'nun Metafiziğinin Maksatları) kitabının muhtevası, manası birden bana malum oldu, açılıverdi. Anlaşılmayan yeri kalmadı. Bu işe pek sevinmiştim. Bundan dolayı Yüce Allah'a şükretmek için ertesi gün fakirlere pek çok sadakalar verdim."

B) Gençlik ve Olgunluk Devresi (M. 997 - 1005)

Onaltı-onyedi yaşlarında iken bu uyanık ve genç İbn-i Sina için Buhara Sultanı Nuh İbn-i Mansur'u tedavi etme fırsatı doğdu. Tedavi neticesinde sultanın kütüphanesine girebilecek, kitaplarından istifade edecekti.

Mevzuyu İbn-i Sina'nın kendisinden dinleyelim:

"Bu sırada Nuh İbn-i Mansur Buhara sultanı idi. Amansız bir hastalığa yakalanmıştı. Doktorlar ona bir çare bulamıyorlardı. Bu doktorlar, benim pek çok tıp kitabı okumuş ve okutmuş olduğumu biliyorlardı. Bunlar, hükümdardan benim de çağrılmamı, tedavide hazır bulunmamı istemişler. Bunun üzerine ben de saraya gittim, sultanın tedavisine iştirak ettim. Neticede onun tedavisindeki hizmetlerimle sivrilip meşhur oldum. Birgün sultandan kütüphanesine girmek, kitapları tetkik etmek ve orada bulunan tıbba dair kitapları okumak için izin istedim. Bana izin verdi. Ben de hemen pek çok odası bulunan ve her odada birbiri üzerine yığılmış kitap sandıkları olan bir yere (binaya) girdim. Bir odada Arapça ve şiir kitapları, diğer (bir odada) fıkıh kitapları bulunuyordu. Aynı şekilde her bir odada diğer ilim dallarına ait kitaplar vardı. Bizden öncekilerin kitaplarını inceledim. İhtiyaç duyduğum kitapları istedim. Daha önce görmediğim; keza ondan sonra da (başka yerlerde) bulamadığım ve pek çok insanın ismini dahi duymadığı kitaplar gördüm. O kitapların hepsini okudum, çok is-

tifade ettim. Böylece her adamın (her kitabın yazarının) ilim mertebesini de görmüş oldum.

Vaktaki onsekiz yaşına ulaşmıştım. Bu ilimlerin hepsini tamamladım. Çünkü o zamanlar ilmi ezberliyordum. Bu gün ise, (ilimler) bende olgunlaşıyor, derinleşiyor. İlim birdir bir bütündür. O dönemden sonra benim için yeni bir şey olmamıştır.

Buhara'da (Sâmanoğulları sarayında bulunduğum sırada) yakınımda Ebu'l-Hüseyin el-Aruzî denilen bir adam vardı. Benden kendisi için bu ilimleri toplayan bir kitap yazmamı istedi. Ben de ilimlerin, toplanmış (el-mecmu') olduğu (kitabı) yazdım. Kitaba (el-Hikmetü'l-Aruziyye) diyerek o adamın adını vermiş oldum. Burada matematik dışında bütün ilimlerden bahsettim. O sırada yirmibir yaşındaydım.

Yine civarımda Ebu Bekr el-Berkî isminde bir adam daha vardı. Harizm doğumlu idi. Âlimdi; fıkıh, tefsir ve tasavvuf gibi ilimlerde eşi, emsali yoktu. Bu ilimlere düşkündü. Benden kendisi için kitapların şerhini (izahını) istedi. Ben de onun için aşağı-yukarı yirmi ciltlik (el-Hasıl ve'l-Mahsul) kitabını şerhettim. Onun için bir de ahlâka dair el-Birr ve'l-İsm (İyilik ve Günah) isimli kitabı tasnif ettim. Bu iki kitap sadece onda (el-Berkî'de) bulunmaktadır. Kendisi bu iki kitabı hiç kimseye ödünç olarak vermemiştir. Bu yüzden, o iki kitabı istinsah etmek (kopyesini çıkarmak, çoğaltmak) mümkün olmamıştır."

C) Seyahatlar Devresi (M.1005-1014)

"Sonra babam öldü(10). Benim için ahval (durumlar) değişti, halden hale girdi. Sultanın hizmetinde bir vazife aldım.

10) "Babası öldüğünde İbn-i Sina, 22 yaşında idi. Babasının ölümüne çok üzüldü. Hayatı, düzeni bozuldu. Istırapları arttı." (Dairetü'l-Mearİfi'l-İslâmiyye, II, 205).

Ancak zaruretler beni Buhara'dan Gûrganc'a göçmeye mecbur etti. Orada (bu) ilimleri seven Ebu'l-Hüseyin es-Sühelî, vezir (bakan) idi. Onun vasıtasıyla emir Ali bin el-Me'mun'a takdim edildim. O sırada ben fukaha (hukukçular) kıyafetinde (olduğum için) başımdaki sarığın ucunu omuzlarımın üzerine salıvermiş vaziyetteydim.[11] Sonra bana, benim gibisini rahat rahat geçindirecek kadar bol bir maaş bağladılar.

Daha sonra birtakım zaruretler beni oradan (Gûrganc'dan) Fera'ya,[12] oradan Baverd'e,[13] oradan Tûs'a,[14] oradan Şakkan'a,[15] oradan Semerkand'a,[16] oradan Horasan'ın hudut başı olan Cacerm'e[17] ve oradan da Cürcan'a[18] aldı götürdü. Maksadım Emir Kâbûs ile görüşmekti. Ancak bu esnada Kâbûs yakalanmış, bir kaleye hapsedilmiş ve orada ölmüştü.

Bunun üzerine Dihistan'a[19] geçtim, burada zorlu bir hastalığa yakalandım. Cürcan'a geri döndüm. Burada (Cürcan'da) daha sonra sadakatli talebem olacak olan el-Cüzcanî, benimle ilk defa karşılaştı.

---

11) Bu salıverme işine taylesan denir.
12) Fesa veya (nesa): Serahs ile Nişabur arasında bulunan meşhur bir şehirdir.
13) Baverd: Bu gün Muhtar Türkmen Cumhuriyeti hudutları içinde Horasan dağları eteklerinde bulunan bir bölge ve şehrin ismi
14) Tûs: Horasan şehirlerinden olup, bugünkü ismi Meşhed'tir.
15) Şakkân: Nişabur köylerindendir.
16) Semenkan: Nişabur mıntıkasında bir kasabadır.
17) Cacerm: Horasan'ın hudut başı olan bir şehirdir.
18) Cürcan: Hazar denizinin güney-doğusunda bulunan mühim bir şehir.
19) Dihistan: Harizm ile Cürcan arasında Hazar denizi sahilinde bulunmaktadır. Dihistan'a "Oğuz Çölü" de denir. Gayrı müslim Oğuzlara karşı korunmak ve onlara İslâmı öğretmek için inşa edilen Dihistan Ribâtı, İslâmî Oğuz ve Selçuklu kültürü ve sanatının kaynaklarından sayılmaktadır. Hazar kıyısında Dihistan'ın kuzeyindeki Mangışlak'da, Oğuzların M.S. IX-X. asırda yaptıkları bir mescid bulunmuştur. (E.Esin, aynı yer)

Kendi halimi dile getiren bir kaside yazmıştım. Bir beyti şöyle:

Yüceldim (ilimle) sığacağım bir şehir kalmadı

Arttı kıymetim, alacak hiç müşteri bulunmadı[20]

İbn-i Sina'nın vefalı öğrencisi Ebu Abid el-Cüzcanî'nin söylediğine göre, İbn-i Sina'nın kendi hayatına dair hikâye ettiği. şeyler burada nihayete eriyor. Bu sebeple buradan itibaren İbn-i Sina ile olan sohbetlerimizde onun ahvaline dair müşahade ettiğim (hususları) sonuna kadar ben hikâye edeceğim diyor. Cüzcanî'yi dinliyoruz:

"Cürcan'da Ebû Muhammed eş-Şirazî adında ilim âşığı bir adam vardı. Kendi yakınında İbn-i Sina için bir ev satın almış ve İbn-i Sina'yı oraya misafir etmişti. Ben (Cüzcanî) de her gün oraya gidip geliyor. el-Mecesti (Astronomi) okuyor ve mantık (kitabı) yazmak (dikte etmek) istiyordum. İbn-i Sina bana. "el Muhtasaru'l-Evsat fi'l-Mantık" isimli mantık kitabını dikte ettirdi. Ebu Muhammed eş-Şirazî için de "el-Mebde ve'l-Meâd ve el-Ersadü'l" Külliye adlı kitapları yazdı. Orada (Cürcan'da) "el-Kanun Başlangıcı" "el-Mecesti Muhtasan" (özeti) gibi bir çok kitap. ayrıca çok sayıda risale yazmıştır Geri kalan eserlerini ise Arzı'l-Cebel denilen yerde kaleme almıştır (el-Kıftî. İhbar, 417-418)

Yukarıdaki ifadelerden. İbn-i Sina'nın (M.1012 senesinde geldiği) Cürcan'da pek çok risale ve eser verdiği, kalan kitaplarını da Arzu'l-Cebel'de yazdığı anlaşılmaktadır

D) (İbn-i Sina'nın Hayatında) Büveyhîler Devresi

Bu devre (M.1012-1024) tarihleri arasında geçen süredir. 980 tarihinde doğduğuna göre İbn-i Sina 32-44 yaş ara-

20) Şiir olarak çevirmeğe çalıştığım bu beytin Arapçası şudur:

لما عظمت فليس مصر واسعي

لما غلا ثمني عدمت المشتري

(Lemmâ azumtü feleyse mısı'un vâsiî
Lemmâ ğalâ semenî adimtü'l-müşterî)

sında bulunmaktadır. İbn-i Sina için bu devre oldukça sıkıntılı ıztıraplı bir manzara arzetmektedir. Çünkü, siyasete, politikaya bulaşmaya başlıyor. Önce, bir hükümdar ailesi olan Büveyhîler'e mensup bulunan Mecdüddevle'nin hastalığını Rey şehrinde tedavi ediyor. Bu sayede hanedanla arasında güzel münasebetler tesis ediyor, kuruyor. Bu güzel ilişkiler neticesinde vezir oluyor, savaşlara da katılıyor. Daha sonra vezirlikten alınıyor. Bir ara evi, varı-yoğu yağma ediliyor, hapse atılıyor. Sonunda İbn-i Sina, Büveyhîler'den nefret ediyor. Onlardan kurtulmak için Kâkûyîlere, hükümdar Alâuddevle'ye iltica etmek istiyor.

Bu hadiseleri talebesi Cüzcanî'den dinliyoruz:

"Daha sonra, İbn-i Sina (Cürcan'dan)* Rey'e gitti. es-Seyyide[21] ve onun oğlu Mecdüddevle zamanına ulaştı. Onlar da, İbn-i Sina'yı, beraberinde getirdiği ve kendi kadrini, kıymetini, değerini gösteren kitapları sayesinde tanıdılar. O günlerde Mecdüddevle, karasevda (melankoli) olmuştu. İbn-i Sina onun tedavisi ile meşgul oldu.

İbn-i Sina orada (Rey'de)[22] el-Meâd isimli kitabı yazdı. İbn-i Sina, Hilal bin Bedr bin Hasanveyh'in (öldürülmesi) ve Bağdat ordusunun hezimetinden sonra Şemsüddevle ile müşavere edinceye kadar orada kaldı.

Ama beklenmedik bazı sebepler İbn-i Sina'nın Rey'den çıkıp Kazvin'e, Kazvin'den[23] de Hemedan'a[24] gitmesini za-

---

21) es-Seyyide (1028-1029), Büveyhîler Hanedanından (M.932-1055) vali Fahru'd-Devle'nin zevcesi; Mecdu'd-Devle'de es-Seyyide'nin oğludur.

22) Rey: Tahran civarında bir şehirdir.

23) Kazvin: Tahran'ın batısında, Isfahan'ın kuzey-doğusunda bulunan bir şehirdir.

24) Hemedan: Tahran'ın güney-batısında, Kirmanşâh'ın kuzey-doğusunda bulunan bir şehirdir.

ruri kıldı. Hemedan'da Kezibanveyh'in hizmetine girdi ve onun (saltanatta) baki kalmasının sebeplerini araştırdı.

Sonra Şemsüddevle ile tanıştı ve yakalanmış olduğu kulunç hastalığı sebebiyle, onun meclisinde hazır bulundu. Onu tedavi etti ve Allah onu sağlığına kavuşturdu. Bu başarısından ötürü İbn-i Sina, o meclisten pek çok hediyeler ve kıymetli elbiseler kazandı. Orada geceleriyle birlikte kırk gün geçirdikten sonra kendi evine döndü. İbn-i Sina, Emirin yani Şemsüddevle'nin yakınlarından oldu. Daha sonra, Emir (Şemsüddevle) İnaz (?) harbi için Karmisin'e[25] hareket etti. İbn-i Sina da Şemsüddevle'nin hizmetinde sefere çıkmıştı. Fakat bozguna uğramış olarak Hemedan'a yöneldiler. Sonra da İbn-i Sina'dan vezirlik vazifesini üzerine almasını, deruhte etmesini istediler. O da bu vazifeyi kabul etti. Fakat kendi hesaplarına onun vezirliğinden korktukları için askerler arasında İbn-i Sina aleyhine birtakım hareketler başgösterdi. İbn-i Sina'nın evini sardılar ve onu hapse attılar. Birtakım sebeplerle varını yoğunu, malını mülkünü aldılar. Emir'e (Şemsüddevle'ye) İbn-i Sina'nın öldürülmesi için şantaj yaptılar. Emir onun öldürülmesinden imtina etti ama, ayaklanan asilerin hoşnutluğunu almak için de İbn-i Sina'yı devlet hizmetinden uzaklaştırmakta tereddüt etmedi. O da Şeyh Ebû Sa'd bin Dahdûk'un evinde kırk gün saklandı. Emir Şemsüddevle'nin kulunç hastalığı nüksedince, İbn-i Sina'yı istetti. O da emirin meclisinde hazır bulundu. Emir ondan çok özür diledi. Bunun üzerine İbn-i Sina da onun tedavisi ile meşgul oldu. Emir'in gözünde tekrar saygı değer, yüce insan mevkii kazandı. Böylece vezirlik ona ikinci

---

25) Karmisin: İran yaylasını güney-batıdan çeviren dağlar arasındaki bir ovada bulunan bir şehir. Diğer adı Kirmanşah'tır. Karmisin, Kirmanşâh'ın Arapçalaştırılmış şeklidir.

defa iade edilmiş oldu." (Kıftî, İhbar, 419; Dairetü'l-Maarifi'l-İslâmiye I, 204-205)

Burada dikkat çekici bazı hususlar vardır: İbn-i Sina âlim, ilim adamı çok yönlü bir bilge ve emsalsiz bir doktor olarak kaldığı müddetçe, en sade insandan tutunuz, en yüksekteki devlet adamlarına, hükümdarlara varıncaya kadar herkesten hürmet, sevgi ve itibar görmüştür. Bu ekseriya böyledir: Nitekim, büyük Türk tarihçisi, hukukçu, âlim ve devlet adamı Kemal- Paşazâde (Tokat 1468 - İstanbul 1534) başlangıçta, genç yaşında subay oldu. 24-25 yaşlarında iken bir gün Filibe'de bulunan sadrazamın (başbakan) meclisine girdi. Maksadı orada büyük akıncı beyi millî kahraman Mihailoğlu Gazi Alaaddin Ali Paşa'yı (1435-1507) görebilmektir. Tuna'yı 330 defa kuzeye doğru geçen ünlü akıncıyı hayranlıkla seyrederken, meclise devrin büyük bilginlerinden Molla Lütfi girdi. Sadrazam Molla Lütfi'ye bu ünlü akıncı beyinin üstünde bir yer gösterdi. Bu hadise Kemal-Paşazâde'yi fevkalâde düşündürdü. Demek ki bilginlere, ilim adamlarına hürmet ve iltifat fazla oluyor en başa buyur ediliyorlardı. Bu itibarla kendisinin ünlü akıncı Mihailoğlu Ali Bey'in şöhretine ulaşması mümkün değildi. Ama çok çalıştığı takdirde ilimde bir Molla Lütfi'yi geçebilirdi. Bu sebeple subaylıktan ilim dünyasına geçti ve çok büyük bir âlim oldu. Yavuz Sultan Selim zamanında Anadolu Kazaskeri oldu. Yavuz, Kemal-Paşazâde'ye bilhassa ilminden ötürü büyük saygı besliyordu. Bu konuda Yavuz ile Kemal-Paşazâde arasındaki bir tarihi hadise, Mısır seferinden dönerken Kahire-Şam arasında cereyan etmiştir. Yavuz at üzerinde giderken büyük ilim adamı Kemal-Paşazâde ile sohbet ediyordu. Çamurlu bir sahadan geçilirken, Kemal-Paşazâde'nin atı sürçmüş ve yükselen çamurlar Hakan'ın kaftanı-

na sıçramıştı. Büyük bilgin derin bir mahcubiyet içinde kalmış, telaşından özür bile dileyememişti. Fakat Yavuz: "Bir âlimin atının ayağından sıçrayan çamur bana şeref verir. Öldüğüm zaman bu çamurlu kaftanı sandukamın üzerine koysunlar" demişti.

Yavuz ölünce vasiyeti yerine getirilmiş, o zamandan beri çamurları ile muhafaza edilmiş olan kaftanı, sandukasının üzerine örtülmüştür.

Biz, ilim adamlarına gösterilen hürmete, kendi tarihimizden (sayısız misaller arasından) birini misal vermek istedik.

Şimdi tekrar mevzumuza dönelim: En son İbn-i Sina'nın siyasete bulaşmadan, sadece bir bilgin, bir ilim adamı, bir hekim olarak kaldığı sürece herkesten saygı ve itibar gördüğünü söylemiştik. Ama aynı İbn-i Sina'nın siyasete karıştığı andan itibaren birtakım şantajlar, komplolarla karşılaştığını bunun neticesinde de hapislerde kaldığını, varını yoğunu kaybettiğini görüyoruz. Demek ki ekseri halde politika, mevki, mansıp, menfaat peşinde koşan insanların işidir. Bu insanlar İbn-i Sina gibi tam bilgin ve dürüst bir insanın kendi menfaatlarına zarar verebileceğinden korkmuşlar. Bundan dolayı onu birtakım tertip ve düzenlerle bertaraf etmişler. Böylece ondan geleceğine inandıkları zarardan korunma yolunu tutmuşlar. Sonunda İbn-i Sina da siyasete bulaşmanın cezasını oldukça ağır bir biçimde çekmiştir. El üstünde tutulan bir ilim adamı politikaya bulaşınca, devlet hizmetinden uzaklaştırılan, hapislerde ceza çeken bir insan oluvermiştir.

Cüzcanî anlatmaya şöyle devam ediyor: "Daha sonra ben ondan (İbn-i Sina'dan) Aristo'nun kitaplarını şerhetmesini (izah ederek yazmasını) istedim. Bunun için, şu sıralarda boş vaktinin olmadığını söyledi. Bununla beraber, eğer razı olursan, (muhaliflerle tartışmaya girişmeden) benim nazarımda doğru olan ilimlerden bahseden bir kitap yazabilirim dedi. Ben de

razı oldum. İbn-i Sina "Kitabü'ş-Şifa" adlı eserine, fizik (tabiiyyat)le başladı. İbn-i Sina el-Kanun'un birinci kitabını da yazmıştı.

İlim talebeleri, her gece onun evinde muhtelif dersler okurdu. Ben eş-Şifa okurdum. Benden sonra başkalarına el-Kanun okuturdu. Dersler bittikten sonra meşrubat ve dinlenme meclisi kurulur ve türlü türlü hanendeler, ses sanatkârları ortaya çıkardı. Tedrisin, (öğretimin) geceleri olması (İbn-i Sina'nın) gündüzleri hükümdarın işleriyle meşgul olmasından dolayı idi.

Bu minval üzere, bir müddet zaman geçirdik. Bilahare (Şemsüddevle), Târım Beyi'yle muharebeye çıkmıştı. Buraya yaklaştığı sırada İbn-i Sina'nın tavsiyelerine riayet etmemesi yüzünden yine şiddetli bir kulunç hastalığına ve başka hastalıklara tutuldu. Askerler onun hayatından ümitlerini kesmişlerdi. Bu sebeple kendisini sedye içinde (Hemedan'a) geri götürürlerken yolda sedye içinde öldü.

Şemsüddevle bu şekilde ölünce, oğlu Semâüddevle hükümdar oldu. Onun hükümdarlığı sırasında, İbn-i Sina'ya vezirlik teklif ettilerse de kabul etmedi.

İbn-i Sina gizli surette (Kakûyîler hükümdarı) Alâüddevle ile mektuplaşarak, bu hükümdarın yanına gelmek arzusunu izhar etti. Bu esnada kendisi Ebu Gâlip el-Attar isminde birinin evinde gizlenmişti.

Ben, İbn-i Sina'dan Şifa kitabını tamamlamasını istedim. Ebu Gâlib'i rica etti, ondan kâğıt kalem istedi. O da kâğıt ve kalemi getirdi. İbn-i Sina aşağı-yukarı yirmi cüzde (bölüm, parça) açık bir ifadeyle temel meseleleri yazdı. İbn-i Sina ana meselelerin hepsini (müracaat edeceği esas kaynaklar ve faydalanacağı hiç bir kitap bulunmadığı halde) yazıncaya kadar orada kaldı. Sadece hafızasına ve bilgisine dayanarak bütün ana meseleleri tamamladı, yazdı.

Sonra İbn-i Sina bu cüzleri, (bölümleri) önüne koydu: Kâğıdı eline alıyor, her meseleyi derinlemesine inceliyor, incelediği her meselenin şerhini (açıklamasını) yapıyordu. (Şifa kitabı) için her gün elli varak yazıyordu. El-Hayevan (Zooloji) ve en-Nebat (Botanik) kitapları hariç et-Tabiiyyat (Fizik) ve el-İlâhiyât (Metafizik) kısımlarını tamamen bitirdi. Sonra mantık kitabına başladı, ondan da bir cüz, bir bölüm yazdı.

Daha sonra, (Şemsüddevle'nin diğer oğlu ve Semâüddevle'nin kardeşi olan) Tâcülmülk; (Kâkûyî hükümdarı) Alâüddevle ile gizlice mektuplaştı diye İbn-i Sina'yı suçladı. Fakat İbn-i Sina bunu reddetti. Ama Tâcülmülk iddiasında ısrar etti. Bazı düşmanları da onun aleyhinde bulundular. Bunun üzerine onu (İbn-i Sina'yı) aldılar Ferdecan (Nerdevan ?) denilen köye götürdüler, hapsettiler. İbn-i Sina orada bir kaside (bir çeşit şiir) yazdı ki onun bir beytinde şöyle diyordu:

Gördüğün gibi, hapse atıldım gün gibi aşikâr
Çıkmama gelince, bu ancak imkânsız bir karar[26]

İbn-i Sina dört ay mahpus kaldı, hapis yattı. Bu arada Alâüddevle Hemedan'a doğru yola çıkmış ve Hemedan'ı almıştı. Tâcülmülk ise bozguna uğramış ve aynı kaleye sığınmıştı. Sonra Alâüddevle Hemedan'dan geri dönmüştü. Bunun üzerine Şemsüddevle'nin oğlu (Semâüddevle) ve (kardeşi) Tâcülmülk Hemedan'a geri geldiler. Beraberlerinde İbn-i Sina'yı da Hemedan'a getirdiler. İbn-i Sina el-Ulvî? (el-Alevî ?) nin evine misafir oldu. Orada eş-Şifa adlı kitabın mantık bölümü-

---

26) Türkçeye çevirdiğim bu beytin Arapçası şudur:

دُخُولِي بِالْيَقِينِ كَمَا تَرَاهُ
وَكُلُّ الشَّكِّ فِي أَمْرِ الْخُرُوجِ

(Dühûlî bi'l-yakîni kemâ terâ hu ve küllü'ş-şekki fî emri'l-hurûci)

nü yazmakla meşgul oldu. Kalede (hapis) iken el-Hidâyât kitabını, Hayy İbni Yekzan risalesini ve el-Kulunç kitabını yazmış idi. El-Edviyetü'l-Kalbiyye kitabını da Hemedan'a ilk gelişinde kaleme almıştı. Aradan biraz zaman geçtikten sonra. Tacülmülk İbn-i Sina'ya birtakım güzel vaatlarda bulundu. Sonra da bu vaatlarından vazgeçti." (el-Kıftî. İhbar. 421)

Başta Tacülmülk olmak üzere, Büveyhîlerin itimad vermeyen davranışları, çeşitli vaatlarda bulunup arkasından vazgeçmeleri, İbn-i Sina'yı hapsettirmeleri ve benzeri hadiseler İbn-i Sina'yı bıktırmış, bunaltmıştı. Bu yüzden İbn-i Sina onlardan kurtulmak, Hemedan'dan bir an önce uzaklaşmak istiyor, fakat bunu gerçekleştiremiyordu.

Gerçi İbn-i Sina her türlü şartta kitap yazabiliyordu. Nitekim, o dört aylık hapishane hayatında; el-Hidayât ve Kulunç kitabını bir de Hayy İbni Yekzan risalesini yazmıştı.

Allah'ın bir lütfu olarak, bir gün Kâkûyî hükümdarı Alâüddevle, Büveyhîler üzerine yürümüş (M. 1023), Hemedan'ı zaptetmişti. Semaüddevle ve Tacüddevle de, İbn-i Sina'nın hapis yattığı Ferezân kalesine kendilerini dar atmışlardı. Alâüddevle bu zaferden sonra Isfahan'a geri dönmüştü. Bunun üzerine Tacüddevle ve kardeşi İbn-i Sina'yı da hapishaneden çıkardılar ve hep birlikte tekrar Hemedan'a döndüler. İbn-i Sina ancak bu suretle hapisten kurtulmuş oldu.

Ancak ne yaparlarsa yapsınlar, itimat telkin etmeyen, güven vermeyen, ne yapacaklan belli olmayan bu adamlara (Tacülmülk v.b.) İbn-i Sina artık hiç güvenemezdi. O halde geriye bir an önce onlardan kurtulmak ve Alâüddevle'ye sığınmak kalıyordu.

E) İbn-i Sina'nın Hayatında Kâkûyîler Devresi (M. 1024 — 1037)

İbn-i Sina, büyük bir ihtimalle 1024 senesinde Hemedan' dan sessiz sedasız kaçıyordu. Beş kişiden teşekkül eden kafile tanınmamak için derviş kılığına girmişlerdi. Sonrasını, Cüzcanî şöyle anlatıyor:

"İbn-i Sina'ya Isfahan'a gitmek (göçetmek) düşüyordu. Bunun için İbn-i Sina, beraberinde kardeşi, iki köle ve ben bulunduğumuz halde, tanınmamak için sûfî (derviş) kıyafetine bürünerek yola çıktık. Yolda birtakım güçlüklerle karşılaştık. Sonra Isfahan yakınlarındaki Taberan'a gücün ulaştık. İbn-i Sina'nın arkadaşları ve Kâkûyîler hükümdarı Alâüddevle'nin yakınları ve has adamları bizi karşıladılar.[27] İbn-i Sina'ya özel elbiseler ve binitler getirildi. Kunkünbet denilen mahallede Abdullah İbni Bâbî'nin evinde misafir edildi. Bu evde her türlü ihtiyaç duyulabilecek eşya ve âlet-edevât mevcut idi. İbn-i Sina Alâüddevle'nin meclisinde, kendi şanına yaraşır bir izzet ve ikram gördü. Burada Alâuddevle'nin emriyle cuma geceleri sarayda, muhtelif ilim dallarındaki bilginler, kendi aralarında mübahase (ilmi tartışma) de bulunacaklardı. İbn-i Sina da bunlardan biriydi. Münazara ve mübahase başlamıştı. İbn-i Sina bunların hepsine galip geldi. Bunların hiç biri İbn-i Sina'ya güç yetiremedi, onun karşısında bir varlık gösteremediler.

İbn-i Sina Isfahan'da[28] "eş-Şifa" kitabını bitirmekle meşgul oldu. Eş-Şifa'nın mantık kısmını ve el-Mecesti kitabını ta-

27) İbn-i Sina'nın Isfahan'da kendi arkadaşları ile hükümdarın yakınları tarafından karşılanması hadisesi bize, İbn-i Sina'nın Hemedan'dan kaçış planından ve gününden Isfahan'ın haberdar olduğunu göstermektedir.

28) Isfahan: İran'da bir şehir. Hemedan'ın biraz güney-doğusuna düşer. Tahran'dan sonra ülkenin ikinci büyük şehridir.

mamladı. Daha önce zaten Öklides'i ve Aritmetik'i ve Musikiyi özetlemişti. Matematik (er-Riyaziyât) in her kitabına ihtiyaç hissedildiği her yerde ilâvelerde bulunmuştu. El-Mecesti konusunda da görünüşleri farklı on şekil ilâve etti. El-Mecestî'nin sonunda astronomiyle ilgili daha önce hiç geçmemiş şeyler ortaya koydu. Öklides (geometrisinde) şüpheler, aritmetik konusunda kıymetli yenilikler, musiki alanında öncekilerin gafil olduğu (yeni birtakım) meseleler getirdi, keşfetti.

Böylece. Botanik (en-Nebat) ve Zooloji (el-Hayvan) kısımları müstesna, meşhur eş-Şifa kitabı tamamlandı. Şu sebepten dolayıdır ki, botanik ve zoolojiyi, Alâüddevle'nin Sâburhast'a gittiği sene yolda yazmıştır. en-Necat kitabını da aynı şekilde (bu) yolda yazmıştır.

İbn-i Sina, Alâüddevle'nin sohbet arkadaşları (nedim) arasında bulunuyordu. Bunun için bu hükümdar (Hemedan) üzerine ikinci defa hareket ettiği vakit (İbn-i Sina) da kendisiyle

---

İbn-i Sina'nın bulunduğu Reyy ve Isfahan çevresine hakim olan Ziyârî, Büveyhî gibi sülalelerin maiyetinde Türk lerden başka Alevî-Zeydî bir mezhepte olan deylemli Büveyhîlerin hemşerileri de çok sayıda idi...

....İbn-i Sina, yakın doğuda iken iktidarda bulunan Büveyhîlerin maiyeti de yarı yarıya Türkler ve Deylemliler idi.

İbn-i Sina, dinmeyen mezhep ve şahıs kavgalarına şahit oldu. Selçukluların devlet nizamını kurup, Türk kültürünü daha geniş sahalara, bu arada Anadolu'ya yayacakları günler uzak değildi. Büyük âlim, o devri yaşamadan, 1037'de öldü. İbn-i Sina, Farabî et-Türkî izinde başlayan Türk harsının ocaklarında ve nüfuz çevrelerinde geçen hayatı sona erdiği zaman. Türk kültüründen hem nasibini almış, hem de ona feyz vermiş bulunuyordu. (E.Esin. aynı yer).

Isfahan, bir ara Selçukluların taht şehri olmuştu. 1548'de Osmanlılarca geçici olarak işgal edilmiş, Birinci Cihan Savaşında da Osmanlı ordusunun nüfuz bölgesine girmiştir. Bugün Farsça konuşulmakla birlikte Türk azınlık mevcuttur.

yola çıkmış bulunuyordu. Bir gece Alâüddevle'nin huzurunda eski rasatlara göre yapılmış takvimlerde görülen hatalardan bahsedilmişti. Bunun üzerine Alâüddevle, İbn-i Sina'ya, yıldızların gözlenmesi işiyle meşgul olmasını emretti. Ona bu konu için gerekli olacak her şeyin temin edilmesini sağladı. İbn-i Sina işe başladı. İlgili âletlerin tedarik edilmesini ve bu hususta istihdam edilecek kimselerin bulunmasını da bana bıraktı. İşe başlanıldı ve bir kaç mesele tashih edildi düzeltildi. Ancak bir yerde kalınmadığından rasatlara muntazam olarak devam edilemiyordu.

İbn-i Sina, Isfahan'da el-Alâî[29] kitabını yazdı.

Ben (Cüzcanî) İbn-i Sina'ya yirmibeş sene öğrencilik yaptım ve onun hizmetinde bulundum. Onun acaip yönlerinden birisi de eline yeni bir kitap aldığı zaman onu baştan sona okuduğunu hiç görmemiş olmamdır. O sadece kitabın en güç yerleri ve en lüzumlu meselelerini gözden geçirirdi. Kitabın yazarının o konuda ne dediğine bakardı. Böylece kitabın ve yazarının ilmîlik derecesini anlardı."

Görüldüğü üzere İbn-i Sina, bal alacağı çiçeği çok iyi bilen bir arı gibi, bir kitapta nerelere bakılır, en fazla nereler okunur, bunları çok iyi biliyor. Fakat fayda ummadığı yerlerle pek ilgilenmiyor ama her halûkârda, her kitaptan, o kitabın bütün balını alıyor, götürüyor. Alâüddevle'nin huzurunda meşhur lisan âlimi el-Cübbaî ile yaptığı tartışma bize; İbn-i Sina'nın ilim öğrenme husussundaki üstün kabiliyeti, sür'ati ve iradesi konusunda kâfi derecede fikir vermektedir. Bu hadiseyi Cüzcanî'nin ağzından dinliyoruz:

---

29) Bu kitap, ismini Alâuddevle (M.1008-1048) den almaktadır. Şu sebeple ki İbn-i Sina bu kitabı ona ithaf etmektedir.

"Bir gün İbn-i Sina Alâuddevle'nin meclisinde oturuyordu. (Lisan bilgini) Ebû Mansur el-Cübbaî de orada hazır bulunuyordu. Lisan mevzuunda bir mesele ortaya çıktı. İbn-i Sina mevcut bilgisiyle o mesele hakkında konuştu. Bunun üzerine el-Cübbaî İbn-i Sina'ya dönerek şöyle dedi: -Şüphesiz sen bir filozof (hakîm) ve hekimsin. Dil mevzuunda kendini dinletecek kadar bir şey okumadın-. Bunun üzerine İbn-i Sina konuşmaktan vazgeçti. Üç yıl boyunca lugat (Arap diliyle ilgili) kitapları ziyadesiyle okudu, inceledi. Ebu Mansur el-Ezherî'nin "Tehzibü'l-Lüga" adlı eserini Horasan'dan getirtti. Bu yoğun çalışmanın sonucu İbn-i Sina (Arapça) dil konusunda eşine az rastlanır bir mertebeye yükseldi. Üç (adet) kaside yazdı. Bu kasidelerde, herkesin bilmediği, garip (zor anlaşılan, üstü kapalı) lafızlar kelimeler kullandı. Üç de kitap yazdı. Biri İbnu'l-Amîd[30] üslûbuyla, ikincisi es-Sâhip üslûbuyla, üçüncüsü ise es-Sâbî üslûbuyla yazılmıştı. (İbn-i Sina), bu kitapların ciltlenmesini ve ciltlerine de yıpranmış eski bir görünüş verilmesini emretti. Sonra da Alâüddevle'den bu ciltlerin Ebû Mansur el-Cübbaî' ye arzedilmesini, gösterilmesini istedi. Bu ciltler el-Cübbaî'ye sunuldu ve denildi ki: Biz bu kitapları av sırasında sahrada bulduk. Senin onlara bakman, onları incelemen ve içindeki konuları bize söylemen icap ediyor. Ebu Mansur el-Cübbaî onları inceledi fakat birçok yerlerini bilemedi, anlayamadı. Bunun üzerine İbn-i Sina ona: -Senin bu kitapta bilemediğin her şey, lugat kitaplarından falan, falan kitabın falanca yerlerinde zikredilmiştir dedi. El-Cübbaî'ye en tanınmış bir çok lugat kitabının (adını) sıraladı. İbn-i Sina o lafızları, terimleri el-Cübbaî'ye tavsiye ettiği bu lugat kitaplarından öğrenip ezberlemişti. El-Cübbaî ise lugat, dil araştırmaları konu-

30) Ebu'l-Fazl İbnü'l-Âmid (öl.970), Büveyhîlerin meşhur veziri.

sunda ölçüp tartmadan, gelişigüzel davrandığından, dikkatli ve güvenilir değildi. Bununla beraber el-Cübbaî bu risalelerin İbn-i Sina tarafından yazılmış olduğunu ve İbn-i Sina'yı bu risaleleri yazmaya, ilk karşılaşmalarında ona karşı yaptığı kırıcı davranışının sebep olduğunu anlamakta gecikmedi. Bundan dolayı özür diledi, böylece hatasını tamir etmek istedi.

İbn-i Sina bunlardan sonra Lisanü'l-Arap adını verdiği bir kitap daha yazdı. Lisan konusunda bir eşi bir benzeri daha yazılmamıştı. Fakat onu ölünceye kadar temize çekmedi. Bu yüzden (Lisanu'l-Arap adındaki) kitap müsvedde halinde kaldı. Hiç kimse de bu eseri temize çekmeye muvaffak olamadı." (Kıftî, İhbar, 422-423).

Hemen yukarıda gördüğümüz üzere İbn-i Sina, Alâüddevle'nin huzurunda lisan âlimi Ebu Mansur el-Cübbaî ile karşılaşmıştı. Orada lisanla ilgili bir mevzu geçmişti. İbn-i Sina, mevcut bilgisine dayanarak o konu üzerinde konuşmuş, el-Cübbaî de: -Sen bir filozof (hakîm) ve hekimsin. Lisan konusunda sözünü dinletecek kadar pek bir şey okumadın- diyerek İbn-i Sina'nın konuşmasına âdeta engel olmuştu.

Maruz kaldığı bu davranış üzerine İbn-i Sina sadece dile, lisana lugat kitaplarına ağırlık vererek, üç yıl boyunca devamlı lisanla, Arap diliyle ilgili kitapları okudu. O derecede ki o konuda üç kaside yazdı, farklı üslûplarla üç tane de kitap yazdı. Neticede bu kitaplar el-Cübbaî'ye gösterildi. Fakat o, kitapların muhtevasındaki bir çok konuyu anlayamadı, bilemedi. İbn-i Sina da bu kitapların kaynaklarını birer birer el-Cübbaî'ye söylemiş ve onları (okumasını da) tavsiye etmişti.

Daha önce de temas ettiğimiz üzere, İbn-i Sina o eşsiz iradesi, hiç uyumayan, devamlı çalışan mesaisiyle; dimağında şimşekler çakan ateşli zekâsıyla bir ilmi, bir meseleyi ne ka-

dar süratli, çabuk öğreniyor değil mi? Nitekim bu hadise üç yıl gibi bir süre içinde İbn-i Sina'nın lisan ilmini iyice öğrendiğini, hatta lisan âlimi el-Cübbaî'yi ilzam ettiğini (cevap veremez hale getirdiğini) onu, özür dilemek zorunda bıraktığını göstermektedir.

Ayrıca İbn-i Sina yukarıda zikri geçen Lisanu'l-Arap isimli büyük bir lugat yazmıştır. Ama maalesef bu eseri kimse temize çekememiş, bu sebeple de ilim dünyası bu büyük eserden mahrum kalmıştır.

Eskiden, ilimle uğraşanların ekseriyeti bir veya bir kaç ilim dalında otorite haline gelirken, diğer ilim dallarıyla da ciddi olarak uğraşırlardı. Yani ilmi bir bütün olarak telakki ederlerdi. İbn-i Sina da bunlardan biriydi. Nitekim kendisi felsefe, mantık, tıp vb. ilimlerde büyük bir şöhrete sahipti, bir otoriteydi. Fakat (Arap dilinde, lisan ilminde olduğu gibi), diğer ilim dallarıyla da ciddi olarak meşgul olmuş ve eserler vermiştir.

Cüzcanî diyor ki: "İbn-i Sina yaptığı tedavilerle (tıp) konusunda pek çok tecrübeler kazanmıştı. Bunları el-Kanun kitabında yazmaya kararlıydı, niyetliydi. Bu tecrübeleri küçük kağıtlara kaydedip yazmıştı. Bunlar el-Kanun kitabı tamamlanmadan kayboldu. Bü tecrübeler cümlesinden olarak, bir gün başağrısına yakalanmıştı. Bu ağrının, başının üst kısımlarına inen bir maddeden neşet ettiğini, doğduğunu ve bundan başında bir şiş peyda olabileceğini tahmin etti. Bunu def etmek için bol miktarda kar hazırlattı. Karları sıkıştırttı, bir beze sardırıp başına koydurttu. Bu suretle ağrıyan yer kuvveten dirildi, takviye edildi. Neticede hastalık yok oldu, İbn-i Sina sağlığına kavuştu.

Bu cümleden olarak Harizm'de veremli bir kadın (vardı). Bu kadına hiç bir ilaç verilmemesini, sadece ve yalnız şekerli

gûyengûbin'i (bal ile yapılan gül mürabbası) yemesini emretti. Israrla tavsiye etti. O kadın bundan bir müddet içmiş ve şifa bulmuştu.»

Yukarıda zikredilen bu iki misalde, İbn-i Sina'nın tedavi konusunda edindiği tecrübelere dayanarak başağrısı ile veremli kadını nasıl tedavi ettiğini gördük.

Biz yine Cüzcanî'ye kulak verelim: "İbn-i Sina Cürcan'da mantığa dair el-Muhtasaru'l-Asgar fi'l-Mantık'ını yazmıştı. İşte daha sonra en-Necat'ın başına koymuş olduğu (kitap) budur. Bu (el-Muhtasaru'l Asgar)ın bir nüshasını Şiraz'da bulunan âlimler görmüş ve bunun bazı meselelerinde şüpheye düşmüşlerdi. Bu şüphelerini bir kağıda yazıp (İbn-i Sina'ya) gönderilmek üzere, bu âlimlerden biri olan (Şiraz) kadısına (Şeriat hakimi) verdiler. Kadı da bunu kendi yazdığı bir mektupla birlikte münazara ilmiyle iştigal eden, uğraşan (İbrahim İbn-i Baba ed-Deylemî)nin (Isfahan'da kalan) arkadaşı Şeyh Ebu'l-Kasım el-Kirmani'ye gönderdi. Ve bunun vasıtasıyla İbn-i Sina'dan cevap istediler.

Şeyh Ebu'l-Kasım, bir yaz günü, güneşin solduğu gurup vakti İbn-i Sina'nın huzuruna girdi. Mektubu ve kâğıtları ona arzetti. İbn-i Sina, Şiraz kadısının mektubunu okuyup Ebu'l-Kasım'a iade etti. İtiraz ve suallerin bulunduğu kâğıdı önüne koydu. Bir taraftan onlara bakıyor, bir taraftan da mecliste bulunanlarla konuşuyordu. Ebu'l-Kasım (oradan) ayrıldı. İbn-i Sina, bana kâğıt hazır etmemi emretti. Her biri on yaprak olmak üzere (fir'avni çeyreği = Rub'u firavni) ölçüsünde beş kıta (cüz, parça) kâğıt hazırladım. Sonra yatsı namazını kıldık. Mumlar (lambalar) getirildi. İbn-i Sina şurup hazırlanmasını emretti. Beni ve kardeşini de karşısına aldı, şurup içmeye buyur etti. O da, o meselelerin cevaplarını yazmaya başladı.

Gece yarısı olmuş beni ve kardeşini uyku bastırmıştı. Kendisi bize izin verdi.

Sabah olunca kapı vuruldu. (Açtığımızda) karşımızda Şeyh Ebu'l-Kasım'ın gönderdiği adamını, elçisini (gördük). Kendisini İbn-i Sina ile görüştürmemi istedi. Ben de onu İbn-i Sina'nın huzuruna çıkarttım. İbn-i Sina seccadenin üzerinde idi. Önünde de, o hazırlamış olduğum beş deste kâğıt duruyordu. Dedi ki -Onları al, Şeyh Ebu'l-Kasım el-Kirmani'ye götür ve Ona-: Cevapları, postacıyı geciktirmemek için acele verdiğimi, (Ebu'l-Kasım'ın kendisinin de böyle istediğini) söyle dedi. Onları kendisine götürünce Ebu'l-Kasım, (İbn-i Sina'nın) bu kudret ve sürati karşısında şaşırdı kaldı. Postacıya cevap kâğıtlarını verdi. Hayretinden de bu durumu postacılara anlatıyordu. Postacılar yola çıkmış Şiraz'a doğru hareket etmiş idiler. Bu hal halk arasında bir tarih (unutulmaz bir tarih) olmuştu." (Kıftî, İhbar, 424).

Anlaşılan İbn-i Sina, ilmi öğrenmekte ne kadar sür'at ve kabiliyet sahibiyse, (istenildiği taktirde) mantık meseleleri gibi zor konulara da acele cevap vermek babında da aynı sür'at ve kabiliyete sahiptir. Yukarıdaki hadise bunu pek güzel göstermektedir.

Cüzcanî'nin dediğine göre: "İbn-i Sina rasat esnasında (kullanılmak üzere) daha önce bilinmeyen birtakım âletler icad etmişti. Aynı konuda bir de risale yazmıştır. Ben (yani talebesi Cüzcanî) de sekiz sene rasatla meşgul oldum. Maksadım rasatlar (deneyler) sırasında, Batlamyus'un rasatlar konusunda söylediklerinin izah edilmesi,açıklanmasıydı. Nitekim bunların bazısı benim için açıklanmış oldu.

İbn-i Sina el-İnsaf (isimli) kitabını te'lif etmişti. Sultan Mes'ud'un Isfahan'a geldiği gün onun askerleri, İbn-i Sina'nın evi-

ni yağmaladılar. Bu kitap da yağma edilenler arasındaydı. Bu yüzden o eserden artık hiç bir eser (iz) kalmamıştır" (el-Kıftî, İhbar, 424-425)

İbn-i Sina'nın en büyük eserlerinden biri olan el-İnsaf yirmi bölümden meydana geliyordu. İbn-i Sina bu eserde Aristo'nun bütün eserlerinin bir nevi açıklamasını yapmıştı.

Cüzcanî diyor ki: "İbn-i Sina, çok kuvvetliydi, bütün kuvvetleri âdeta kendi nefsinde toplamıştı. Şehvani kuvvetlerden biri olan cinsî (seks) kudret ise en kuvvetlisi, en üstünüydü. Onunla çok meşgul oluyordu. Bu yüzden de bünyesi (mizacı) etkileniyordu.

İbn-i Sina bünyesinin kuvvetine güveniyor, dayanıyordu. Ancak, İbn-i Sina, Alâüddevle, Babü'l-Kerh'te Tâş-Ferraş ile harbettiği sene kulunca yakalandı. Muharebede bir hezimet vukuunda kaçamamak korkusuyla, hastalığı süratle tedavi için bir günde kendisine sekiz defa hukne (lavman) yapıyordu. Bu yüzden barsaklarının bazı yerlerinde yaralar çıkmıştı. Ve bağırsaklarının ince zarları soyulmuştu. Bu hasta haline rağmen (Alâüddevle ile harekete mecbur kalıp, İziç[31] tarafına doğru sür'atle yollandılar. Yolda (İbn-i Sina'ya) sar'a geldi. (Kulunç hastalığının böyle sar'aya sebebiyet verdiği olur.) Bunun neticesinde İbn-i Sina yere yüzüstü düştü. Bu halde iken bile kendi kendini tedavi ediyor, kulunç hastalığından dolayı bağırsaklardaki artıkları dışarı atmak için kendi kendine hukne (lavman) yapıyordu. Konuyla ilgili olarak bir gün, iki dânık (denk) (bir dânık = 1/6 dirhem) kereviz tohumu alınmasını emretti. Bunun, kulunçtan kaynaklanan gaz çokluğunu azaltmak için, hukne suyuna karıştırılmasını istedi. Fakat kendisinin hizmetinde bulunan bazı tabipler, onun lavman (hukne) ilacına (iki

---

31) Huzistan ile Isfahan arasında bir yerin, dağlık bir beldenin adıdır.

yerine) beş dânık kereviz çekirdeği atmıştı. Bunu kasten mi yoksa bilmeyerek mi yaptılar? Bilemiyorum. Çünkü ben orada değildim. Bu tohumların fazlalığından dolayı etkisi de artmış, bunun sonucu olarak da hastalık azmıştı. Aslında İbn-i Sina sar'a sebebiyle (Masruzitûs)[32] yiyordu. Kölelerinden biri kalkıp, masruzitusun içine fazla miktarda afyon atıverdi. İbn-i Sina da (bilmeyerek) bunu yemişti. Sebebi de İbn-i Sina'nın hazinesinden çok miktarda malı çalmış olmalarıydı. (Bir gün çaldıklarımızın cezasını çekeriz diye) İbn-i Sina'dan korkuyorlardı. Yaptıklarının akibetinden emin olmak için onun ölmesini istiyorlardı.

İbn-i Sina öylece hasta haliyle Isfahan'a getirildi. (Isfahan' da) kendi kendini tedavi etmeye çalışıyordu. O derece zayıflamıştı ki ayağa kalkacak takati kalmamıştı. Bu durumdayken bile kendini tedavi etmeye devam ediyordu. Sonunda yürümeğe muktedir duruma geldi. Ve Alâüddevle'nin meclisinde hazır bulundu. Fakat o bununla beraber ihtiyatlı davranmıyor, cinsî konularla alâkadar oluyordu. Hastalıktan da tam kurtulamamıştı. Hastalık (âdeta) bir geliyor bir gidiyordu.

Daha sonra Alâüddevle Hemedan'a doğru hareket etti. İbn-i Sina da onunla beraber (yola çıktı). Yolda Hemedan'a varırken o hastalık yine nüksetti. (Artık) kuvvetinin çekildiğini ve (bu inatçı) hastalığı yenmeğe yetecek gücü kalmadığını biliyordu. Bu yüzden kendi kendisini tedavi etmeyi de ihmal etti, terketti. Benim bedenimi idare eden kuvvet artık idareden aciz kaldı. Bundan sonra ilacın da, tedavinin de bir faydası olmaz demeye, başladı. Günlerce bu durumda kaldı. Sonra da Rabbına Allah'ına kavuştu. Hemedan'a defnedildi. Öldüğü zaman 57 yaşındaydı. M. 1037 tarihinde ölmüştür." (el-Kıftî, İhbar, 425-426).

32) Bir çok eczadan yapılan bir nevi panzehir.

II- ESERLERİ

İbn-i Sina'nın: te'lif. tasnif (sınıflama), araştırma, münakaşa vb. tarzında pek çok eseri bulunmaktadır Malumdur ki İbn-i Sina kitap, risale (küçük kitap), kaside halinde ikiyüzyetmişaltı (276)'nın üzerinde eser vermiştir. Ayrıca musikî nâmelerini birbirine bağlayan kaideleri yani şarkıları besteleme (şarkıların makam ve ahengi) kurallarını ilk defa ortaya koyan kimse İbn-i Sina'dır.

Kitaplarının çoğu yabancı lisanlara tercüme edilmiştir. Baskıları da onlarca defa yapılmıştır. Hatta (el-Kanun) isimli eserinin XVI. asır boyunca otuz kere basıldığı ifade edilmektedir. (Mustafa Galib, İbn-i Sina, Beyrut, 1981, 28)

İbn-i Sina'nın muhtelif ilim dallarında te'lif ve tasnif ettiği, yazdığı eserlerin ayrı ayrı üzerinde durmak isterdik. Ancak bu, çok fazla vakit alırdı. Çünkü İbn-i Sina (az yukarıda da temas ettiğimiz gibi) çok çeşitli konularda çok çalışmış ve çalışmalarının mahsulü olarak da çok sayıda eser vermiştir.

Bizim maksadımız şu bölümün çerçevesi üzerinde İbn-i Sina'nın eserlerini (kısaca) tanıtmaya çalışmaktır. Zaten İbn-i Sina'nın hayatını anlatırken bazı eserlerinin isimlerini zikretmiştik.

Eş-Şifa, el-Kanun fi't-Tıp, el-İşârât ve't- Tenbîhât, en-Necât, İbn-i Sina'nın en başta gelen son derece meşhur eserleridir.

El-Şifa:

Fizik, metafizik, matematik ve mantık ilimlerinden bahseder. Felsefî kitaplarının hacim olarak en büyük ve madde bakımından en zengin olanı budur. İbn-i Sina bu kitabını Hemedan'da ikamet ettiği (kaldığı, oturduğu) esnada yazmıştır. Latince tercümesinin ilk baskısı, Venedik 1508 baskısıdır.

El-Kanun fi't-Tıp:

İbn-i Sina bu kitabın ilk bölümünü Hemedan'da yazmış, fakat onu Isfahan'da tamamlamıştır. Bu eser İbn-i Sina'nın büyük tıp ansiklopedisidir. İlk baskısı 1593'de Roma'da yapılmıştır. Kahire baskısı 1290, Bulâk (Kahire) 1294 h.; Lucknow'da 1307, 1324 h.

Gerard de Crémone tarafından XII. asırda Latince'ye tercüme edilmiştir. Pek çok defalar basılmıştır: Milan 1473, Padoue, 1476; Venedik 1482, 1591 (Junta), 1708. P.de Koning, onun bazı bölümlerini fransızcaya çevirdi, Leyden 1896. Latince tercümesinin bazı kısımları ayrı ayrı basılmıştır: Venedik 1433, 1520-22, 1562 (apud Juntas), 1582, 1564, 1608; Lyon 1498, 1523; Paris 1532, 1555; Bonn 1560.

El-İşârât ve't-Tenbîhât:

Konuları itibariyle eş-Şifa gibidir.

J.Forget tarafından basılmıştır. Leyde 1892. Madmazel A.-Mari Goichon tarafından; -Livre des Directives et Remaarques- adı altında Fransızca'ya çevrilmiştir. Paris 1951 J. Forget 119-137 sayfalarını Fransızca'ya çevirmiştir. Baskısı, Revve néoscolastique içinde 1894, 19-38 sayfalarda.

En-Necât:

Eş-Şifa'nın muhtasarı (özeti) mahiyetindedir. Mantık, fizik ilimleri, metafizik gibi felsefî konuları ihtiva etmektedir.

Kahire baskısı 1913; İkinci baskısı 1938.

Metafizik. kısmı, Nimetullah Kerem tarafından: Metaphysices Compendium adıyla Latinceye tercüme edilmiştir. Roma 1926.

Mantık. kısmı P Vattier tarafından: La logique du Fils de Sina, communément appelé Avicenne adıyla Fransızca'ya çevrilmiştir. Paris, 1658.

Psikoloji bölümünü F. Rahman "Avicenna's Psychologie" adı altında İngilizce'ye çevirmiştir. Oxford 1952.(33)

Yukarıda İbn-i Sina'nın musiki nâmelerini, şarkıları besteleme kurallarını ilk defa ortaya koyan kimse olduğunu belirtmiştik. Onun bu konudaki bir kitabı da "Kitabu'n-fi'l-Mûsikî (Musiki Konusunda Bir Kitap) adındaki eseridir.

Aslında çeşitli bibliyografyalarda, İbn-i Sina'nın eserlerinin 276'nın üstünde olduğu kaydedilmiştir. Tabiidir ki bunları sağlıklı bir şekilde tespit etmek bir hayli güçtür. Binaenaleyh biz burada önce İbn-i Sina'nın sadakatlı öğrencisi Cüzcanî'nin (el-Kıftî, İhbar, 418) tespit ve tanzim etmiş olduğu bibliyografyayı (İbn-i Sina'nın eserlerini); sonra da İbn-i Sina'nın, İbn-i Ebî Useybia tarafından (Uyunu'l-Enba')'da zikredilen eserlerini takdim edeceğiz.

A- Kıftî'nin İhbar'ında Zikredilen Eserleri:

1- El-Mecmû' Bir bölüm (cild)dür.
2- El-Hasıl ve'l-Mahsûl: Yirmi bölümdür.
3- El-Birru ve'l-İsm İki bölümdür.
4- Eş-Şifa: Onsekiz bölümdür.
5- El-Kanûn Ondört bölümdür.

---

33) Tercüme ve baskı yer ve tarihleri için Bkz. A. Bedevî, Histoire de La Philosophie En Islam (Paris, 1972), II, 603-607.

6- El-Ersadü'l-Külliye Bir bölümdür.
7- El-İnsaf Yirmi bölümdür.
8- En-Necât Üç bölümdür.
9- El-Hidâye Bir bölümdür.
10- El-İşârât: Bir bölümdür.
11- El-Muhtasaru'l-Evsat: Bir bölümdür.
12- El-Alâîy Bir bölümdür.
13- El-Kûlunç Bir bölümdür.
14- Lisanü'l-Arap: On bölümdür.
15- El-Edviyetü'l-Kalbiyye: Bir bölümdür.
16- El-Mûciz: Bir bölümdür.
17- El Hikmetü'l-Meşrkiyye: Bir bölümdür.
18- Beyanü Zevati'l-Cihet: Bir bölümdür.
19- El-Meâd: Bir bölümdür.
20- El-Mebde ve'l-Meâd: Bir bölümdür.
21- El-Mübâhasât: Bir bölümdür.

İbn-i Sina'nın (Bazı) Risaleleri:

22- El-Kaza ve'l-Kader
23- El-Âletü'r-Rasadiyye
24- Ğarazü Katîgoryas
25- El-Mantık bi'ş-Şiir
26- El-Kasaid fi'l-Azame ve'l-Hikme
27- Fi'l-Hurûf
28- Teakkubü'l-Mevazı'ıl-Cedeliyye
29- Muhtasaru Öklides
30- Muhtasaru'n-Nabz
31- El-Hudûd
32- El-Ecrâmu's-Semâviyye
33- El-İşârât ilâ İlmi'l-Mantık
34- Aksâmu'l-Hikme

35- En-Nihâye ve'l-Lâ Nihâye

36- Ahd (vasiyet) Ketebehu Linefsihi

37- Hayy İbn Yekzan

38- Fî Enne Eb'âde'l-Cismi gayru zâtiyyetin lehu

39- El-Kelam fi Hindibâ

40- Lâ yecûzu en yekûne şey'un vâhidün cevheran ve arazan

41- İlmu Zeyd gayru ilmi Amr

42- Resail İhvaniyye ve Sultaniyye

43- Resail fî. mesâil cerat beynehû ve beyne bazı'l-Fuzâlâ

44- El-Havâşî alâ-l-Kânûn: Bu. kitaptır

45- Uyûnu'l-Hikme: (Kitaptır)

46- Eş-Şebeke ve't-Tayr: (Kitaptır)

El-Cüzcanî'nin zikrettiği eserler burada bitiyor.

B- İbn-i Ebî Useybia'nın Uyûn'unda Zikredilen Eserleri:(34)

1- El-Levâhik: El-Şifa'nın şerhi olduğu söylenir.

2- Eş-Şifa

3- El-Hâsıl ve'l-Mahsûl: Yirmi bölüm civarındadır

4- El-Birr ve'l-İsm

5- El-İnsaf: Yirmi bölümdür. Burada Aristo'nun bütün kitaplarını şerhetmiştir. (Gazneli) Sultan Mes'ud (Isfahan şehrini) yağma ettirdiğinde kaybolmuştur.

6- El-Mecmû', (El-Hikmetü'l-Aruziyye) diye de bilinir.

7- El-Kânun fi't-Tıbb

8- El-Evsatü'l-Cürcânî

9- El-Mebde ve'l-Meâd

10- El-Ersâdü'l-Külliyye

34) Nihat Keklik, a.g.e., 48-53

11- El-Meâd

12- Lisanü'l-Arab: Arap dili konusundadır. Temize çekmemiştir. Nüshası yoktur.

13- Danişnâme-i Alâî: Farsçadır.

14- El-İşârât ve't-Tenbihât: En son felsefî eseridir.

15- En-Necât

16- El-Hidâye: Mevzuu hikmet (felsefe) dir.

17- El-Kûlunç

18- Hayy İbni Yekzân: Risaledir

19- El-Edviyetü'l-Kalbiyye

20- En-Nabz: Farsça makale

21- Mehâricü'l-Hurûf: Makale

22- Risale ilâ Ebî Sehl'el-Mesihî fi'z-Zâviye

23- El-Kuvâ't-Tabiyye

24- Et-Tayr Risâlesi

25- El-Hudûd: Kitaptır

26- Taarruzu Risaleti't-Tabîb fi'l-kuvâ't-Tabiiyye: Makaledir.

27- Uyûnu'l-Hikme: Kitaptır

28- Ukûsu Zevati'l-Cihet: Makaledir

29- El-Hutabu't-Tevhidiyye: Metafizik konusundadır.

30- El-Mû'cizü'l-Kebir: Mantık konusunda kitaptır

31- El-Mû'cizü's-Sağîr: Necat'ın mantık kısmıdır.

32- El-Kasidetü'l-Müzdevice: Mantık konusundadır

33- Tahsilü's-Saade: Makaledir

34- El-Hindiba: Makaledir

35- El-Kaza ve'l-Kader: Makaledir

36- El-İşârâ ilâ ilmi'l-Mantık

37- Tekasimu'l-Hikme ve'l-Ulûm

38- El-Sekencebîn: Risaledir

39- El-Lânihâye: Makaledir

40- Tealik Kitaptır

41- Havâssu hatt'il-İstivâ: Makaledir

42- El-Mübahâsât

43- Aşere Mesâil: İbn-i Sina'nın Ebu'r-Reyhan el-Bîrûnî'ye verdiği cevaplar

44- Hey'etü'l-Arz min es-Semâ ve kevnuhâ fi'l-Vasat

45- El-Hikmetü'l-Maşrikiyye: Kitaptır

46- Taakkubu'l-Mevazii'l-Cedeliyye

47- El-Medhal ilâ sınâati'l-Mûsikî: Makaledir

48- El-Ecrâmû's-Semâviyye

49- Et-Tedârûk li Enva'ı-Hata'l-Kebîr: Kitaptır.

50- El-Ahlâk: Makaledir

51- Risâle ile'ş-Şeyh Ebi'l-Hasen Sehl İbni Muhammed es-Sehlî: Kimya konusundadır.

52- Âletûn Rasadiyyetûn: Makaledir

53- Ğarazu Katîguryâs: Makaledir

54- Risaletü'l-Adhaviyye

55- Haddü'l-Cism

56- El-Hikmü'l-Arşiyye

57- İlmü Zeyd gayru ilmi Amr Makale

58- Tedbirû'l-Cünd ve'l-Memâlik ve'l-Asâkir ve erzakuhum ve haracu'l-Memalik: Kitap

59- Münâzarât

60- Hutab ve Temcidât ve Escâ

61- Muhtasaru Öklides

62- El-Aritmatikî: Makale

63- Asru Kasâid ve Es'âr

64- Resai'l-bi'l-Farisiyye ve'l-Arabiyye

65- Muhatabat ve Mükâtebât ve Hezeliyyât

66- Tââlîku Mesâil'i Hüneyn: Tıb konusundadır

67- Mesailu iddet Tıbbiyye

68- Kavâninu ve Mualecatü't-Tıbbiyye

69- Risale ilâ Ulema-i Bağdat

70- Risale ilâ sâdıkın

71- Cevab li iddet-i Mesâil

72- Kelâm fî tebeyyun-i mâhiyeti'l-Hurûf

73- Şerhu Kitabi'n-Nefs li-Aristotâiîs

74- En-Nefs: Makaledir. El-Fusûl olarak da bilinir

75- El-Milh Kitabı. Gramer. Nahiv konusundadır

76- Fusûlün ilâhiyyetûn fî ısbati'l-Evvel

77- Fusûl fî'n-Nefs ve't-Tabîiyyât

78- Risâle ilâ Ebî Saîd İbni Ebi'l-Hayr es-Sufî

79- Lâ yecûzu en yekûne şey'ün vâhidün cevheren ve arazan

80- Mesail ceret beynehu ve beyne ba'zı'l-Fuzalâ fî funûni'l-ulûm

81- Ta'likât: Ebu'l-Ferec et-Tabib el-Hemadanî'nin meclisinde sorulan sorulara İbn-i Sina'nın verdiği cevaplar.

82- Makâle zekeraha fî tasanîfihi ennahâ fi'l-Memâlik ve buka'ıl-Arz.

83- Ez-Zâviyât elletî min el-Muhît ve'l-Mûmasz lâ kemiyyete lehu (özet)

84- Ecvibe li Sûâlât seelehû anhâ Ebu'l-Hasen el-Âmirî

85- El-Mu'cizu's-Sağîr Kitabı Mantık Konusundadır

86- Kıyamu'l-Arz fî vasatı's-Semâ kitabı

87- Mefâtihü'l-Hazaîin kitabı: Mantık kitabı

88- El-Cevher ve'l-Araz

89- Te'vilü'r-Rüya kitabı

90- Er-Red alâ makaleti'ş-Şeyh Ebi'l-Ferec İbni't-Tayyib

91- El-Aşk risâlesi

92- El-Kuvâ'l-İnsaniyye ve İdrâkatüha: Risâledir

93- Tebeyyûnû mâ'l-Hüzn ve esbabuha

94- Makâle ilâ Ebî Ubeydillâh el-Hüseyin İbni Sehl İbni Muhammed es-Sehlî.

III- FELSEFESİ

İbn-i Sina'nın akılcı felsefî sistemine bir göz attığımız zaman, onun çağdaşı hakîm ve filozoflara. model olarak muayyen, tek bir felsefî okula bağlı kalmadığı görülür. Ama, esasında, İbn-i Sina'nın Eflâtun ve özellikle Aristo gibi bazı eski Yunan filozoflarının fikirlerine dayandığı söylenebilir. Ayrıca belirtmek icab eder ki İbn-i Sina kendi akılcı felsefesinde Farabî'nin fikir ve düşüncelerine bağlı kalarak, onlardan istifade ederek de yol almıştır. Nitekim, İbn-i Sina, Aristo'nun (Metafizik) kitabını eline almış, -bizzat İbn-i Sina'nın da işaret ettiği gibi- kırk defa okumuş... Fakat anlayamamış, anlamaktan aciz kalmıştır.

İbn-i Sina bu konuyu şöyle dile getiriyor ve diyor ki: "Metafizik'e merak sardım. (Aristo'nun) metafizik kitabını okudum. Fakat hiç bir şey anlayamadım. Yazarının maksadına bir türlü intikal edemiyordum, aklım karışıyordu. Öyle ki kitabı kırk defa okumuştum, ezberlemiştim. Bununla beraber kitabı ve maksadını yine anlayamıyordum. Ümitsizliğe kapıldım ve dedim ki: Bu kitabı anlamak imkânsız. Bir gün yolum sahaflara (eski kitap satıcıları) düşmüştü, bir tellalin elinde bir kitap vardı. Bana kitabı satmak istedi. Ben bu ilimde fayda yoktur diye reddettim. Tellal bana dedi ki: Bunu satın al, çünkü ucuzdur, onu sana üç dirheme vereyim. Zira sahibinin paraya ihtiyacı var...

Kitabı satın aldım. Bu kitap "Metafizik Kitabının Maksatları" hakkında Farabî'nin yazmış olduğu bir kitap idi. Hemen eve

döndüm, süratle kitabı okudum. O anda bu kitabın maksatları, hedefleri bana gün ışığı gibi açılıverdi. Tabii ki daha önce ezberlemiş olmamın kitabın anlaşılmasında önemli payı vardı. Buna çok sevindim. Ertesi gün, Allah'a şükürler olsun diyerek, fakirlere, pek çok sadakalar dağıttım."

Bu hâdise, bize İbn-i Sina'nın Aristo ve Farabî ile olan münasebeti ve onların düşüncelerine olan ilgisi hakkında bize bir intiba veriyor. İbn-i Sina henüz onaltı-onyedi yaşlarındadır. İbn-i Sina'nın daha çocuk denilecek bir yaşta, son derece zor ve çetin bir mevzu olan Aristo metafiziğine merak sarması kendine olan güvenindendir. Anlamadığı halde bu demir leblebi eseri, kırk defa okuması, onun yılmazlığına, yenilgi kabul etmezliğine, çelikten bir irade ve azim sahibi olduğuna delâlet eder. Bütün bunların neticesinde, Farabî'nin mezkûr kitabı sayesinde Aristo metafiziğini çözüp çok iyi anlamış olması da İbn-i Sina'nın azim, irade ve devamlı çalışmaya dayanan dehasına dikkat çekiyor.

İbn-i Sina gece, gündüz devamlı çalışmak suretiyle pek çok eser vermiştir. Çok gençken, çok erken yazmaya başlamıştır. Sistemini bütün halinde veren ansiklopedik eserleri başta gelir. Bunların en genişi, Şifa isimli eseridir ki Metafizik felsefesinin en esaslı eseridir. İbn-i Sina, Şifa'nın başında bu konuya temas ediyor ve diyor ki: "Bu kitapta Meşşâî arkadaşlara göre düşündüm. Benim asıl hak bildiğim şeyi öğrenmek isteyenler "Hikmet-i Meşrikiyye" adlı eserime müracaat etsinler.

Meşşâî felsefesi, umumiyetle akıl kuvvetinin faaliyetine dayanan, ama tecrübeden de vazgeçmeyen bir sistemdir. İstidlâl ve akıl yürütme yolunu tutarak, eski felsefelerden süzülüp çıkarılan bir felsefe ile İslâm inanç ve akidesini uzlaştırmak cihetine gitmiştir. Maksat İslâmî fikirleri felsefî alana yaklaştır-

mak, vahiy ile sabit olan ilâhî hakikatlann akılca da sabit olduğunu meydana çıkartmaktır. Bu suretle vahiy ile aklın uygunluğunu ortaya koymaktır.

Meşşâî felsefesini kuran, Farabî'dir. Birtakım yenilikler ilâve ederek ihatalı bir sistem haline getiren ise İbn-i Sina'dır.

Farabî ve İbn-i Sina ve ardından giden Meşşâîler, sadece Aristo şarihi (yorumcusu) olarak kalmadılar. Kendi orijinal sistemlerini de kurdular.

Özellikle İbn-i Sina, Aristo'nun bir şarihi değil, esasında yeni bir sistemin kurucusu ve kendinden öncekilerin fikirlerini birleştirmeye çalışan ansiklopedik bir âlim. Değişik, çeşitli kaynaklardan istifade edebilir ama, o, filozof şahsiyetinin âdeta kendine has mührünü bütün eserlerine vurmuştur. İbn-i Sina'nın mümtaz, seçkin bir felsefesi vardır. İslâm filozofları arasında ihatalı, geniş düşünceli, yüksek mevkili bir filozof idi.

İlimleri sınıflaması: Madde ile münasebet derecesine göre, İbn-i Sina ilimleri üçe ayırır:

1- Yüksek İlimler (el-Ulûmü'l-âliye): Madde ile ilgisi olmayan ilimlerdir. Metafizik ve Mantık.

2- Aşağı İlimler (el-Ulûmü's-Sâfile): Maddeyi inceleyen ilimlerdir. Fizik ve ona bağlı ilimler.

3- Orta İlimler (el-Ulûmü'l-Vusta): Bazan fizik ötesine (metafiziğe), bazan da maddeye ilişkin olan ilimler: Matematik gibi ki, mahiyetleri itibariyle maddenin içinde bulunmayan fakat bazan maddenin içinde bulunması mümkün olan şeylerden bahseder.

İbn-i Sina felsefeyi de ikiye ayırıyor: 1- Nazarî hikmet, 2- Amelî hikmet. Birincisi yalnız bilmekle ilgilidir, amelle pratikle ilgisi yoktur: Tabiat felsefesi, matematik, felsefe ve metafi-

zik gibi. İkincisi hem bilmeye hem de tatbikata dayanır: Medenî hikmet veya siyaset, ev hikmeti veya ekonomi, ahlâkî hikmet yani ahlâk kısımlarını içine alır.

A- MANTIK

Yüksek genellik derecesi olan felsefe, aslında üç kısma ayrılır: Mantık, Fizik, Metafizik. Felsefe kendi başına bütün varlığın bilgisini ve ilimlerin dayandığı ilmî prensipleri içine alır. Felsefenin mevzuu varlıktır. Eğer varlık, manevî varlık ise bu metafiziğin konusunu teşkil eder. Eğer varlık maddî olursa bu, fiziğin; şayet varlık zihnî (zihinle ilgili) ise mantığın konusunu meydana getirir. Fiziğin konusu maddî varlıktır ve maddeden ayrı düşünülemez. Fakat mezafiziğin konusu manevî varlık olduğundan, maddeden tamamen ayrıdır. Mantığın konusu ise zihnî varlıktır ve maddeden tecrit edilmiştir. Mantık bir çok bakımlardan matematiğe benzer. Çünkü onun konusu da maddeden tecrit yoluyla edinilmiştir.

Fakat matematiğin mevzuu, tasvir edilebilir şekillerle ifade edilebilir. Halbuki mantığın konusu tamamen zihni olan varlıklardır. Zâti birlik, çokluk, beyazlık, imkân vb. Netice itibariyle, mantığın muayyen düşünce (tefekkür) formlarının ilmi olduğunu söyleyebiliriz.

Mantığınbir ilim mi, bir sanat mı olduğu sorusu Orta Çağda çok önemli idi. Çünkü Aristo bu noktayı açıklamamıştı. İbn-i Sina, el-İşârât'da mantığın bir âlet ilmi olduğunu söylüyor: "Mantık, birtakım ölçüler ve kanunlar koyan âlet ilmidir. Bu ilmin ölçülerine uyan kimse düşüncede hataya düşmekten korunur." en-Necât'ta ise, mantığın bir sanat olduğunu söylüyor: "Mantık akıl yürütme ve doğruyu bulma işlemlerinde zihni hatadan koruyan bir sanattır".

Görülüyor ki İbn-i Sina'ya göre mantık, düşünme sanatıdır, âlet "instrumant" ilmidir.

İbn-i Sina, sık sık insan aklının noksanlığı üzerinde durur. Bu noksanlık sebebiyledir ki mantık kanunlarına muhtaçtır. Nasıl bir fizyonomist, bir insanın dış görünüşüne bakarak onun karakterinin hususiyetlerini bulursa, bir mantıkçı da bilinen öncüllerden hareketle bilinmeyeni, meçhulü ortaya çıkarır. Bu bakımdan ona göre mantık, aynı zamanda, bilinenler vasıtasıyla bilinmeyeni elde edeceğimiz bir ilimdir.

İbn-i Sina mantığı çok geniş anlamda ele almış, diğer ilimler arasında ona çok geniş bir yer ayırmıştır. İbn-i Sina mantığa dair görüşlerini, Necât, İşârât, Mantıku'l-Meşrikiyyin gibi eserlerinde geniş olarak ele almıştır. Bunların dışında mantığa dair çeşitli risâleleri de vardır.

İbn-i Sina nazarında her bilgi ve ilim, iki safhada elde edilebilir: Biz, önce eşyayı, nesneleri düşünüyoruz, tasavvur ediyoruz. Bunun sonucunda kavramları (tasavvurat) kazanıyoruz. Sonra, onları başka kavramlarla birleştirerek önermeleri (tasdikat) elde ediyoruz. Misal olarak önce "insan ve ölümlü" kelimelerini tasavvur ediyor, onlar hakkında bilgi (kavram) ediniyoruz; sonra da bunları birbirine bağlıyor "Her insan ölümlüdür" gibi bir önerme (tasdik) elde ediyoruz.

İşte buradan hareketle İbn-i Sina mantığı "Tasavvurat ve Tasdikat" diye iki ana kısımda incelemektedir: Tasavvurat kısmında tek tek kelimeleri ve bunların manâlara delâletini, beş tümeli ve tarif bahsini ele alır. Bu bölümün temeli beş tümel (cins, nevi (tür), fasıl (ayrım), hassa, (ilinti)'dir. Ulaşmak istediği gaye ise tariftir. Başka türlü söylemek istersek, tarifin temel unsurunu, malzemesini beş tümel teşkil etmektedir, yani biz beş tümeli kullanmak suretiyle tarifi elde ederiz. Meselâ,

"İnsan konuşan hayvandır; insan gülen hayvandır" tariflerinde "hayvan" cinsi; "insan" türü; "konuşan" faslı (ayırım); "gülen" hassayı göstermektedir. Bu bakımdan tarif bahsi, İbn-i Sina mantığında önemli bir yer tutar.

Tasdikat kısmında ise önermeleri, başlıca yüklemli, şartlı, modal önermeler diye üç bölümde inceler. Ayrıca kıyas konusunu çok genişliğine ve derinliğine işler. Bütün eserlerinde bilhassa "Şifa" adlı eserinde en büyük cildi kıyasa ayırdığını söylersek kıyasın önemini anlatmış oluruz sanırım.

Tasdikat bölümünün temelini, esasını önermeler, gayesini de kıyas bahsi teşkil eder. Biz önermelerle kıyası tertip eder, kurarız. Yani önermeler yoksa kıyas da olmaz. Bir misal vermek istersek; farzedelim ki biz, âlemin (evren) değişken olduğunu, her değişkenin de sonradan olduğunu (yaratıldığını) biliyoruz. Bu bildiklerimizi birer önerme haline getiriyor ve bu önermeleri usulüne uygun şekilde sıralayarak aşağıdaki kıyası elde ediyoruz.

Âlem değişkendir,
Her değişken sonradan olmadır,
O halde âlem sonradan olmadır.

İbn-i Sina bütün eserlerine mantıkla başlar. Aristo felsefesinde de bu böyledir. Fakat İbn-i Sina mantığı, ana hatları itibariyle Aristo'ya sadık kalmakla beraber ondan daha yenidir. İbn-i Sina mantığına, modern mantığın başlangıcı gözü ile bakılabilir.

Batılı kaynaklar "yüklemin niceliğinin" ilk defa XIX. asırda, De Morgan, G.Bentham ve özellikle W.Hamilton gibi İngiliz mantıkçıları tarafından bulunduğunu, bunun büyük bir keşif ve yenilik olduğunu iddia ediyorlardı. Sözgelimi:

"Her üçgen her üç kenarlı şekildir."
önermesinin konusu (her üçgen) ile yüklemi (her üç kenarlı şekil) birbirine eşittir. Bu eşitliği şu şekilde de göstermek mümkündür:

Her üçgen = her üç kenarlı şekil (dir).

Niceliği daima konunun niceliği ile belirlenen önermenin burada ilk defa yüklemine de (her) nicelik edatı getirilmek suretiyle nicelik kazandırılmıştır. Böylece, "Her üçgen üç kenarlı şekildir" önermesi, "Her üçgen her üç kenarlı şekildir." haline sokularak yüklemi nicelikli bir önerme yapılmıştır.

Yukarıda görüldüğü gibi, bu tarz önermelerde konunun niceliği ile yüklemin niceliği arasında bir matematik eşitlik yani denklem vardır. Bu itibarla konu ile yüklem yer değiştirdiği taktirde bu eşitlik bozulmaz. Hamilton'un dördü olumlu, dördü olumsuz sekiz yüklemi nicelikli önermesi vardır.

Hamilton yüklemin niceliğinin yirmi asırdır yerinde sayan Aristo mantığını geliştireceğini iddia ediyordu. Nitekim bu teori Aristo'dan beri ilk ve en büyük keşif olarak değerlendirildi, takdir topladı, yankı uyandırdı.

Halbuki biz, yüklemin niceliği konusunun İbn-i Sina'da mevcut olduğunu tesbit ettik. Hamilton'un sekiz önermesini İbn-i Sina'da buluyoruz. Hamilton'a ilâveten bu konunun ayrıca tekil ve belirsiz önermelerde de incelendiğine şahit oluyoruz. Ayrıca, İbn-i Sina'nın, "İnsan hiçbir gülen değildir" yapısındaki "Eşit zorunlu" ile "Bazı hayvanlar bütün insanlardır" şeklindeki "Genel eşit zorunlu" önermeleri modern (yeni) mantığın habercisi olmaktadır.

Nihayet eldeki verilerin ışığında, Hamilton'a atfedilen, modern matematik mantığın öncüsü kabul edilen "Yüklemin niceliği" konusunu, Hamilton'dan asırlarca önce, ilk ve mü-

kemmel olarak inceleyen kimsenin İbn-i Sina olduğunu söyleyebiliriz.

B- TABİAT İLİMLERİ

İbn-i Sina'ya göre tabiat (fizik) ilmi, nazarî bir sanattır, mevzuu da mevcudât ve vehmiyâttır.[35] Bütün tabiat ilimlerinin konusu mevcut cisimlerin hareket ve sükûnudur. Bazı ilimlerin mevzuu diğerlerine ilke (mebde') vazifesi görmektedir. Tabiat ilminin konusu da böyledir.

Bütün cisimler, bir madde ve bir şekilden ibarettir: Madde ile şeklin ilişkisi, bakır ile heykelin münasebeti gibidir (Bakır heykelin maddesini, heykel de bakırın şeklini, suretini teşkil eder). Şu halde her cisim bir madde ile pek çeşitli neviden şekillerden meydana geliyor

Cisimler bir kendi zatları (öz) ile, bir de kemalleri (mükemmellikleri) ile var olurlar. Kemal deyince, İbn-i Sina, cismin varlığında bulunan bir çeşit niteliği anlıyor. Kemaller ise:

1- İlk kemallerdir ki, bunlar kaybolunca cisim de kaybolur. Renk, koku, lezzet gibi.

2- İkinci kemallerdir ki, bunların kalkması cismin kaybolmasına sebep olmaz. Kuvvet ve hareket gibi.

İbn-i Sina bu suretle, hareket ve kuvveti maddî âlemin temeli olarak alıyor. Cisimlere hareket veren onlardaki kuvvettir. İbn-i Sina, bu içteki kuvvetleri maddeden ilâhî âleme kadar derecelere ayırıyor. İlk kuvvetler cismin tabii şekline aittir: Çekim ve ağırlık gibi. Bu tabii kuvvetler hareket ve sükûnet ilkeleridir. İkinci kuvvetler şuurlu veya şuursuz olarak organlara hareket verirler. Bunlar ruhî kuvvetlerdir. Bunların en yük-

35) Vehmiyat sözüyle İbn-i Sina, Matematik ilimlerin konularına işaret etmektedir.

seği ise, insan ruhunun kuvvetleridir. Bunlar da âmile ve âlime diye ikiye ayrılır, bunların her birine akıl denir. Âmile, insanı ruhen geliştirmek maksadını güder. Bu sebeple âmile kuvveti insan bedenini cüz'i tefekkür ve düşünme sahalarına doğru harekete geçiren ilk kuvvettir. Âlime veya nazarî kuvvet ise eşyadan tecrit suretiyle kavramları teşkil eden, külli tasavvurları elde eden, kısaca bilgi ve ilmi kazanan (Allah'ı da bilen) bir kuvvettir. Bu itibarla İbn-i Sina, insanın yüce kuvvetleriyle, tabii (fizik) ilimleri metafiziğe bağlar. Yani kuvvet prensibinin en üstünü olan insanın ruhî kuvvetleri sayesinde maddeden ruha, fizikten metafiziğe yükselir.

C- METAFİZİK(36)

Eskiden felsefe bütün ilimleri kapsamına alıyordu. Felsefe ile ilimler arasında en küçük bir ayrılık yoktu. Zamanla ilimler bağımsızlıklarını kazandılar, konularının sınırlarını çizdiler. Kendilerine has yöntemler getirdiler, kanunlar koydular. Böylece onların felsefeye ihtiyaçları olmayacağı sanıldı. Halbuki, daha öteye daha ileriye itildikleri vakit, hiçbir ilmin, kendi sınırları içinde kaldığı müddetçe, halledemeyeceği bir takım meselelerin ortada kalmış olduğu görüldü. İlimler yakın ve görünen sebepleri inceleseler de, uzak ve dolaylı sebepleri açıklamazlar. Maddi ve fail sebeplerle ilgilenseler de ruhî ve gaye sebepleri ortaya çıkarmazlar. Bu işle uğraşmak özel bir tetkik biçimini ortaya koyar. Buna "Genel felsefe", "Metafizik (fizik ötesi)" veya "İlk felsefe" denir. Asıl felsefeyi teşkil edecek olan ve ilimler üstü kalmış olan yüksek konular metafiziğin mevzuunu meydana getirirler.

36) Bu kısım için Bkz. İbn-i Sina, en-Necât; el-İşârat, III, İ. Madkour, (Çeviren: Mübahat Türker - Küyel): "Şifa'nın Metafizik (fiziktensonrası)İne Giriş", İbn i Sina Armağanı, Ankara, 1984, 405-431, H.Ziya Ülken, İbn-i Sina madd. İsl. Ans. V/II, 807-824.

Hal böyle olunca, metafizik hayatî ve zarurî bir ihtiyaç haline geldi.

İbn-i Sina, fizik ve matematik ilimlerden başka, metafizik (ilahi ilim)den bahseden bir ilme ihtiyaç olduğunu şöyle izah ediyor: "Fizik ve matematik ilimlerle diğer ilimlerden hiç birisi (Mutlak Varlık) dan bahsetmezler. Bunlar ancak bazı varlıkların durumunu incelerler Bu sebeple, Mutlak Varlık bu ilimlerin mevzuunun dışındadır. Şu halde Mutlak Varlıktan ve onunla ilgili hususlardan bahseden bir ilme ihtiyaç olduğu aşikârdır. İşte o ilim de İlâhiyat-Metafiziktir. Hiç şüphesiz ilâhî ilim bu ilimdir, metafiziktir ki Mutlak Varlıktan bahseder..."(37)

Görülüyor ki metafizik İbn-i Sina için vazgeçilmez, zarurî bir ilimdir. Metafiziği ilim adamları kendileri meydana getirmiş, kendileri besleyip büyütmüşlerdir. Çağdaş düşüncenin ana çizgilerinden birisi, ilmin kendisini, yeniden felsefeye adam akıllı karışmış olarak buluvermiş olmasıdır. Filozoflar ilim adamıdır, ilim adamları da filozoftur. Yaşamakta olduğumuz atom çağında ilim maddenin ötesine gidiyor. Duyularla idrak edilemeyeni hissediyor, görüyor. Duyuların dışındaki verilerin kokusunu hissediyor ve onları arıyor. Çağdaş bazı fizikçiler, İlâhî Hikmete, Allah'ı bilmek ve Allah'ın bize bildirdiklerine baş vurmadan, âlemin tam olarak açıklanamayacağını düşünmektedirler. Metodlarının çokluğuna ve ilkelerindeki farklılığa rağmen, ilim adamı ve filozof işte böylece aynı noktada (Metafizikte) birleşmiş olmaktadırlar. Elbette birleşeceklerdir. Çünkü insan akıl sahibi bir canlıdır. Akıl sahibi olan bir varlık, niçin bu dünyaya getirildiği, nereye gideceği, varlığın ilk sebepleri ve ilkeleri v.b. konuları inceleyen metafizik ilmine muhtaç olmaktan kendini alamaz.

---

37) İbn-i Sina, en-Necat, 198.

a) Metafiziğin Konusu

İbn-i Sina'ya göre her ilim bazı varlıkları derinliğine inceler. Metafiziğin konusu ise, genel olarak varlığı varlık olmak bakımından incelemektir. Metafizik bütün var olan şeylerin ilk sebeplerini, sebeplerin sebebini; bütün varolan şeyleri vücuda getiren (yaratıcı) varlığı, Mevcud-u Mutlak (Mutlak Varlık) olan Allah'ı, zâtı (öz) ve ilkeleriyle inceleyen ilimdir.[38]

Demek ki, İbn-i Sina'ya göre Metafizik (İlâhi ilim-Allah'dan bahseden ilim) Mevcud-u Mutlak'ı araştıran ilimdir. Böyle bir konunun bütün konular içerisinde en asil olması icap eder. Buna bağlı olarak bu ilim de bütün ilimlerin en asili olacaktır. Bütün ilimler ona dayanacak, ondaki kesin bilgiden ve güçten kudretten kana kana alacaklardır. Bu ilim, öteki ilimlerle insan ruhunun mükemmelliğini sağlamak ve onu öbür dünya saadetine hazırlamak bakımından birleşirler.

Bu ilme "İlk felsefe" denir. Çünkü o varlıkta ve tümellikte ilk olanın ilmidir. Çünkü o, kesin bir ilimdir. En mükemmel bilgi konusudur; çünkü orada yaratıcı ve yaratıcıdan sonra gelen (yaratılmış) sebepler bahis konusu edilmektedir. Ona "İlâhi ilim - Tanrı - bilim" ismi verilir. Çünkü o Tanrı ile diğer ulvi varlıkların bilgisidir. En son o, "Fizik'ten Ötede" (yani o, tabiat bilimi olan Fizik'ten sonra, Fizik ötesinde gelendir) diye de adlandırılır. Burada tabiat denince hareketin ve vücuda (varlığa) gelmenin ilk sebebi anlaşılmamaktadır. Ama madde ile kuvvetin birleşmesinden meydana gelen şeylerin tümü ve onlardaki arazlar (ilinti) anlaşılmaktadır.

b) Madde ve Sûret

Her cisim, madde ve sûretten ibarettir. Madde ve sûret olmadan cisimler meydana gelmez. Çünkü var olmuş olmak

38) en-Necât, 198

bu ikisinin birleşmesidir. Madde, her sûreti (şekli) kabul etmeye hazır bulunandır, alışa âmâde olandır, kuvve (güç) halinde (sûret vasıtasıyla) fiilen gerçekleşmeye kabiliyetli olandır. Halbuki, sûret bir gerçekleşmedir, fiilen varlık haline gelіştir, maddenin (sûret vasıtasıyla) şekil kazanarak fiilen muayyen (belirlenmiş)lik ve hüviyet kazanmasıdır. Demek ki madde, sûret olmadan; sûret de madde olmadan varlık haline gelemez. Bu ikisi zaruri olarak birbirlerine dayanırlar.

İbn-i Sina'ya göre madde ile sûretin münasebeti tunç ile heykelin münasebeti gibidir. Heykel, sun'i birleşik yüzeyler, nisbetler ve bu'udlar ile sınırlanmış bir cisimdir. Ferdiyeti (hüviyet kazanmış olması) ancak kabul ettiği sûretlere bağlıdır. Zira, onu fiil haline koyan sûretler kaldırılınca maddesi tekrar eski belirsiz (gayri muayyen) hale döner.[39] Görülüyor ki cisim, madde ve sûretten mürekkeptir. Sebep, eser (sonuç)den önce gelir. Cisme nazaran sebep olan maddenin cisimden önce gelmesi lazım gelir. Fakat madde cismin varlığının sebebi değildir. Bundan başka şunu da ilâve etmeli ki, maddenin rolü basit alıcılıktan ibarettir. Kâinattaki derecesi itibariyle madde, yalnız sûretten değil, madde ve sûretin birleşmesinden doğan cisimden de aşağıdır.

Bu böyle olmakla beraber, sûretler hep maddî değildir. Madde ile hiç bir ilgisi olmayan mücerret sûretler de vardır. İbn-i Sina burada bu mevzular üzerinde uzun uzadıya durmaz. Bunları başka yerde daha açık biçimde ele alacağını söyler.

39) Meselâ bir mermer bloku, suret almamış şekilsiz bir maddedir ve belirsizdir. Ama suretleri almağa yatkındır. Diyelim ki bu bloktan Sokrat'ın heykelini yapmak istiyoruz. O zaman mermeri işleyerek ona Sokrat'ın suretini vermek icab edecektir. Böylece belirsiz fakat suret almağa hazır olan mermer (madde) Sokrat'ın heykeli hüviyetini almış ve belirlilik kazanmış olacaktır. Tunç ile heykelin münasebeti de böyledir M.N.B.

Ama bu noktada, Aristo'dan kati olarak ayrılır. Çünkü Aristo, madde ve sûreti sonsuz olmayan bir evrendeki değişmeyi açıklamak için bahis mevzuu etmişti. Halbuki İbn-i Sina aynı unsurları, yaratmayı Kur'an-ı Kerim'de verilmiş olduğu üzere açıklamak için kullanmaktadır. Var olmuş olmak her şeyden evvel, maddenin, ona karşılık olan sûretle birleşmesidir Var olmamış olmak ise onların birbirinden ayrılmalarından ibarettir Fakat birleşme ve ayrılma, Faal Akılda, başsız ve sonsuz olarak bulunan sûretlerin, İlâhî Hikmet-Tanrısal Bilgeliğin-gereğine uymasıyla (yaratma yoluyla) meydana gelir.

Bu yaratma fikri, imanla aklı uzlaştırmak gayesini taşır

c) Dört Sebep Nazariyesi

İbn-i Sina fizikte olduğu gibi. metafizikte de dört sebep nazariyesini müdafaa eder Bu dört sebep: Maddi sebep. Sûri sebep, Fâil sebep, Gâye (gâî) sebepten ibarettir.

Maddi sebep, herhangi bir şeyi kabule hazır oluştur; levhanın yazıyı kabule hazır olması gibi, yahut tahtanın yatak olmaya kabiliyetli bulunması gibi. Kısaca söylemek gerekirse, madde, madde olarak basit bir hazır olmadır. Onun sûreti ona dışardan gelir.

Sûri sebep, maddeye, esere dışarıdan keyfiyet (nitelik) gibi ilâve edilir. Sûri sebep heykelin şekli veya sûreti gibidir. Bu bakımdan maddeyi belirleyen ve tamamlayan her şeye sûret denir.

Fâil sebep, eserden ayrıdır ve zaman bakımından ondan önce gelir. Eserin meydana gelmesine sebep olur

Her şey bir gayeye göre yarıtılmıştır. Bu itibarla gaye, kendisi için var olunan şeydir Gaye, zafer sevinci gibi. failin kendisinde bulunabileceği gibi. birisini memnun edecek bir şey

yapmak için harekete geldiğinde olduğu gibi, failin dışında da bulunur. Bilinen gayelerden birisi, başkalarının yaptığı gibi yapmaktır. Bu manada, bir arzu konusu olmak bakımından örnek alınacak şey, bir gayedir; örnek, almanın kendisi de bir gayedir. Gaye sebepler öteki sebepleri tayin eder. Bu bakımdan bütün sebeplerden önce gelir. Hasılı, gaye yalnız sebep değil, aynı zamanda sebeplerin sebebidir. Çünkü o, bütün sebepleri kuvveden fiile çıkaran ilkedir. Bütün eşyada ilk fail ve ilk muharrik (hareket ettirici) gayedir. Allah aynı zamanda hem fail sebep, hem gaye sebeptir. Bu sebeple dört sebep nazariyesi, sonunda gaye sebebe bağlanmakta ve böylece ilâhî âlem ile tabii (fizik) âlem arasında ahenkli bir sistem teşkil etmektedir.

İbn-i Sina'nın gâiyete bu kadar mühim bir mevki vermesi tabiîdir. Zira onun âlem anlayışı İlk Yaratan'a, Allah'a, gayelerin gayesine dayanmaktadır. Bu âlem, eğer, burada Kant'ın şu sözünü kullanmaya izin verilirse, "Gayelerin hükümranlığına" benzemektedir. Gayenin sözünü etmek gelişigüzel veya tesadüf eseri olan halleri inkâr etmek değildir. Çünkü tesadüf, gizli kalan, belirlenmemiş bir gayedir. Âlemde hiç bir şey boşu boşuna (gayesiz) varolmaz. Tam aksine orada her şey iyice oturmuş bir nizama, düzene göre yürür ve Ezelî Hikmet'e uygun olarak meydana gelir. Gerçek sebepler neticeleriyle birlikte bulunurlar. Halbuki neticelerden önce gelen sebepler arızî (ilineksel) sebeplerdir. Herhangibir başka sebep yoktur ama, kendi kendinin sebebi olan sebepler sebebine (Allah'a) dayanacak şekilde zincirlenişleri ne olursa olsun, sebepler sonlu sayıda olurlar. Mükemmel sebep-Allah, vücut veren ve varlığı koruyan sebeptir. Yaratma (ibda) denen şey, işte budur. Yaratma başka manalarda da kullanılabilir. En açık mana hiç yoktan yaratma, önceden bir madde olmadan yarat-

madır. Hiç yoktan yaratma kelimesini. İbn-i Sina varlığı ve var-değilliği göstermek için kullanmaktadır.

d) İlâhî Hikmet

Âlemde, öyle harikulâde, muhteşem ve göz kamaştırıcı şeyler vardır ki bunlar tesadüfün eseri olamazlar. Aksine bunlar, hakîmâne (bilgece) bir tayinin belirlemenin, muayyen bir nizamın meyvesidir. İşte İlahî Hikmet dediğimiz şey budur. Bununla âlemin, Allah'ın iyiye ve mükemmele ilişkin uçsuz bucaksız olan, başlangıcı ve sonu bulunmayan ilminden, mümkün olan en mükemmel biçimde meydana geldiği anlaşılır Yalnız şu mesele var: Acaba İlâhî Hikmet, âlemde, kötüye yer olmadığını mı gösterir? Kimisi ısrarla bunu savunur, kimi de bunu reddeder.

İbn-i Sina insanın,kötünün varlığını görmesi gerektiğine hükmediyor. Çünkü, kötülüğü kendi gözüyle gören ve kulağıyla işiten insanın, onu görmemiş olması düşünülemez. İbn-i Sina, üstelik ortada başka türlü kötüler olduğunu da düşünmekte, kötüleri; hastalıklar ve acı günahlar ve başkaldırmalar, kuraklık ve kıtlık diye üçe ayırmaktadır. Aşağı yukarı yedi asır sonra, Leipniz'in de kötüleri tabiî, ahlakî ve metafizik olarak üç nev'e ayırması, İbn-i Sina'nın bu üçlü taksimini hatırlatmaktadır.

Eğer kötü, bir olgu bir gerçek ise bu olguyu İlâhî Hikmet ve âlemin iyiliğiyle nasıl bağdaştırmalıdır? İşte İbn-i Sina'ya göre bu kötüler, hiç bir yönden İlâhî Hikmet ile çelişmez. Zira onlar büyük bir anlam taşımaz, parça parça şeylerdir. Bu kötülerle insanlar sadece yeryüzü âleminde (Ay-altı aleminde) karşılaşır. Halbuki Semavî âlem iyilikten başka birşey değildir. Hiç şüphe yoktur ki, Ay-altı âlemi, Semavî âlemden çok daha küçüktür. Aslında yeryüzü kötüleri de sınırlıdır. Onlar ancak fert-

lerin, o da muayyen zamanlarda seyrek olarak başına gelir. Neviler,[40] türler bundan (kötülerden) korunmuştur.

Üstelik nev'e nisbetle ferdin hiç bir önemi yoktur. Ortada görünen daha doğrusu izafî-birbirine göre kötüler vardır. Bunlar kendi özleri bakımından kötü değildir. Felsefe veya geometri bilmemek gibi. Bunlar görelidir, yani bazıları için kötülüktür, ama bazıları için değildir. Veyahut ateş, bir fakir zâhidi yaktığı zaman kötü olan, yemekleri pişirdiğinde ise iyi olan ateş gibi. Gerçek iyiye varan ve daha büyük kötülerden koruyan küçük kötülükler vardır. İnsan durmadan en küçük faydasız şeyden yahut en küçük kötüden bahsetsin de, bunlar âlemin mükemmelliğinden ve iyiliğinden hiç birşey eksiltmesin. Hiç böyle şey olur mu? Bu kötülerin varlığı, Allah'ın onları istememiş olduğunu göstermez Tam aksine bu kötüler, o iyilerin yararınadır, onların sebeb-i hikmetidir. Allah emrine kötüyü dahil etmek, hiç bir şekilde, içinde bir hoşnutsuzluk sebebi teşkil etmez. Bu dahil ediş, âlemin iyi olduğundan söz etmeye engel olmaz. Çünkü âlemdeki iyi daima daha fazladır ve kötüye galiptir. Âlem de mümkün âlemlerin en iyisidir.

Her halükârda, İbn-i Sina tıpkı Leipniz'de olduğu gibi iyiyi de, kötüyü de Allah'a bağlamaktadır ve bunda bir mahzur görmemektedir. Çünkü, kötülük, âlemin bütününe nisbetle bir iyiliktir. Acaba, âlemin, içinde kötü bulundurmadan yaratılmış olması mümkün değil miydi? İbn-i Sina bu suali ortaya atmaktadır. Onun verdiği biricik cevap, âlemin en mükemmel nizamının,düzeninin bu kötülerin varlığını gerektirmiş olmasıdır.

---

40) Ali, Veli, Ayşe vb. ferttir. Bunların hepsini içine alan insan ise nevidir, türdür. Bu bakımdan nev'e nisbetle ferdin önemi yoktur.

e) Lâtin Dünyasında "Metafizik"

İbn-i Sina'nın bu eserinin tesiri, Doğu'ya sıkışıp kalmamış Batı'ya da yayılmıştır. Metafizik, Batılıların tercümeye özen gösterdikleri Şifa'nın başında gelmektedir. Tercüme hareketi XII. asrın son çeyreğinden bu yana başladı. Önce Arapçadan İspanyolcanın bir lehçesi olan Katalancoya çevrildi, sonra ondan Latinceye tercüme edildi.

Metafizik Latinceye tercüme edilir edilmez, bakarak yazmak suretiyle çoğaltılmaya, çoğaltılan bu sayılar hemen kapışılmaya başlandı. Böylece metin Avrupa'nın muhtelif kültür çevrelerine yayıldı. Söz gelimi Monpellier'ye, Paris'e, Oxford'a, Kolonya'ya yayıldı. Batılı düşünürler onu anlamaya ve incelemeye özen gösterdiler. Esasında o, Aristo'yu açıklıyor ve tamamlıyordu. Aristo'yu bilhassa din açısından düzeltiyordu.

Diyebiliriz ki, İbn-i Sina'nın felsefesi, Batı'da, Şifa'nın iki bölümüyle temsil edildi. Biri Ruh Hakkında, diğeri Metafizik. Bunların her kisi de XIII. asırda, hiçbir bölümün hatta hiçbir Arapça kitabın erişemediği bir güce ulaştı.

Metafizik Kitabı'nın tesiri öylesine derin oldu ki, onun adı dillerden düşmedi. Ondaki bazı sözler bol bol kullanıldı. Ondan çıkarılıp alınarak seçilen parçalara dayanan eserler kaleme alındı. İbn-i Sina'nın adını vermeyen özellikle şu aşırıntı De Fluxu Entis bu aradadır. Metafizik, üzerinde çok münakaşalar yapılan ve "İbn-i Sina'cı Augustinus'culuk" yahut "Latin İbn-i Sina'cılığı" olan bir düşünce hareketinin başlangıcı oldu. Taraftarları kadar, muarızları (karşı çıkanlar) da onun etkisinde kaldılar. Bu konuda iki misal vermek kâfidir: Birisi Roger Bacon, diğeri Aquino'lu St. Thomas.

Birincisi, İbn-i Sina'nın hayatını ve eserlerini en iyi tanıyan XIII. asır düşünürlerinden biri idi. İbn-i Sina'ya karşı öyle

bir hayranlık duyar ki onu, Aristo'nun en yetkili şarihi (izah edicisi) ve İslâm düşüncesinin hakiki bir temsilcisi olarak görür. Aristo'nun metafiziğinde, özellikle bu eserin, ölümden sonra dirilme, öbür dünyadaki saadet (mutluluk) olayından söz etmesi ve meleklerin varlığını kabul etmesi olgusuna değer verir.

İkinciye gelince, öyle görünüyor ki, o, başlangıçta İbn-i Sina'cı olmuş, sonra da ona karşı çıkmıştır. O, sırf, fikirleri İbn-i Sina'cı fikirlerle benzerlik arzettiğinden St. Augustinus'u tenkit eder. Buna rağmen Türk-İslâm filozofu İbn-i Sina'dan saygı ve hayranlıkla söz eder.

XIV Asırda, İbn-i Rüşd'cü akım şöhrete kavuştu. Buna rağmen, İbn-i Sina'cılık sessizliğe gömülmedi. Gelen iki asır boyunca sesi hep işitilip durdu. Hatta, tarihî bir devamlılıktan veyahut İbn-i Sina'cı öğretilerle, Descartes ve Pascal'ınkiler arasında az veya çok bir düşünce devamlılığından bile söz edildi.

Son asırdan beri Thomas'cılar, İbni Sina'da kendi okullarını inceleme işini üzerlerine aldılar. İbn-i Sina'nın bininci yıl kutlama günleri, muhtelif sualleri ortaya koymak fırsatını verdi. Bu münasebetle, Doğu'da olduğu kadar Batı'da da İbn-i Sina'nın şahsiyeti ve eserlerine ilişkin incelemeleri cesaretlendirdi. Metafiziğin hissesine bu incelemelerden en büyük pay düştü.

Hülasa, bütün bunlar göstermektedir ki, Şifa'nın Metafiziği iyice belli bir gayesi, hissedilir bir tarihi ve tarihî olan bir eserdir. Onun etkisi sadece Müslüman ve Hıristiyan okulculuğu çerçevesinde kalmamış, Yahudi okullarına kadar uzanmıştır.

Metafiziğin tarihine gelince; o bizi yeniden Atina'ya bağlamaktadır. Onun üzerindeki tedkikler zirvedeyken, ondan sonra İskenderiye'ye geçer, Bağdad'a ulaşır. Sonra bizi Toledo'ya götürür ondan da Paris'e ve Oxford'a varır. Bu eserin yankıları çağdaş düşüncede de sürüp gitmektedir.

İbn-i Sina'nın kaynaklarından biri de şüphesiz, Aristo metafiziğidir. Fakat İbn-i Sina, onu yeniden gözden geçirmekte ve onu, sonraki şerhlerin (açıklamaların) ve inancın kendisine öğrettiklerinin ışığında düzeltmektedir. Onun Aristo ile münasebetleri, tesir sahasını genişletmeye katkıda bulunmuş olabilir.

Araştırıcılar, Metafizikte İbn-i Sina'yı Descartes gibi filozoflara yaklaştıran, yahut Bergson gibi öteki filozofları hatırlatan müşterek çizgiler bulmaya devam ediyorlar.

D- PSİKOLOJİ

İbn-i Sina, insan ruhu (nefs)na çok önem vermektedir. Onun, tıbbında üzerinde durduğu insan cismidir; aynı şekilde felsefesinin esasını da insanın ruhu teşkil etmektedir. Meşhur ve büyük felsefî ansiklopedisinin adı "eş-Şifa" -Yani Şifau'n-Nefs- (Ruhun Şifası)dır. Felsefesinin ağırlık merkezi psikoloji (İlmu'n-Nefs)dir.

İbn-i Sina'nın psikolojisi, bir tarafıyla fiziğe, öbür tarafıyla metafiziğe bağlıdır. Bu sebeple, bitki ruhu (nebati nefs) maddeye -yani bitkilere- kadar inerek psikolojiyi fiziğe (maddeye) bağlar. İnsan ruhu, faal akıl vasıtasıyla Allah'a kadar yükselir. Bu durum da psikolojisini metafiziğine bağlamış olur. Böylece onun psikolojisini üç kısma ayırmak mümkün olur.[41]

---

41) Biz bunlardan ilk ikisini göreceğiz.

1- Tecrübî (empirik) Psikoloji
2- Aklî (rasyonel) Psikoloji. En-Nefsü'n-Nâtıka
3- Tasavvufî (mistik) Psikoloji

1- TECRÜBÎ PSİKOLOJİ

İbn-i Sina nazarında (su, toprak, hava) gibi temel unsurların tabii ruhla birleşmesinden canlı varlıklar meydana gelir Canlı olan cisimlerin bütün hareketleri, kendilerinde mevcut, özlerinde saklı (meknuz) ruh kuvvetleri sayesindedir

İbn-i Sina ruhu üçe ayırmaktadır:

1- Bitki ruhu (Nebatî nefs)
2- Hayvanî ruh (Hayvanî nefs)
3- İnsanî ruh (İnsanî nefs)

a- Bitki Ruhu: Bitki ruhunun üç ayrı kuvveti vardır:

aa) Beslenme kuvveti
ab) Büyüme kuvveti
ac) Doğurucu (üreme) kuvveti

b- Hayvanî Ruh: Bunun ilk önce iki kuvveti vardır:

ba) Hareket kuvveti
bb) İdrak kuvveti

ba) Hareket kuvveti: 1) Harekete geçiren (baise), 2) Etkin (fâile) olmak üzere ikiye ayrılır.

Harekete geçiren kuvvet: Şehvet (aşırı istek) ve gazap (öfke) kuvvetiyle faydalı, menfaatli şeyleri çeker, zararlı şeyleri de defeder.

Etkin kuvvet: Bu kuvvet muhtelif hareketleri meydana getirebilmek için sinir ve adalelere yayılmış vaziyette bulunur. Fonksiyonu ise hareketi başlatmak için, kasları, bağları germek ve gevşetmektir.

bb) İdrak kuvveti: O da dışardan veya içerden idrak etmesi açısından iki kısma ayrılır. Dış idrak kuvveti beş duyudan ibarettir.

İç idrak kuvvetleri de beştir: Müşterek duyu (el-hissu'l-müşterek), musavvıra veya tasarlama kuvveti, mütehayyile veya hayal gücü, vehim (kuruntu) kuvveti, hafıza veya hatırlama kuvveti.

Bu kuvvetlerin beyinde birer yeri vardır. İdrak olayı da kısaca şu şekilde meydana gelir:

İdrak kuvvetinin bir kısmının dışarıya, bir kısmının içeriye çevrilmiş olduğunu söylemiştik. İç duyuların bir kısmı idrak edilen şeylerin suretlerini, şekillerini; bir kısmı da duyumla kavranmışların mânasını idrak eder. Sûretin idraki ile mânanın idraki arasındaki fark şudur: Sûret iç nefsin (ruh) dış duyu ile birlikte idrak ettiği şeydir. Ancak dış duyu onu önce idrak eder ve nefse gönderir. Meselâ koyunun, kurdun suretini idrak etmesi gibi. Sonra da iç duyu kurdu idrak eder. Halbuki mâna, önce, dış duyunun idraki olmaksızın, sadece nefsin, kavranan şeyden onu (mânayı) idrak etmesidir. Meselâ kurttan korkma veya sadece sesinin duyulması ile, şekline muhtaç olmadan (kurdu görmeksizin) iç duyunun kurttan haberdar olması gibi. Görülüyor ki, dış duyunun idraki olmadan bir nevi çağrışım yoluyla iç kuvvetlerin idrak ettiği şey mânadır. Başka bir ifade ile; asla dış duyunun idraki olmaksızın, koyunun kurttan korkmasına ve kaçmasına sebep olan kurttaki düşmanlık mânasını idrak etmesi gibi"[42]

---

42)İbn-i Sina, en-Necât, Mısır, 1938, 157-160.

2- AKLÎ PSİKOLOJİ (Düşünen ruh en-Nefsü'n-Nâtıka)

Düşünen ruh insana mahsustur. Aklın mahiyetinden bahseder. Ancak, bitki ve hayvan ruhlarıyla birlikte. insanda bu ruhların tekâmül etmiş şekli olan insan ruhu vardır ki,bu da akıldır. Akıl, insan nevini, türünü diğer türlerden ayırır ve onun kemalini (yetkinlik) teşkil eder

İnsanın bu ayırdedici vasfı yani akıl sayesinde (öteki hayvanlarda asla bulunmayan) yalnızca kendine has birtakım fiilleri vardır: İnsanın, varlığını sürdürmek için eşya ile bir arada bulunması yetmez. Bunları kendisine faydalı hale getirmesi icap eder. Nitekim insan toprağı işleyerek besinini; kumaşı dikerek elbisesini temin eder O halde insanın varlığını idame (sürdürmek) için gerekli şeylerin başında çiftçilik ve öteki sanatlar gelir. Ne var ki insan bunları tek başına beceremez. Bu sebeple diğer insanlarla işbirliğine muhtaçtır "[43]

Acaba sanatkârlık ve işbirliği yapmak sadece insana mahsus bir özellik midir? İbn-i Sina, kuşların yuvalarını, arıların da kovanlarını yaptıklarını; böylece insanlarınkine benzer bazı özellikler gösterdiklerini söyler. Ancak insanlar, akıl, akıl yürütme ve kıyas metodunu kullanmak suretiyle bu işleri şuurlu olarak yaparlar. Halbuki hayvanlar, akıl, akıl yürütme, kıyas vb. insana mahsus üstün kabiliyetlere sahip değildirler. Bu bakımdan hayvanlar yuva ve benzeri şeyleri (Allah'ın kendilerine vermiş olduğu) içgüdü sayesinde yaparlar.[44]

Daha önce yerinde söylediğimiz gibi, İbn-i Sina, Kitabü'n Nefs'te (Psikoloji) ruhun mahiyetini tetkik ediyor.

---

43) İbn-i Sina, a.g.e., 163 vd.

44) İbn-i Sina. a.g.e., aynı yer

İbn-i Sina'nın insan ruhuna verdiği önem ve onu izah tarzı her türlü takdirin üstündedir. Gerçi ruh hakkındaki fikir ve görüşlerinin ekserisi Aristocudur. Amma onun, Aristo'nun görüşlerine muhalif düşen nazariyeleri, akıl yürütmeleri, isbat yolları vardır. Bunları İslâm dinine olan derin imanı ve inanç sistemine olan bağlılığının tesiriyle ortaya koymuştur.

Bu cümleden olarak İbn-i Sina, ruhun manevi bir cevher olduğunu isbat eden, ikna edici aklî delilller getirmiştir. Ona göre "ruh, idrak eden ve harekete geçiren kuvvetlerin aslıdır, canıdır İnsan bedeninin sağlığını muhafaza eden ve insan cisminin kısımlarını cüzlerini idare eden kuvvetlerin de esasıdır Beden zaruri olarak her an ruha muhtaç olduğu halde, ruh ona hiç bir zaman muhtaç değildir.

İbn-i Sina'nın nazarında cisim, hususî bir ruhla birleşip kaynaşmadıkça meydana çıkmaz, belirmez, varlık olarak bilinemez ve tarif edilemez. Halbuki ruh, cisimle birleşse de birleşmese de, yine ruhtur. Ona göre ruh olmaksızın bedeninin, cismin var olması mümkün değildir. Çünkü ruh bedenin hayatının ve hareketinin kaynağıdır. Bunun aksine ruh, bedenden ayrı olarak yaşar Söylemeye gerek yoktur ki ruh cisimden ayrılınca cisim değişir, belirsiz eşyaya dönüşür. Ruh ise cisimden ayrıldığı ve ulvî (yüce) âleme yükseldiği vakit. bütünüyle parlak, sevinçli ve saadetli bir hayat yaşar. O halde ruh manevî bir cevheridir

İbn-i Sina'nın düşüncesinde. ruhun iki yönü vardır: Ruh bir yönüyle insanda, bitki ve hayvanda müşterektir. Bir tarafıyla ruh, bilkuvve, hayat sahibi olmaya elverişli olan tabii cismin kemalidir diye tarif edilebilir. Diğer yönüyle ise ruh, insan ve meleklerde müşterektir. Bu yönüyle de ruh. manevi bir cevherdir, cismi mükemmelleştirir; insan ve melek ruhun-

da fiilen bulunan akıl ve düşünme kabiliyeti sayesinde cismi, irade ile hareket ettirir.

Ruhun Tarifi ve Mahiyeti: Varolan her şey, ya madde, ya suret (form) olarak vardır. Ruh, suret olarak vardır. Zira içinde oturduğu bir beden için bir iç (batinî) hareket ilkesidir. Yani cisme, bedene canlılık (hayatiyet) veren odur.

Bu bakımdan İbn-i Sina'ya göre ruh, cismin sureti, şeklidir. Cismin hususi suretiyle, kendi öz işleri ve vazifelerini yapacak tarzda canlanmasına imkân verir.

Meselâ kılıç, bilenmiş bir demirdir, keser. Onun demirliği, demir oluşu, onun maddi cismidir (maddesidir). Bilenmiş olmasından doğan keskinliği ise onun manevî şekli (sureti)dir. Yahut ruhudur. Bunun gibi insanın dört unsur (su, toprak, ateş ve hava)dan yani maddeden meydana gelen cüzlerine, kısımlarına bakarak insana, insan demek imkânsızdır. İnsana ancak, düşünmesini, tefekkürünü, yaratıcılığını ve icatçılığını sağlayan aklından dolayı insan denir.

Ruh için, içinde oturduğu bedenden, vücuttan daha önce bir vücut yoktur. Fakat her ne zaman hayata elverişli bir beden meydana getirilse, o beden için hususi bir ruh meydana getirilir. Böylece yeni beden, o ruhun diyarı, ülkesi ve aleti olur. Ruhun cisim gibi maddî bir şeyden gelmesi mümkün değildir. Çünkü o, cisme aykırıdır ve ruh maddî değil manevî bir cevherdir."(45) Ruhun manevî bir cevher olduğunu isbat eden iki metod vardır:

1- Ruhu bir cisim diye tarif eden eskilerin hatalarına karşı, mukabil deliller göstermek suretiyle,

2- Ruhun cisim nevinden olmadığına dair asıl delillerle.

---

45) Mustafa Galib, İbn-i Sina, Beyrut, 1981, 49-55

İbn-i Sina, konuyla ilgili bütün eserlerinde bu iki noktay aydınlatıyor: O halde sorulacak sual şudur: Ruh, beden olmadan kendini bilebilir mi? Eğer ruh, beden olmadan kendi varlığını bilir, kabul ve tasdik edebilirse, o gerçekten bedenden ayrıdır ve bundan dolayı manevî bir cevherdir.

Ruhun bedenden ayrı ve müstakil bir cevher olduğunu isbat etmek İbn-i Sina için birinci vazifedir. İbn-i Sina diyor ki: "Biz kendi isteğiyle, iradesiyle duyan hisseden ve hareket eden bedenler görüyoruz. Veyahut daha ziyade beslenen, büyüyen gelişen ve benzerlerini (hemcins) doğuran bedenler görüyoruz. Bedenler bu kabiliyetleri, cisim olmaları (cismaniyet) sayesinde elde etmemişlerdir. Çünkü cismin, maddenin, maddî olmayan, manevî olan bu kabiliyetleri meydana getirmesi düşünülemez. O halde iradeyle, istediği zaman hissetmek, idrak etmek, hareket etmek, beslenmek, büyümek, doğurmak vb. kabiliyetleri için o bedenlerin zat (öz)larında, cismaniyetlerinden ayrı, manevî bir takım esasların mevcut olduğu bir gerçektir. İşte biz, hissetmek, beslemek, gelişmek, hareket etmek gibi fiillerin çıktığı kaynağa ruh diyoruz.

Ruh cismanî değildir. O bir formdur, surettir. Başka ifadeyle ruh yalnız başına bir işe yaramayan bedene, hayat veren, bedeni Allah'ın izniyle insan haline getiren bir formdur, tamamlayıcıdır, mükemelliktir.

Gayri maddî bir cevher olan insan ruhu, akılla ve iradeyle seçme işlerini yapar, kendi varlığı ve Allah'ın varlığı gibi küllî (tümel) konuları kavrar.

İbn-i Sina, ruhun bedenden ayrı manevî bir cevher olduğunu, beden olmadan da kendi varlığını bilip tasdik edebileceğini isbat etmek için, Uçan İnsan temsilini kullanıyor:

Uçan İnsan (L'homme volant) Temsili[46]

Mükemmel olarak yaratılmış bir insanın, boşlukta hiç bir yere temas etmeden yukarıdan aşağıya hareket ettiğini farzedelim. Ama gözleri kapalı. Bu sebeple dış âleme, nesnelere ait hiç bir duyum almıyor. Uzuvları tamamen ayrılmış, birbirine dokunmuyor, aralarında temas ve irtibat yok. Sonra bu insan düşünüyor ve kendi öz varlığının, isbat edilip edilemeyeceğini, bilinip bilinemeyeceğini kendi kendine soruyor. Neticede kendisinin var olduğunu, mevcut olduğunu, yani kendi varlığını hiç şüphe etmeden tasdik ediyor, doğruluyor, idrak ediyor. Fakat bununla birlikte o, vücudunun (bedeninin) hiç bir kısmını, parçasını ve dış âleme ait hiç bir şeyi fark ve idrak edemiyor.

Bu insanın, gözü kapalı, öbür uzuvları da birbirinden ayrı ve irtibatsız olduğundan, diğer bütün duyuları da sanki hiç çalışmıyor. Bu sebeple bu insan bir takım uzuvları olduğunu bilmiyor ama kendi varlığını tanıyor, biliyor, tasdik ediyor. Demek ki beden ve ruhtan meydana getirilen insan, kendi öz varlığını, maddî yanıyla değil, ruhuyla idrak etmektedir. Bu suretle insan, ruhunun, bedeninden farklı olduğunu görür. Ruhunun, idrak için bir bedene ihtiyacı yoktur. Demek ki beden olmaksızın insan kendi varlığını idrak edebiliyor. Çünkü bedenin, uzuvların olmadığı yerde insanın kendi varlığını tanıyan; ben varım diyebilen, maddî olmayan bir şey vardır. Bu da ruhtur. Ruhun kavradığı, bildiği varlık ise; bizzat kendisidir. O halde ruh kendi kendini, kendi varlığını idrak etme kabiliyetine sahiptir.

46) Bu temsil Batı Ortaçağında asırlarca delil olarak kullanılmış ve Descartes'in (1596-1650) bedenden ayrı cevher halindeki ruh telakkisine kadar tesirini göstermiştir.

Görülüyor ki ruh manevî bir cevherdir ve kendi varlığını idrak etmek için hiç bir vasıtaya ihtiyacı yoktur.

İbn-i Sina için esas mesele şudur: Ruh bir cevher midir? Yoksa araz mıdır? Yani varlığında başka bir şeye muhtaç mıdır? Değil midir? Eğer muhtaç değilse ruh bir cevherdir. Muhtaç ise ruh arazdır. Ruh araz değil cevherdir. Zira:

a- Ruh varlığında tek ve aynıdır, devamlıdır. Ruh, bedeni mevcut kılan şeydir. Bedene beden olmayı temin eder. Yani beden varolmak için ruha muhtaçtır. Ruh yoksa beden de yoktur. Nitekim ölüm esnasında ruh bedeni terkedince beden ölür, ruh ise baki kalır. Bedenin ölümüyle ölmeyen ruh, varlığında bedene muhtaç değildir. Varlığında bedene muhtaç olmayan fakat bedeni mevcut kılan ruh, bir cevherdir. Ruh, bedeni meydana getirir ve onun kemalidir, beden ruh sayesinde kemale erer.

b- Öyle ise, ruha kavuşmadan önce veya ruhdan evvel bir beden düşünmek imkânsızdır.

İbn-i Sina'nın bu fikirlerini şöylece toparlamak mümkündür: Ruh, cisim değildir. O, ancak ve ancak bozulmayan, dağılmayan, çoğalmayan, eşyadan, maddî şeylerden meydana gelmeyen manevî bir cevherdir. Gerçekten ruh, varlığında kendinden başka bir şeye muhtaç değildir. Bir kere Allah tarafından yaratıldıktan sonra ruh kendi zatı ile varolmaktadır. O halde ruh, ruhanîdir, manevîdir, maddî değildir. Ruh, varoluşunda maddeye muhtaç değildir. Ruh bedenden müstakil, bağımsız olarak, kendi başına fiilen mevcuttur.

İbn-i Sina, maddenin, cismin, başka deyişle, bedenin yok olucu, ölücü; ruhun ise baki kalıcı olduğuna dair bazı delilleri ileri sürer. Biz bunlardan bir kaç tanesini zikretmek istiyoruz.

1) "Ruh kendisini doğrudan doğruya kavrar; halbuki bedenini bir alet veya uzuv (organ) vasıtası ile kavrar.

2) Ruhun akıldan başka bütün kuvvetleri kendi kendilerini tanımaya muktedir değildir. Duyu (organı) kendini idrak etmez. Muhayyile kendisini tahayyül etmez. Yalnız ve sadece akıl kendini düşünür.

3) İşlemek için âlet kullanan bütün kuvvetler çalıştıkça yorulurlar. Zihin en zor bilgileri kazanmaya çalıştıkça, ötekilerini daha kolay elde eder.

4) Bedenin bütün kısımları, yaş ilerledikçe dermansızlaşır. Bu hal takriben 40 yaşlarında başlar. Buna mukabil, ruh ve onun makûlleri kavrayan melekesi olan akıl, asıl kuvvetini bu yaştan sonra kazanır. Bundan dolayı insan ruhunun, aklının, maddeden bağımsız bir cevher olduğundan şüphe edilmez."[47]

Ruh, bedenden ayrı bir cevher olduğu halde, onun bedene ihtiyacı nedendir? Hisleri, duyguları yaşarken aynı zamanda onları düşünmek güçtür. Korku duyulduğu sırada haz duymak; öfke duyulduğu zaman korkmak imkânsızdır. Ruh her an bu fiillerden birini icraya mecburdur. Ruh kendini doğrudan doğruya kavrar. Fakat bedenini ancak bir duyu vasıtasıyla kavrar. Ruhun kendi hesabına yaptığı faaliyet ile, beden hesabına yaptığı faaliyetin paralelliği nereden ileri geliyor? Bu, ruhun bedenini sevmesinden, kendini ona vermesinden, bedenin de buna mukabil ruhun hizmetinde bir âlet olmasından ileri gelir. Bu suretle ruh ve beden birbirlerine karşılıklı hizmet ederler.

---

47) İbn-i Sina, a.g.e., 178-186

Beden sayesinde ruh duyumları alır. Bundan sonra da:

1) Zihin vasıtasıyla ve tecrit yoluyla mefhumlar (kavramlar) teşekkül eder.

2) Bu mefhumlar yardımı ile akıl yürütmeler yapar, sonuçlar elde eder.

3) Birbirine bağlı olaylar toplamak suretiyle tecrübî bilgiyi elde eder.

4) Muhtemel itikatları yani imanı kazanır.

Ruh bedenin yardımı ile bu bilgileri kazandıktan sonra kendine dönebilir ve bedenden vazgeçebilir. Duyu verilerine dönmesi gerektiğinde, yeni prensipler elde etmek için, duyuları canlandırabilir. Ruh başlangıçta duyulara sık sık döner. Ancak bu dönüş ruh kuvvetlendikçe azalır ve kemal derecesine eriştiğinde ise bütün bu işlemleri kendi kendine yapar.

Diğer cihetten ruh, Allah tarafından bedenin iyiliği için yaratılmıştır. Ruhun ferdi varlığı, yani Ali'nin, Ahmed'in, Ayhan'ın ruhu gibi bir kişinin ruhu haline girmesi, bedenle birleştikten sonradır. Bedenle birleşmezden önce ruhun ferdi varlığı yoktur. Ruh, bedeni kendine âlet olarak aldığı zaman münferit ve şahsi (hususi) olur. Bedene karşı tabii alâka duyar. Onu kendi ihtiyaçlarına göre sevkeder. Sırf, girdiği bedene mahsus olur, başka bedenlere yabancı olur. Bu münasebetin mahiyetini, aslını kavramak pek güçtür. Fakat biz onu yalnız tezahürleri, eserleri vasıtasıyla anlıyoruz.

Eğer ruh bedene bu şekilde bağlı ise, ölümden sonra (ruhun) devamını nasıl izah etmelidir? Ruhun bedenden önce şahsi, ferdi varlığı tasavvur edilemez. Fakat bedenin ölümden sonraki varlığı tasavvur edilebilir. Bedenin ölümü ile ruh varlığını kaybetmez. Bundan da ruhun asla mahvedilemeyeceği

neticesi çıkar. Ruh basit (yalın) yani birleşik olmayan bir cevherdir. Bu sebeple kendisinde hem yok olmasına (fanilik) hem de baki kalmasına ait iki zıt ilke birleşemez. Yani ruh aynı zamanda hem var hem yok olamaz. Eğer fani olması caiz ise, baki kalması imkânsız, eğer varlığı zaruri ise bekası lâzım gelir, yokluğu imkânsızdır.

Ruhun varlığına dair deliller:

1) Birinci delil, bizde akli hayatın devam etmesine dayanır: Hakikaten beden değişir, gıdasını alarak gelişir, büyür, hastalıkla zayıflar, yok olur biter; veyahut bazı azaları işlemez olur.

Amma, insanın idraki, şuuru baki kalıcı olduğundan maziyi ömrünün geçen kısmını, çocukluğunu, gençliğini vb. mahsüsât (duyu ile kavrananlar) ve makûlâtın (akılla kavrananlar) geçmiş bilgilerini unutmaz. Bu durum hep böyledir, değişmez. Bu keyfiyet ise, zatın yahut akıllı ruhun (nefs-i âkile) beden ve onun dış ve iç kısımlarına aykırı olduğuna delildir. O halde bizde bedenden başka bir şey vardır. o da ruhanî-manevî ve ebedî cevher olan ruhtur.

2) İkinci ve üçüncü delil duyular vasıtasıyla kazanılan bilgi ile, duyuların dışında elde edilen bilgi arasındaki dengeye dayanır.

İnsan bir uzvunu kaybettiği zaman, bu uzvuna ilişkin his, duyma gücü de kaybolur işe yaramaz hale gelir. Meselâ gözün kaybı, görme fiilini de yok eder. Kolun kaybedilmesi de insanı o kolla yapılacak işlerden mahrum eder. Fakat insanın zatı yani akıllı ruhu,bilgi edinirken, bu tür şeylerden asla etkilenmez. Hatta insan; gözümle gördüm, kulağımla işittim, yahut ayağımla yürüdüm derken bile, bütün bu işlerin yalnızca kendi ruhu tarafından işlendiğini söylemek ister. Hakikatta göz,

görme âletidir. Fakat görme işinden yararlanan değildir. Görme fiilinden yararlanandan kastolunan ise insanın ruhudur. İşte bu sebeple insan daima "Ben gördüm, ben işittim, ben yürüdüm" der. Bu sözleriyle aslında şunu söylemektedir: Ben gerçek olan ruhum! O ruh, bedenine ve bedenine bitişik olan azalara aykırı düşer.

İkinci delil özellikle şu manayı ifade eder:

İnsan bazan düşünür veya bir takım şeyler yapar. O bütün bunları yaparken, bedeninin azalarından ve duyularından gafildir. Hatta o, bazan bir meseleyi çözme işine dalmış olur. Bu haldeyken ona, burnunun dibinden yüksek sesle ismini çağırsanız işitmez. Ama o, üzerinde düşündüğü, tefekkür ettiği konuda son derecede uyanık ve hassastır. Keza bu da onun ruhunun bedeninden ve bedenindeki azalardan tamamen başka bir şey olduğuna bir delildir. (Bkz. en-Necat, 178 vd.)

E- AHLÂK

Klasik Yunan felsefesinde olduğu gibi, İslâm felsefe geleneğinde de ahlâk ilmini diğer felsefî ilimlerden ayrı mütala etmek mümkün değildir. Binaenaleyh İbn-i Sina ilimleri tasnif ederken ahlâka felsefî mevzular arasında yer vermiştir.

Hatırlanacağı üzere, hikmet (felsefe) ikiye ayrılır: Nazarî hikmet ve amelî hikmet. Amelî (pratik) hikmet de üç kısımdır: Medenî hikmet veya siyaset, ev hikmeti veya ekonomi, ahlakî (hulkî) hikmet.

İşte "Ahlâk" İbn-i Sina'nın tasnifine göre, amelî hikmetin üç kısmından biri olan "Ahlâkî" (hulkî) hikmete tekabül etmektedir.

İbn-i Sina'nın bunlardan her biri hakkında verdiği tariflere bakılacak olursa, medenî hikmet -Siyaset ve ev hikmeti-

Ekonomi için ayrılan bahislerin, bu gün sosyolojinin konuları arasına giren hadiselere taalluk ettiği anlaşılıyor. Filozofumuzun, ahlâkı da sosyal olaylardan bahseden felsefî ilimler arasında göstermesi, ahlâkî vakıalarla cemiyet hayatı arasındaki sıkı münasebeti iyi tespit ettiğini gösterir. Bundan başka, medenî hikmet ile ev hikmetinde bir nevi medenî hukuk kokusu da vardır. Çünkü her ikisinde de müşterek hayatın düzenlenmesi, tanzimi bahis konusudur. Tanzim işi ise bazı hukukî kaidelere, kurallara dayanmak suretiyle yapılabilir. İbn-i Sina'nın hukukî fikirlere, felsefî fikirler arasında yer vermesi; aklın bu fikirler üzerinde hiç olmazsa amelî (tatbikî, pratik) olarak işleyebilmek yetkisini kabul ettiğini gösterir.

İbn-i Sina'ya göre (hulki hikmet) yani felsefî ahlâkın faydası, fazilet (iyilik)leri ve faziletlerin nasıl kazanıldığını, rezilet (kötülük)lerden nasıl sakınıldığını bilmektir. Bu ilimde gaye, (insanın) nefsini saflaştırması, temizlemesi, ak ve pâk hale getirmesi, bu suretle de kemâle, nihai gaye olan saadete, mutluluğa ermesidir. Bu konuda ona peygamberler ve filozoflar yardımcı olur. Saadetin, mutluluğun elde edilmesine yardımcı olan her fiil iyi; kazanılmasına engel teşkil eden her fiil ise kötüdür.

İbn-i Sina'nın felsefî sisteminde mutluluk kavramı mühim bir yer tutar. Bu kavram aynı zamanda, onun Allah-Kâinat ilişkisi hakkındaki düşüncelerine dayanır. Bu itibarla biz, önce onun, Tanrı-Kâinat münasebeti, başka bir ifadeyle "İlâhî İnâyet"le saadet kavramları arasında nasıl bir irtibat kurduğunu göreceğiz.

İlâhi İnâyet:

Kâinatda, bütün varlıklarda, insanı hayrete düşüren bir düzen, bir nizam vardır. İşte inâyet, sade-hayr olan Allah'ın il-

miyle; Kâinatın-bütün varlığında en hayırlı, en iyi ve en yaraşır bir nizam üzere meydana gelmesine sebep olmasıdır. Allah mutlak hayırdır, mutlak iyidir. Her türlü iyiliğin kaynağıdır. Binaenaleyh, Allah'ın eseri olan bu âlem de iyi ve idealdir. Bu âlemde her varlık, varlık mertebesinde layık olduğu en iyi ve mükemmel şeklini almıştır.

Şu halde İbn-i Sina, iyimser-optimist bir düşünce ile yol almaktadır. Başka türlü söylemek istersek, İbn-i Sina'nın felsefesinde kötümserliğe-pesimizme geçit yoktur. Mademki bu âlemde bir iyilik vardır; o halde güzellikler aleminde niçin mutlu olmayalım?

İbn-i Sina'nın bu iyimser anlayışına rağmen, dünyada mutluluğu engelleyen kötülükler de vardır. Meselâ, düşen bir yıldırım fakirin ölümüne ve evinin yanmasına sebep oluyor. Buna iyilik mi diyeceğiz. Anne ve babanın biricik yavrularının ölmesine ne diyeceğiz.

İyilik ve kötülük. -İbn-i Sina bu gibi vak'aları şöyle izah etmektedir: "İyilik varlığın özündeki temel vasfıdır. Kötülük ise sonradan varlığa konar, arızidir, cüz'idir. Olaylara kötülüğün karışması, sebep-sonuç ilişkilerindeki bir takım eksikliklerden kaynaklanmaktadır. Daha doğrusu kötülüğün kaynağı maddedir. Kötülük kevnü fesad (Fenomenler) aleminde, dünyada ortaya çıkmaktadır. İlâhî âlemde madde bulunmadığı için kötülük de yoktur. Madde aleminde her varlık kendi türü içinde ideal bir ölçüde olgunluk (kemal) seviyesine yükselme kabiliyetine sahiptir. Bu onun yapısı icabıdır. Meselâ, dölyatağındaki spermanın, çeşitli safhalarda gelişmesini tamamlayıp, sağlıklı bir çocuk olarak dünyaya gelmesi, onun tabiatı gereğidir. Fakat, bazı dış (maddî) sebeplerin etkisiyle çocuğun sakat doğması bir kötülüktür. Fakat bu kötülüğün

sebebini vericide (ilahî fevz) değil, alıcının kendi bünyesinde aramak gerekir.

Fenomenler âlemindeki bu arızî ve nisbî, çok az kötülüklere rağmen, kabul etmek gerekir ki dünyada sakatlık çoksa da, sakatlar çoğunlukta değildir. Buna mukabil her çağda sağlıklı kimseler hem çok, hem de çoğunluktadır."(48)

İbn-i Sina, iyilik ve kötülük bakımından varlığı kısımlara ayırıyor. Ona göre varlıklarda, ya daimî ve mutlak bir iyilik vardır, veyahut iyiliği kötülüğüne galiptir. Kötülüğü iyiliğine baskın olan veya iyiliğine eşit olan biri yoktur. Böyle olunca, artık kötülük yok hükmüne girer.

a- Daimî ve mutlak anlamda iyi olan Yüce Allah'dır.

b- Mutlak manada bir kötünün var olması imkânsızdır, muhaldir.

c- Varlıkta kötülüğün iyiliğe üstün gelmesi veya onunla eşit olması imkânsızdır. Çünkü "İlahî Hikmet"e uygun düşmez.

d- İyiliğin, kötülüğe galip gelmesi varlıkta en çok görülen "İlahî Hikmet"e en uygun olan durumdur. Meselâ, su ve ateş insanlar için çok faydalıdır. Ama, buna rağmen bazı kimselerin suda boğulması veya ateşte yanması kötülüktür. Ama birer cüz'i, minnacık olaydır, varlığın bütünü veya genel varlık planında hiç bir önem arzetmez. Şayet suyun ve ateşin zararı faydasından daha olsaydı veya su boğmasaydı, ateş yakmasaydı, kendi yaratılışlarınha, hilkatlerine, tabiatlarına aykırı düşmüş olurlardı, varlık sahasına çıkamazlardı. Çünkü iyilik ve fayda varlığın; kötülük ve zararlılık ise yok luğun esas tabiatıdır.

48) en-Necat, 284-291; M.Kaya, "İbn-i Sina Felsefesinde Mutluluk Kavramı", Uluslararası İbn-i Sina Sempozyumu, Ankara, 1984, 495-499.

Demek ki ilahî inâyetin, ilâhi hikmetin iradesi olarak Kâinat'ta varlıkta iyilik, kötülüğe daima üstündür.

Hakikaten su ve ateş, cevheri, özü itibariyle iyiliktir, hayırdır, fakat araz, ilinti itibariyle kötülüktür, şerdir. Bundan dolayı âlemin genel düzeni, küllî nizamı içinde zarurî olarak bulunan bazı şerlere bakılmaz. İyilik bu alemde kötülükten çoktur. Meselâ, hastalıklardan sağlık daha çoktur. İbn-i Sina'ya göre bundan dolayı "Çok az olan kötülükler için" "Çok olan iyilikleri" feda etmek, bırakmak "Hikmet-i İlahiyye"ye uygun düşmez.

Kötülük, iyilikten çok daha azdır ve maddesi de ebedi iyiliklere kıyasla daha fazladır. Kötülük bir eksikliktir; iyiliklerin, kemalin, olgunluğun, eksikliğidir. Meselâ, geometri bilmemek ve yüz güzelliğine sahip olmamak gibi insanlara mahsus olan eksiklikler önemli değildir. Bu noksanlıklar kemale bir zarar vermez, bu gibi kötülükler haddi-zatında kötülük bile değil. Belki madde de pek ziyade olarak bulunan iyiliklerin ve bazı kemallerin yokolmasıdır.(49)

Bütün bu iyimser izah tarzlarından sonra, insanın aklında yine de şöyle bir soru kalıyor: Allah her şeye kadir olduğu halde niçin kötülüğün bulunmadığı bir dünya yaratmıyor? İfade etmek gerekir ki İbn-i Sina felsefesinde böyle bir sualin cevabı yoktur. Çünkü insana iyiyi, kötüden; faydalıyı zararlıdan ayırdetme kabiliyeti verilmiştir. Fakat, ilahî hikmetlerin künhünü anlama kabiliyeti verilmemiştir. Ayrıca insanın kıymet hükmü, bakış açısı ile Allah'ın ki ayrı ayrıdır. Biz, kendi dar ve sınırlı aklımızla hadiseleri çözmeye çalışırız. Halbuki Yüce Allah, İbn-i Sina'ya göre Kâinatta külli kanunlar koymuştur.

---

49) en-Necat, 290-291; el-İşârât, III, 330-331

O elbette bu küllî kanunları bilir. Buna "İlahî Kaza" denir. Burada hiç bir şekilde hiç bir şer sözkonusu olamaz. Gerçekte şer "İlahî Kaza"nın (bize göre) zaman içinde, kuvveden fiile geçerek, gerçekleşmesi halinde ortaya çıkar, biz buna "İlahî Kader" deriz. Bize göre şer olan bir olay, büyük bir hayrın meydana gelmesine veya büyük bir şerrin engellenmesine sebep oluyorsa, onu hayır olarak kabul etmek gerekir. Nitekim bir insanın hayatını kurtarmak için kangren olan uzvunu kesmenin şer olduğunu kim iddia edebilir.

O halde olaylar zinciri içinde arızî ve nisbî bir şekilde şerrin bulunması, insanlar arasında hayrın gelişip yayılmasına vesile olacağından "İlahî Hikmet"e uygundur. Aksi taktirde kötülük olmasaydı, iyiliğin; çirkinlik olmasaydı güzelliğin; hastalık olmasaydı sağlığın; karanlık olmasaydı aydınlığın değeri asla bilinemeyecekti.[50]

Daha önce de söylediğimiz gibi, İbn-i Sina iyimser bir açıdan bakıyor ve daima iyiyi ve güzeli görebiliyor. İlahî inayet, lütuf, bereket ve cömertliğin sahibi olan Yüce Allah insanın mutluluğu için gerekli her şeyi lutfetmiştir, vermiştir.

Ekseri filozoflar gibi İbn-i Sina da, insan için nihai gayenin mutluluk olduğunu söyler:

Ona göre, insanın sahip olduğu her ruhî kuvvet ve şuurlu davranışın bir hedefi ve hedefe ulaşmakla kazandığı bir haz vardır. Meselâ öfke kuvveti üstün gelmek ve yenmekten; hayal gücü, ümitten, hatıraları hatırlamaktan haz duyar. Buna göre insanın her bir ruhî gücü kendi ölçüleri içinde, olgunluk (kemal) noktasına gelince bundan zevk alır. O halde lezzet ve haz bir nevi olgunluktur.

---

50) en-Necat, 291 vd.

Haz konusunda sadece bilgi, insanı olgunluğa ve tatmine ulaştıramaz. Zira cahil kimse, ilmin insana huzur ve saadet verdiğini bilir fakat asla bu huzuru ve saadeti tadamaz.

İbn-i Sina, hazları, maddî ve suflî, manevî ve ulvî olmak üzere ikiye ayırır. Ama ona göre insana hakikî mutluluğu kazandıranlar, manevî hazlardır. Bu itibarla her çeşit mutluluğu maddede arayan hedonist (zevkçi) düşünceyi şiddetle reddeder. Maddî hazlar beş duyuyla ilgili olduğu için geçicidir, sonludur. Duyu organları doyum noktasına ulaşınca zevk almaz olurlar. Bu durum bazı hallerde, zevk verenden nefret etmeye bile sebep olabilir. Bu bakımdan maddî eksik ve değişken bir yapıya sahip olan duyu hazları[51] insanı ilelebet mutlu kılamaz.

Hakikî mutluluk:

Filozofumuza göre hakiki mutluluk (nazari olarak) varlığın, yaratılış hikmetini kavramak suretiyle Yüce Yaradan'a yükselmek ve O'na inanmak, ilahî âlemi tefekkür etmektir. Amelî olarak da Kur'an'ın yapılmasını emrettiği ibadetleri yerine getirmektir.

İbadetler, mutluluğun elde edilmesi için yaratıcının bize lutfettiği imkânlar, vesilelerdir.

Bu konuda namazın da müstesna bir yeri vardır. Bu itibarla İbn-i Sina nazarında namaz, namaz kılan insanla yaratıcısı arasında bir nevi karşılıklı konuşmadır. Kişi namaz esnasında Allah'ın huzurundadır. Başka her şeye kalbi ve gönlü kapalıdır. Kalbini ve gönlünü, Rabb'ını tefekkür etmeye tahsis etmiştir. Bu bakımdan insan namazda iken, hitab ettiği, dialog halinde olduğu yaratıcısını bütün kalbinde hisseder. O esnada mutluluğun şahikasındadır. Namaz ve diğer ibadet-

51) en-Necat, 291 vd.

ler, bizi kötülüklerden kurtarır, ruhumuzu temizler, arındırır. Bize dünya ve ahiret saadeti verir.

Mead- (ahiret): İbn-i Sina insan ruhunun ancak bedenden ayrıldıktan sonra mâşuku olan kemal (olgunluk)e ereceğini söylüyor. Bütün lezzetlerden yüce olan bir lezzete nail oluyor. İşte mutluluk budur. Bu mutluluk ise ancak amelî (pratik) aklın (ahlâkın) kemaliyle elde ediliyor. İnsanî kemali elde etmek hususunda kusur gösterenler veya inkâr yoluna sapanlar bu lezzeti duyamayacaklarından, ancak bu lezzetin zıddı olan elemi, acıyı duyarlar. İşte şekâvet budur.

Filozofumuzun fikrince, mutluluk, cennet; şekâvet ise cehennem demektir. Ahmak olanlar bu iki zıt duygudan mahrum kalıyorlar. [52]

İbn-i Sina'daki ahiret saadeti, mutluluğu; ona göre mutlak ilkle, Allah'la birleşmek yani çokluktan birliğe geçmekle elde edilir. Ruhun bu saadete hazırlanması bir yandan nazarî, diğer yandan ahlakîdir. Bir taraftan düşüncemize diğer taraftan hareketlerimize bağlıdır. Nefisler temizlenirse, fazilet sayılan hareketleri alışkanlık haline getirirse, insan madde aleminden sıyrılır. İlâhî âleme yükselir. Mutlak iyi ve güzelin ne olduğunu işte o zaman daha iyi anlar. Bu mertebede Allah ile birleşecek sonsuz bir zevk, lezzet ve ebedî saadete erer.

Netice olarak, Ahiret mutluluğuna konu olan insanın bu mutluluğu kazanmaması için bir sebep yoktur. İlâhî İnayet, onun mutluluğa ermesi için her türlü imkân ve kabiliyeti vermiştir. Gerisi onun bileceği iştir.

---

52) en-Necat, 291 vd.

IV- TIP (HEKİMLİK)

İbn-i Sina'nın tıpta en mühim eseri, "Kitabü'l-Kanun Fi't-Tıbb"dır. İbn-i Sina'nın bu kitabı eski asırlarda tıbbî konulardan bahseden kitaplar arasında en genişi ve en şümullüsüdür: Uzuvların vazifelerini, hastalıkları araştıran ilmi (İlmü'l-emraz), sağlığın nasıl korunacağını, hastalıkların niteliğine göre tedavi ve ilaç kullanma yöntemlerini, sonra ilacın özelliği ve terkibini tetkik eder, inceler.

Hiç şüphe yoktur ki İbn-i Sina'nın tıbbî görüşleri tıp dünyasında asırlarca çok kıymetli faal bir rol oynamış, insanlığa çok uzun seneler büyük hizmetler sunmuş, tıp alanında çok değerli, orijinal araştırmalarla, öncü fikirler getirmiştir. Bu araştırmaları neticesinde onulmaz, çaresiz bazı hastalıklara faydalı ilaçlar bulmuştur. Bu suretle amansız bir takım hastalıkları tedavi edilir hale getirmiştir.

İbn-i Sina "Kitabü'l-Kanun" adlı eserinde zatürre ile zatülcenbi birbirinden ayırdetmiştir. Ayrıca akciğer vereminin bulaşıcı olduğuna işaret etmiştir. Mide (bağırsak sistemi) hastalıklarının su ve toprak vasıtasıyla yayılma keyfiyetine temas etmiştir.

Cilt hastalıklarıyla uğraşmış ve bu hastalıkların tedavi şekillerini (hastalara) en ince noktasına varıncaya kadar açıklamıştır. Bağırsak solucanını, menenjiti, göğüsteki muhtelif iltihap-

ları ve karaciğer apsesini biliyordu. Sarılık hastalığının ilacını ve tedavi şekillerini bulmuştu. Kalbi tedavi eden, iyileştiren ilaçlardan bahsetti. Sinir hastalıkları ve aşk marazını dile getirdi. Bunların dışında insana musallat olan bir takım üzüntü, elem ve hastalıklardan da bahsetti.

İbn-i Sina ilaç kullanma işini bedenin tabiatına, yapısına göre ayarlardı. Bunun manası şu idi: Vücut gelişme ve korunma kuvvetine sahipse, basit bazı ilaçları kullanmak suretiyle yakalandığı hastalıktan kurtulabilir. Ama eğer vücut zayıf düşer, gelişme ve mukavemetini kaybederse, bundan sonra artık ilaç da fayda etmez. Böylece ibn-i Sina biliyordu ki, sevinçten, üzüntüden, korkudan ızdıraptan kaynaklanan ruh halleri hastalığın seyrine tesir ediyordu.

İbn-i Sina ruh tababetini (hekimliğini) de çok iyi biliyordu. Esasında İbn-i Sina'yı tıp tarihinde, tıp sahasında meşhur eden yönü, psikiyatri yani ruh hastalıklarına olan ilgisidir. Ruh hastalıklarını tedavide gösterdiği üstün kabiliyettir. Bugün deşarj-boşaltma tedavisi denen tedavi şeklini ilk tatbik edenin İbn-i Sina olduğu görülmektedir.

Nitekim, İbn-i Sina, Horasan veya Cürcan'a geldiği zaman hükümdarın yeğeni hastalanıyor. Hastalık amansız, korkulu. Saray hekimleri bu hastalığın teşhis ve tedavisinde çaresiz kalıyorlar. Bu sebepten ötürü son ümit olarak, İbn-i Sina her yerde aranmaktadır. Nihayet bulunuyor. Sararıp solmuş, gücünü kuvvetini kaybetmiş, bünyesi zayıflamış ve yatağa düşmüş bu gencin (ilaçla) tedavisi için İbn-i Sina'yı davet ediyorlar. İbn-i Sina geliyor ve daha gence elini sürmeden, onun hasta olmadığını fakat âşık olduğunu, karasevdaya yakalandığını farkediyor. Sonra, İbn-i Sina hastanın nabzını tutuyor ve "bana Cürcan havalisini tanıyan bir adam

getirin" diyor. Getiriyorlar. İbn-i Sina adamdan komşu şehirlerin isimlerini saymasını istiyor. Bir şehrin ismini duyunca hastanın nabzı hızlanıyor, yüreği hopluyor. İbn-i Sina bu sefer adamdan hastanın nabzını hoplatan o şehrin mahallelerinin ismini saymasını istiyor. Bir mahallenin ismini duyunca hastanın nabzı yine hızlanıyor. İbn-i Sina bu defa, adama sokakların adını say diyor. Adam bir sokağın adını söylediği zaman hastanın nabzı tekrar yükseliyor. Bundan sonra İbn-i Sina "Bu sokaktaki bütün ev isimlerini bilen birisini getirin" diyor. Getiriyorlar. Adam isimleri birer birer saymaya başlıyor. Bir evi söyleyince hastanın nabzı yine süratleniyor. İbn-i Sina "Şimdi bana bu evdekilerin isimlerini bilen birini getirin" diyor. Getiriyorlar. Birer birer evdekilerin isimleri sayılıyordu. Bir isme gelince hastanın nabzı değişti ve aynı hareketi yaptı. İşte o zaman İbn-i Sina "Bu mesele halledildi" dedi ve hükümdarın mutemetlerine dönerek, "Bu genç filan şehirdeki, filan mahalledeki, filan caddedeki filan evdeki filan isimli kıza âşıktır. İlacı, çaresi o kızın visali (kavuşmaları), davası da o kızı görmesidir." dedi. Âşık delikanlı İbn-i Sina'nın söylediklerini işitince utandı ve başını yorganın içine çekti. Mesele, aynen İbn-i Sina'nın söylediği ve teşhis ettiği gibi idi. Bir âşık-mâşuk hikâyesi idi. Büyük tabip İbn-i Sina, delikanlıyı deşarj-boşaltma tedavisine almış ve muvaffak olmuştu.

İbn-i Sina'yı Cürcan hükümdarına götürüyorlar. Hükümdar onun ilmine hürmet gösteriyor ve "ey en yüce ve ekmel filozof" bu tedavinin sırrını bana söyle diyor. İbn-i Sina da "âşık ile mâşukun bir araya gelmesidir" diye cevap veriyor. Netice de Allah'ın emri Hz. Peygamber'in kavli ile kız isteniyor, hemencecik nikahları kıyılıyor ve bir araya geliyorlar.

İbn-i Sina'nın hastanın başına gelen ruhî halleri, teessürleri, değişmeleri hakkıyla tıp ilmine ilk getiren kimse olduğu görülmektedir.

Bu konuda Ord.Prof.Dr. Fahreddin Kerim Gökay'ın bir tesbitine temas etmekte fayda mülahaza ediyorum.."[53] Aradan çok zaman geçtikten sonra Viyana'da bir Freud çıkıyor. Viyana'da "psikanaliz" diye bir mektep kuruyor. Ben 1923 yılında Berlin'de bir Tıp Kongresi'nde Freud'le tanıştım. İkinci Dünya Harbi'nden sonra Freud, musevi asıllı olduğu için Viyana'dan çıkarak önce İngiltere'ye sonra da Amerika'ya gitmiştir. Meydana çıkardığı "psikanaliz" çok tutuldu. Bilhassa Amerika'da "psikanaliz" tıpkı bir İncil gibi kitap haline geldi..

Halbuki tarihe baktığımızda, İbn-i Sina tarafından "psikanaliz"in tecrübesi yapılmıştır. Hatta üç dört sene evvel benden bir Amerikan ruhiyat (psikoloji) dergisi bu konuda yazı istemişti. Buna rağmen Amerikalılar "Biz sadece Freud'u tanırız" dediler. İbn-i Sina'nın az yukarda bahsettiğimiz âşık genci tedavi şekli yöntemi, tamamen Freud'un yaptığının aynısı idi.

Şu halde biz Doğu'da elimize geçen kıymetlerin çoğunu bilmiyoruz. Fakat tarihin derinliklerindeki değerleri çıkartıp ortaya koyabilirsek gençliğe en büyük hizmeti yapmış oluruz.

Demek ki İbn-i Sina Freud'a sermaye vermiştir. (İbn-i Sina olmasaydı acaba Freud olabilir miydi, psikanalizi ortaya koyabilir miydi?) Freud bütün dünyaya psikanaliz yoluyla hakim oldu. Biz ise ancak İbn-i Sina'yı ortaya koyuyoruz.

Şu halde İbn-i Sina akılla tecrübeyi bir araya koymuş, tıbbın her sahasında, bilhassa tabâbet ve ruhiyât (psikoloji) sahasında

---

53) F.Kerim Gökay, Uluslararası İbn-i Sina Sempozyumu, Ankara, 1984, 14-17.

büyük eserler bırakmıştır. 10 cild Kanun kitabı için Zekeriya Râzi diyor ki; "Hipokrat ve Calinus bugün hayatta olsalardı İbn-i Sina'nın kitabı önünde saygıyla eğilirlerdi ve onlara minnettar kalırlardı."

İbn-i Sina (görüldüğü gibi) ruh hastalıklarının teşhis ve tedavisinde, asrının çok ilerisinde idi. Batıda deliler ruh hastası olarak kabul edilmezdi. Çünkü Batı, deliyi, içine şeytan girmiş, şeytana karışmış olarak mütalâ etmiştir. Şeytana karışmış oldukları için onları ateşe atarak, diri diri yakarak, güya tedavi ediyorlardı.

İbn-i Sina ise, delilere normal hasta muamelesi göstermiş, onları ruh hastası olarak tedavi etmiştir. Hatta İbn-i Sina, ruh hastalarını "ruhun gıdası, ilacı" denilen müzikle de tedavi etmeyi tecrübe etmiş ve bundan müsbet sonuçlar almıştır. Müzikle onların ruhi gerginliklerini gidererek onları sağlıklarına kavuşturmuştur. Hatta günümüzün psikanalitik tedavi yöntemlerini de uygulamıştır.

Aynı asırda yaşamış olan Türk-İslâm tabibi İbn-i Sina ile Batılı doktorların delilere bakışı ve yaklaşımı ne kadar farklı ve düşündürücü değil mi? Birisi deliye biricik evladı gibi muamele ediyor, onu kurtarmak için kendini helak ediyor; Batı ise o zavallıyı biricik düşman ilân etmiş, o zavallıyı, garibi, içindeki şeytanı çıkartmak için dağlamış, dövmüş, zindana koymuş ve cayır cayır yakmıştır. Cehalet ve taassup insanları bu hale getirir.

İşte günümüzde pek çoğumuzun imrendiği Batı, ruh hastalarını böyle tedavi ediyordu. Çünkü kendi içindeki şeytanı görmüyordu.

Şimdi, İbn-i Sina'nın, akıl hastalıklarını nasıl tedavi ettiği konusunda oldukça enteresan görünen bir misal vermek istiyoruz:

Kendini sığır zanneden bir akıl hastası, kasap kasap dolaşarak kesilmesini ve etinin dağıtılmasını istermiş. Fakat kasapların bunu kabul etmemesine de çok üzülürmüş. Pek çok hekimin tedavisi fayda vermeyince, İbn-i Sina'ya gidilerek hastanın durumu anlatılır.

İbn-i Sina ertesi gün, belinde kasap önlüğü, elinde bir bıçak, satır ve asmaya yarayacak çengellerle tam takım olarak eve gelir. "Kesilecek bir sığır varmış, getirin boğazlayayım" der. Bu sözü duyan hasta, en büyük müjdeyi almışcasına hemen atılır ve o sığırın kendisi olduğunu söyler. İbn-i Sina, hastayı yana yatırır, ayaklarını bağlar. Kesmezden önce hastanın karnını, sırtını, baldırını yoklar. Yüzünü ekşiterek, "Semiz sığırdır diye beni çağırmıştınız. Bu hayvan çok zayıf, eti yok. Kestirmek istiyorsanız, önce onu çok kuvvetli yemeklerle besleyin. Semirdiği, kuvvetlendiği zaman gelir keserim" der ve çıkar gider. Bunu duyan hasta bir an önce kesilmek için, verilen bütün yemekleri yer, ilâçları içer. Yemeklerden sonra derin uykulara dalar. Yemekleri yiyip ilaçları içtiği ve bol bol uyuyup dinlendiği için zayıflıktan kurtulur, sıhhatine kavuşur. Eski vaziyeti kendisine anlatılınca şaşırır âdeta inanmaz. Çünkü önceki halini hiç hatırlamaz.

Ama İbn-i Sina'ya da bu ince ve üstün tedavisinden ötürü bol ihsanda bulunur ve şükranlarını dile getirir.[54]

İbn-i Sina'nın en mühim eseri "Kanun fi't-Tıb" ilk defa Roma'da 1593 yılında basılmış ve sonradan Beyrut, İstanbul ve Bulak'ta tekrar tab'olunmuştur. Kanun'un Gherardo di Cremona tarafından yapılan Latince tercümesi, muhtelif senelerde (1473-1500) İtalya'nın muhtelif şehirlerinde basılmıştır.

---

54) A.Haydar Bayat, "Türk-İslâm Toplumlarında İbn-i Sina Hikâye ve Fıkraları", Uluslararası İbn-i Sina Sempozyumu (Bildiriler), Ankara, 1984, 583

İbn-i Sina'nın bu en büyük eseri, Kanun'u, kendisinden sonra yeni tıbbın doğuşuna kadar, Türkçe, Arapça, Farsça ve Batı dillerinde yazılmış eserlere temel kaynak teşkil etmiştir.

Kânun, Osmanlı Sultanı III. Mustafa zamanında Tokat'lı Mustafa b. Ahmet b. Hasan adında bir hekim tarafından beş sene süren bir emek neticesinde tercüme edilmiştir. Ragıp Paşa Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

İlk Osmanlı tabiplerinin (Kanun)u yalnız kaynakları arasına koymakla iktifa etmelerine rağmen, sonraları bundan geniş ölçülerde istifade edilmeğe başlanmıştır.

Osmanlı tabipleri içerisinde, devletin ilk ve orta devirlerinde, İbn-i Sina'dan geniş ölçüde faydalanan tabipler arasında evvela Ahî Çelebî'yi görmekteyiz. Adı Trakya'da bir kasabamıza verilmiş olan Ahî Çelebî'nin "Risale-i Hassatülkilye ve'l Mesâne" adlı kitabında "Kanun"un tesirini açık olarak görmekteyiz.[55]

Kanun, takriben bir milyon kelimelik büyük bir tıp ansiklopesidir. Bütün kadim (eski) tıp ile, Müslüman tıp ilmini tamamen ihtiva eder, içine alır. Esas itibarı ile Calinus'un eserlerine benzetmekle beraber, onu pek çok noktalarda düzeltmiş, tefsir etmiş, açıklamış ve ıslah ederek aşmıştır. Bu eser, şeklinin mükemmelliği ve içindeki malûmatın, bilgilerin kıymeti itibarı ile müstesna bir yere sahiptir. Calinus'un eserlerinden üstün gelerek tam altı asır bütün dünyanın tıp öğretimine (tedrisat) hakim olmuştur.

Kanun daha ziyade bir ansiklopedi olmakla beraber orijinal, yepyeni gözlemleri de ihtiva eder. Meselâ, veremin bu-

55) Osman S. Uludağ, "İbn-i Sina ve Osmanlı Hekimliği", Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı, İstanbul, 1937.

laşması, hastalıkların su ve toprakla yayılışı, cilt hastalıklarının dikkatle incelenmesi, ilaçlar bahsi. Bu son bahiste 760 ilaç zikredilmiş ve eczacılık metodları izah edilmiştir.

İbn-i Sina, Kanun adlı büyük tıp eseri ile, Doğu ve Batı âleminin hekimliğine asırlarca yol göstermiş, yön vermiş, rehber olmuştur. Kanun, hakikaten altı asır boyunca bütün dünyada yegâne tıp kanunu ve hekimliğin de ayrılmaz, vazgeçilmez, biricik kanun kitabı olarak saltanat sürmüştür.

"Kanun" hiç şüphe yok ki bu ana kadar yazılan, bütün tıbbı kucaklayan kitaplar arasında eşsiz bir abidedir. Bu şerefli abidenin mimarı, bir Müslüman- Türktür. Türkler, bütün Doğu milletleri, bütün muzdarip beşeriyete böyle kurtarıcı, şifa verici bir silah veren ele, İbn-i Sina'ya ebediyyen minnettardır. Büyük tabip, hekimlerin başbuğu, insanlık seni hürmetle yâd ediyor."(56)

---

56) F.Nafiz Uzluk, "İbn-i Sina" Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbn-i Sina, İstanbul, 1937

V- HİKÂYECİLİĞİ

İbn-i Sina, ilim dünyasında büyük bir şöhrete sahip olmakla kalmamış, aynı zamanda, içinden doğduğu İslâm toplumları nazarında da büyük bir ün kazanmıştır. Bu toplumlar onu, ününe lâyık olarak, iyilik sever bir insan, büyük bir veli, ilmiyle tabiat üstü güçleri kendinde toplamış, simya ilmi ve büyü sayesinde olağanüstü bir insan ve bir kahraman olarak görmüştür. Bu bakımdan onun gerçek hayatı yanında bir de efsanevî hayatı vardır. Onun hakkında söylenen hikâyeler, bugün dahi Anadolu'da "Ebû Ali Sina" hikâyeleri adı altında anlatılmaktadır.

İbn-i Sina'nın hayatı etrafında ibdâ edilmiş pek çok hikâyeye sahip bulunmaktayız. Bunların bir kısmı küçük fıkralar halinde muhtelif kaynaklarda yer alırken, bazıları da müellifler tarafından müstakil birer eser olarak ortaya konulmuştur. Biz şimdi faydasına binaen bu eserlerden birkaçını takdim ediyoruz:

Derviş Hasan Mehdî'nin Esrâr-ı Hikmet adlı eseri. Bunun diğer bir adı da Kıssa-ı Ebû Ali Sina ve Ebu'l-Hâris'tir. 1592-1593'te tamamlanan eser 77 varaktır.

Seyyid Ziyâeddin Yahyâ'nın Gencine-i Hikmet adlı eseri 1629'da tamamlanmış olup, 135 varaktır.

Müellifi bilinmeyen iki ayrı yazma daha vardır: Hâzâ Hikâyetü Ebû Ali Sina, XVII. yüzyılda yazılmış olup 37 varak-

tır. Adı bilinmeyen diğer bir yazma ise XVIII. yüzyılda yazılmış olup 19 sayfadır.

Ali Aziz Efendi'nin Muhayyelât (1796) adlı ve üç hayalden meydana gelen eserinin ikinci hayalinde Ebû Ali Sina hikâyesi dile getirilmiştir.[57]

Türk-İslâm toplumunun nasıl bir İbn-i Sina karakteri çizdiğini tespit bakımından, birkaç hikâye takdim ediyoruz:

Çok küçük yaşta olduğu için cebir ve geometriye ısınamayan İbn-i Sina, okuldan kaçarak bir kervana katılır. Bir vahada kervan konakladığında, su getirmesi için İbn-i Sina'yı kuyuya gönderirler. Kuyuda bir şey dikkatini çeker: Kuyunun ipi, sürtündüğü taşı kesmiş, oymuş, kendine yol yapmıştı. "İpin taşı kesmesi aklın alacağı bir şey değil, ama devamlı (sür tünerek) gidip-gelme, inip-çıkma suretiyle, ip taşı kesmiş, oymuş, kendine yol açmış olmalı" diye düşünür. "Bir ip taşı kessin, kendine yol açsın da benim aklım niçin cebir, geometriyi anlamasın" der ve okuluna döner.

Kaçak olarak Isfahan'a gelen İbn-i Sina, yanında hiçbir kitabını getirmemişti. Şehrin ilim adamları onun meşhur, "Kanun" isimli eserini görmek istediler. Kitabı getirmediğini, ancak tamamını ezbere bildiğini, bu sebeple yazdırabileceğini söyleyerek, katiplere kitabı eksiksiz olarak yazdırır. Daha sonra Horasan'dan getirilen "Kanun"un bir nüshası ile, yazdırdığı karşılaştırılınca bir kelimenin dahi ekşik ve fazla olmadığı hayretle müşahade edilir.

Bir gün İbn-i Sina, Ebu'l-Hayr'a "Allah kâinatın neresinde?" diye sorar. Bu suale Ebu'l-Hayr "Ey İbn-i Sina sen he-

57) Saim Sakaoğlu, "Türk Halk Masalları Üzerine Ebû Ali Sina Hikâyelerinin Tesiri" Uluslararası İbn-i Sina Sempozyumu, (Bildiriler), Ankara, 1984, 501-522

kimsin, canın vücudun neresinde olduğunu bana söyle. O zaman ben de sana Allah'ın kâinatın neresinde olduğunu söyleyeyim" diye cevap verir. (58)

Burada, İbn-i Sina'nın, düşünen, idrak eden nefis, yani insan ruhu hakkında otuz civarında risâle yazdığını dile getirmek gerekir.

Aynca nefsin bilinmesi. kuvvetleri, infialler (değişmeler)'i idrakleri konusunda bazı rumuzlu, mecazlı hikâyeler yazmıştır. "Hayy b. Yekzân", "Risâletu't-Tayr" ve "Salaman ve Absal" hikâyeleri bu cümledendir.

58) A. Haydar Bayat, aynı yer.

II. BÖLÜM

ESERLERİNDEN SEÇMELER

I- ÖLÜM KORKUSUNDAN KURTULUŞ RİSALESİ [59]

Bismillahirrahmanirrahim

İnsana gelen korkuların en büyüğü, ölüm korkusudur. Umumî olduğu halde bile yine de bu korku, bütün korkulann en şiddetlisi ve en tesirlisidir. Bu sebeple ölüm korkusunun neden ileri geldiğini ve bu korkunun kimlerde bulunduğunu söylemek, üzerime vazife olmuştur.

Ölüm korkusu şu kimselere gelir:

1- Ölümün hakikatte ne olduğunu bilmeyene.

2- Ruhunun[60] nereye intikal edeceğini kestiremeyene.

3- Bedeni dağılıp terkibi bozulunca, zatı (özü)nın da dağılıp ruhunun yok olacağını ve tamamiyle hiç olup -kendisi mevcut olsun veya olmasın- kendisinden sonra âlemin ebediyyen devam edeceğini zanneden kimseye. Bu, ruhun bekasının ve meâdının[61] nasıl olacağını bilmeyenlerin şüphesidir.

---

59) Ölüm Korkusundan Kurtuluş Risâlesi ve Namaz Risâlesi, dilimize 1959 yılında M. Hazmi Tura tarafından tercüme edilmiştir. Biz ise, bu tercümeyi gerekli yerlerde sadeleştirdik.

60) Bu eserin her yerinde ruh yerine nefs kelimesi kullanılmıştır. Biz ise daha yakından tanıdığımız için, "nefs" yerine "ruh" kelimesini koyduk. (M.N.B.)

61) Öldükten sonra varılacak yer. Dini ıstılahımızda ahiret âlemi (Mütercim).

4- Ölümden önce meydana gelen ve çok defa ölümün gelip çatmasına sebep olan hastalıkların ızdırabından başka, ölüm için de ayrıca bir elem olduğunu zannedene.

5- Öldükten sonra kendisine azap ve işkence edileceğine inanana.

6- Öldükten sonra nereye gideceğini ve nereye ayak basacağını bilmeyerek şaşkın bir vaziyette olana.

7- Arkada bırakacağı mal ve mirasdan dolayı tasalanan kimseye.

İşte bu sayılan şeylerin hepsi, hakikatleri olmayan bir takım asılsız şüphelerden ibarettir.

1- Ölümün ne olduğunu bilmeyene açıklayalım: Hakikatte ölüm; ruhun âletlerini kullanmasını terk etmesinden başka bir şey değildir.

Ruhun âletleri ise, organlardır. Bu organlar bir araya gelerek bedeni meydana getirmiştir. Ölümün dış dünyadaki misali bir sanatkârın âletlerini kullanmayı terk etmesi gibidir.

Ruh, cismani olmayan bir cevherdir. Araz[62] değildir. Bozulmaz. Bunu izah etmek için pek çok ilmi ihtiva eden bir mukaddime yazmak gerekir ki bunun açıklaması ve izahı kendi konusu ile alâkalı yerde yapılmıştır.

Cevher yani insanın ruhu, bedenden ayrıldığı zaman, kendisine verilen bir ebedilikle baki kalır. Tabiatın karanlıklarından sıyrılıp temizlenir. Tam bir saadete ulaşır. Bu cevherin yok olmasına hiç bir imkân yoktur. Çünkü cevher, cevher olma-

---

62) Cevher ve araz, felsefî terimlerdir. Cevher, varlığı başkasına muhtaç olmayıp kendi başına var olan; araz ise var olmak için başkasına muhtaç olan demektir. Meselâ gül gibi: Gülün kendisi cevher, gülün varlığına bağlı olan renk ve koku arazdır. (Mütercim).

sından dolayı yok olamaz. Özü itibariyle yok olmaz. Yok olan şey, ancak cevherle cisimler arasında her çeşit zıtlarla sabit olan arazlar, hassalar, nisbetler ve izafet(bağ)lerdir. Cevhere gelince, onun hiç bir zıddı yoktur. Halbuki bozukluğa giden, bozulan her şey, zıddı olduğundan dolayı bozulur.

Sen, insan nefsinden çok kıymetsiz ve aşağı olan cisimlerin cevherini düşünür ve halini araştıracak olursan, onun bile cevher olduğundan dolayı fânî (ölümlü) ve yok olmadığını; sadece bazı kısımlarının bir halden başka bir hale geçtiğini ve bu sebeple hassa ve arazlarının yavaş yavaş son bulduğunu görürsün. Fakat cevherin kendisi sonsuzdur ve hiç bir surette yok olmasına imkân yoktur.

Hiç bir şekilde bir halden bir hale geçmeyi ve zatında hiç bir değişmeyi kabul etmeyen ve ancak kendi olgunluğunu ve kendi suretinin tamamını kabul eden ruhî cevhere gelince; onda yokluk ve hiçlik nasıl tevehhüm edilebilir?

2- Ruhunun varacağı yeri bilmediği için veya (ruh bedenden ayrılıp) bedeni bozulup terkibi dağılınca zatının, özünün de bozularak ruhunun yok olacağını zannettiği ve ruhunun ebedî olduğunu, meâdının (yeniden dirilişinin) nasıl olacağını bilmediği için ölümden korkan kimseye gelince:

Bu kimse gerçekte, ölümden korkmuş olmuyor. Aksine bu kimse, bilinmesi lazım gelen şeyin cahilidir. Bu taktirde korkulan şey, ölüm değil, bilgisizliktir. Çünkü korkunun sebebi, ölümün ne olduğunu bilmemektir.

Hükemâ (filozoflar) bu husustaki cehaleti, bilgisizliği gidermek için ilim tahsiline ve bu hususta koşup yorulmağa koyuldular. Ve bu uğurda bedenî zevklerini ve rahatlarını terk ederek güçlükleri, zorlukları ve uykusuz kalmaları tercih ettiler. Nihayet rahat ve huzurun, cehaletten kurtulmakta olduğunu

gördüler. Hakikî yorgunluk ise bilgisizlik yorgunluğudur. Çünkü bilgisizlik, cehalet, ruhun iyileşmez bir hastalığıdır. Bu hastalığın iyileşmesi, ruhun kurtuluşudur, devamlı rahatı ve sonsuz bir lezzetidir.

Hakîmler (filozoflar), hakikî kurtuluşun, cehaletten kurtulmaktan ibaret olduğunu kesin olarak bilip gönül gözü ile gördüler. Cehaletin hakikatına hücum ederek onu ortadan kaldırdılar, ferahlık ve rahata ulaştılar. Ve artık, bu sayede, dünya işlerinin hepsi onlara kolay oldu. Bütün insanların gözlerinde büyültüp peşinde koştukları mal, servet ve bedeni lezzetlere sürükleyen isteklerin hepsini gözlerinde pek küçük ve pek hakir gördüler. Çünkü dünya isteklerinin devamlılığı ve bekası az, ortadan kalkması ve yok olması pek çabuktur. (Dünya nimetlerinin) varlığında elemli düşünceleri çok, yokluğunda ise gam ve kederine nihayet yoktur. Bunun için hakîm(filozof)ler, dünyaya ait isteklerinde zaruri ve lazım olacak miktarla yetindiler. Zikrettiğim ve etmediğim ayıplar, kendisinde mevcut olanlar, maişet (geçim) konusunda, israf ve fazlalıktan çekindiler. Ve aza kanaat ederek teselli buldular. Çünkü maişet mevzuunda fazlalık ve israf -kendisindeki ayıplarla beraber- ardı, arkası gelmeyecek kadar nihayetsiz ve sonsuzdur. Şu yönde ki insan; bu maişet fazlalığında hangi sınıra ve hangi gayeye ulaşırsa ulaşsın o gaye, onu durmadan dinlenmeden diğer bir gayeye çeker ki işte bu da bir (ölümdür). Şu kadar ki kendisinden korkulmayan bir ölümdür. Bu maişet (mal vb.) üzerine düşkünlük, devamlı olmayan bir şeye düşkünlük demektir. Bununla meşgul olmak, bâtıl (boş, beyhude) ile meşgul olmak demektir. Buna binaen hakîmler (filozoflar) kat'i olarak hükmettiler ki ölüm ikidir;

1- İradî ölüm
2- Tabiî ölüm.

Hayat da ikidir:

1- İradî hayat

2- Tabiî hayat

Filozoflar, iradî ölümle her çeşit şehvetleri öldürmeyi ve şehvetlere düşkünlüğü terk etmeyi kast ederler.

İradî hayat ile insanın, dünya hayatında peşinde koştuğu her türlü yeme-içmeyi ve her türlü şehvetleri murad ederler.

Tabiî hayat ile de ebedî olan ruhun; gıpta edilecek ebediyette, ilimlerden kazandığı haz ve lezzetlerle bekasını ve cehaletten kurtulmasını murad ederler.

Bundan dolayıdır ki Filozof Eflatun, kendisinden hikmet isteyen bir kimseye şöyle vasiyet etmiş ve "İradenle öl ki tabiatla dirilesin" demiştir. Bununla beraber tabiî ölümden korkan kimse, meydana gelmesi muhakkak olan ve beklenilen bir şeyden korkmuş olur. Bunun beyan ve izahı şudur. Şu ölüm dediğimiz şey, insanın hadd-i tamm'ının(63), yani insanın tam tarifinin geriye kalan kısmı ve parçasıdır. Çünkü insanın tarifi, (hayy, nâtık, mâit) yani yaşayan, idrak eden ve ölen demektir. Bu tarife göre ölüm, insanın tamamı ve kemali olmuş olur. Ve ölüm ile insan, ruhun son makamına (ufuk-i a'lâ) intikal eder. Her bir şeyin kendi tarifinden ve tarif edilenin de kendi cinsi ile ayırımından mürekkep olduğunu ve insanın cinsinin, (canlı) ayırım (fasıl)ın da akıllı ve ölümlü (mâit) olduğunu bilen kimse (insanı; "akıllı ve ölümlü bir canlıdır") diye tarif eder. Böylece insanın kendi cins ve ayırımına istihale edeceğini, dönüşeceğini bilir. Zira her mürekkep olan şey, kendisini terkip eden, meydana getiren şeylere, tarifine yani zat(öz)ını teşkil eden, canlı, akıllı ve ölümlü sıfatlarına döner.

---

63) Hadd-i tamm, mantık terimidir. İnsanın tarifi demektir (Mütercim).

(Başka türlü olamaz. Zira, cansız, akılsız, ölümsüz insan düşünülemez. Öyleyse ölümlülük, canlı, akıllı vb. zati vasıflarla birlikte insanı tamamlar. Bunlar insanın tamamıdır). Kendi zatının tamamından korkandan daha cahil bir kimse bulunabilir mi? Yokluğunu hayatında, noksanını tamamında zannedenden daha kötü ve çirkin halli bir insan tasavvur edebilir misin?

Bu felsefenin özetle izahı şudur:

Eksik olan kimse tamam olmaktan korkarsa kendiliğinden sapıklığa düşmüş ve bilgisizliğin son derecesiyle nefsinin cahili olmuş olur. Bu taktirde akıl sahibi olana gereken; noksandan kaçınıp tamama alışması ve kendini tamamlayan, tekmil eden ve şereflendiren, mertebe ve menzilini yükselten her şeyi ve -esaret (esir olma) bağlarını kuvvetlendirecek, terkip ve düğümlerini fazlalaştıracak şekilde değil de- belki bir daha esarete, tabiat esaretlerine ve korkulara düşmekten emin olacak şekilde bütün esaret bağlarını çözebilecek bütün sebepleri aramasıdır.

3- İtimat etmek gerektir ki, ilâhî olan Ruh, cismanî olan bedenden, kirli ve bulanık bir kurtuluşla değil, aksine pâk, saf ve temiz bir kurtuluşla kurtulduğu zaman, yüce âleme çıkar, mutlu olur, ruhlar âlemine geri döner, yaratıcısına yakın olur; Rabbülâlemin'in (Allah'ın) yakınında bulunmak sebebiyle kurtuluşa erer. Kendi benzerlerinden olan temiz, pâk ruhlar ile karışır. Kendine zıt ve yabancı kötü ruhlardan kurtulur ve halas olur.

İşte bu beyan ve izahtan anlaşılır ki bir kimsenin ruhu, bedeninden ayrılırken bedenine hasretini çekerek ve bedenine acıyarak ve ayrıldığından dolayı korkarak ayrılırsa; o ruh, haliyle üzüntü ve elem içinde bulunmaktadır. Bu haliyle makam ve mekânından, karargâhından çok uzaklara sürüklendiği ve

karargâhını aradığı halde kendine bir karargâh ve devamlı kalacak bir yer bulamaz.

4- Ölümden önce gelip de, yakalananı, ölüme sürükleyen, hastalıkların eleminden başka, ölüm için de ayrıca bir elem mevcud olduğunu zannedene gelince: Bu zan, yalancı bir zan (kuruntu)dır. Çünkü elem, ancak idrak edende, tadanda bulunur. İdrak ve tadma ise, yaşayanda vardır. Ruhun eserini (ruhi olayları) ancak diri olan kabul eder. Kendisinde ruh bulunmayan cisim ne kederlenebilir, ne de duygulanabilir. Bu takdirde ancak ruhun bedenden ayrılması demek olan ölüm için hiç bir elem yoktur.

Çünkü bedenin duygulanabilmesi ve müteessir olması ancak ruh ile ve ruhun eserinin bedende meydana gelmesi ile olur.

Kendisinde ruhun eseri kalmayarak, sırf cisimden ibaret kalan bedende artık ne duygu kalır, ne de elem (çünkü ruhsuz beden ölüdür).

İmdi bu izahtan anlaşıldı ki ölüm; (ruhun bedenden ayrılması sebebiyle) hissolunmaksızın ve elem vermeksizin bedene girmektedir. Zira beden, ruh ile hissediyor, ruh ile duyuyordu. Ruh olmayınca beden ne hisseder, ne de elem duyar.

5- Eziyet ve işkence düşüncesiyle ölümden korkan kimseye gelince; bu kimse ölümden değil işkenceden korkuyor demektir. İşkence, öldükten sonra da kendisiyle beraber baki kalacak olan günahları üzerine yapılacaktır. Bu adam her hâlûkârda kendi günahlarını ve karşılığı ceza olan kötü ve çirkin fiillerini itiraf etmekte; bu itiraf dolayısıyla da iyiliklerden dolayı değil, yalnızca günahlarından dolayı ceza verecek olan âdil bir Hâkim'i (Allah'ı) itiraf etmektedir. Bu taktirde bu adam,

ölümden değil, günahlarından korkuyor demektir. O halde günah sebebiyle yapılacak azaptan korkan kimsenin, o günahtan sakınması ve çekinmesi lazımdır.

Kendisine günah adı verilen kötü ve çirkin fiiller, kötü ve çirkin hareketlerden meydana gelir. Ruhta bulunan kötü ve çirkin fiiller, saydığımız kötü durumlardan (cehaletten); bunun zıddı olan iyilikler ise faziletlerden (ilim) ibarettir.

Bu şekilde izah edilen hususlardan dolayı ölümden korkan kimse, korkulması gereken şeyi bilmiyor demektir. Hiç bir eseri bulunmayan ve kendisinden korkulmayan bir şeyden korkuyor demektir.

Cehaletin ilacı bilgidir. Bilen, güvenir. Güvenen, saadet yolunu bilir ve o yola girer. Doğru yola giren mutlaka gayesine ulaşır.

İlim ile meydana gelen şu inanç, kesindir. Dininde mutlakı arayanın ve dinin hikmeti ile olgunlaşmak isteyenin hali budur. Yani ilim ile mutlakı elde etmektir.

7- Ölümden korkmayıp yalnızca geride bıraktığı evlat ve ıyalinden, çoluğundan çocuğundan ve malından dolayı üzülen ve bir daha eline geçmemek üzere kaybettiği dünya lezzetleri ve şehvetlerinden dolayı kederlendiğini ileri süren kimseye gelince; buna apaçık şekilde şunu söyleyebiliriz: Meydana gelmesi muhakkak ve kaçınılmaz olan şeyler için hüzün ve elem duymak, hiç bir fayda temin etmez. Halbuki insan da olup bozulan şeylerdendir. Var olan, meydana gelen her şey, elbette yine bozulmaya mahkumdur. Bozukluğa gitmeyi, bozulmayı seven kimse, var olmamayı seviyor; var olmamayı seven kimse, kendi nefsinin bozulmasını seviyor demektir. Bu halde o kimse güya hem fesada (bozulmak) gitmeyi, hem gitmemeyi, hem var olmayı hem de var olmamayı sev-

miş ve istemiş oluyor demektir. Bu ise muhaldir, imkânsızdır. Bununla beraber, eğer insanın ebediyyen kalması mümkün olsaydı, bizden evvel gelenlerin hepsinin baki kalmaları lazım gelirdi. Ve eğer insanlar ölmeyip de nesilleri ve zürriyetleri ile beraber oldukları gibi baki kalsalardı, yer küresi bunlara dar gelirdi, yer yüzüne sığmazlardı. Bunu, söyleyeceğim şu misalden anlayacaksın.

Farzedilse ki bir adam ölmeyip de dört yüz seneden beri yaşasaydı.(64) Mevcut evlatlarını da iyice sayabilmek için bu adamı, insanların meşhurlarından birisi olmak üzere ele alalım. Meselâ Emirü'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Talib (Allah'ın selamı üzerine olsun) gibi. Sonra onun çocukları ve çocuklarının çocukları ölmeyip de çoğalmak suretiyle yaşasalardı, bizim şu zamanımızda onlardan ne kadarı toplanmış bulunabileceklerdi. Bir hesap et! Şimdi (normal halde) onlardan on binden fazla erkeğin mevcut olacağını bulursun. Halbuki onlara isabet eden ölüm ve öldürme hadiseleri dikkate alındığında, onların yüzbinden fazla olduğunu görürdün. Her asırda doğuda ve batıda yaşayan her şahsı bu suretle hesap et! Çünkü insanları dediğim şekildeki arttırma ile çoğaltırsan bunları saymak için sayılar yetmez.

Sonra bir de yeryüzünü ölç! Yeryüzü, sınırlı ve ölçüsü bilindiğinden buna imkân var mı? O zaman bileceksin ki, insanların birbirine bitişik ve sımsıkı ayakta durmaları halinde bile yeryüzü bunları almaz. Nerede kaldı ki oturdukları ve dağınık halde bulundukları zaman dünyaya sığabilsinler. Bunlardan artabilecek ne bir imaret (yapılı yer), ne bir bina, ne ekip biçecek bir arazi ve ne de fert için tek bir gezinti yeri kal-

64) Yazar İbn-i Sina, Hicrî tarihten itibaren kendi bulunduğu zamanı murad ediyor ki IV. Hicrî asırdır (Mütercim).

maz. Bu durum, az bir zaman için böyledir. Zaman uzayınca durum nasıl olacak?

Ebedî hayatı arzu edip ölmek istemeyenin ve bunun mümkün olabileceğini zannedenin hali, işte budur. Bu zan ve arzu ise, cehaletin nihayeti, en son noktasıdır. Bu takdirde, yüce olan İlâhî Hikmet'in ve muhkem tedbir ile yayılmış bulunan adaletin -ki meyil ve sapma kabul etmeyen, doğru demektir icabı olmak üzere ölüm, bir cömertlik, bir ihsan, bir lütuf, bir bağış gayesidir ki, bu gayenin arkasında bir gaye daha bulunamaz. Buna göre ölümden korkan, Allah'ın adaletinden ve hikmetinden belki de ihsan ve bağışından korkan bir kimse demektir.

Ölüm, ilâhî bir lütuf, sungu olduğuna göre kötü bir şey olamaz. Kötü olan şey, ondan korkmaktadır. Ölümden korkan, ölümü ve onun hakikatini bilmeyendir. Ölümün hakikati ise, ruhun bedenden ayrılmasından ibarettir. Bu ayrılışta ruh için bir dağılma ve bozulma yoktur. Belki (ruh-beden) terkibinin dağılması ve bozulması vardır. Fakat insanın özü, sözü ve hülasası olan ruh cevheri, bakidir. Cisim değildir ki cisimlere lazım gelen şey, ona da lazım gelebilsin.

Cisimlerin arazlarından hiç bir şey, ruh cevherine lazım gelemez. Yani hiç bir mekânda ruha galebe edilemez. Ve sıkıştırılamaz. Çünkü ruh, mekâna muhtaç değildir. Zamanın ağırlığına da bağlı değildir. Çünkü ruhun zamana ihtiyacı yoktur. Şu kadar var ki, bu ruhî cevher duyular ve cisimler vasıtasıyla olgunluk kazandıktan ve olgunlaştıktan sonra duyular ve cisimlerden kurtulunca yaradanına ve mucidine yakın olan yüce âlemine intikal eder.

Ölmüş kardeşi için sadaka veren yahut onun bir borcunu ödeyen kimse, o ölünün sevinmesi ve mutluluğa ulaşması ile

kendisi de bahtiyar ve sevinçli olur. Bu hakikatin izahı şudur:

Ruh, bazı âlimlerin inandıkları gibi eğer bir şey ise, o halde sadaka verenin ruhu ile verilenin ve diğer şahısların ruhları hepsi aynı şeydir ve bir ruhtur. Eğer bir (aynı) değil de ayrı ayrı ise -yani her ferdin, her şahsın ayrı bir ruhu var ise- sadaka veren, bu iyiliği kendi eşine ve benzerine yapmış oluyor. Bu taktirde birbirinin benzeri olan nefislerin hepsi yine bir şeyin benzeridirler ki, bu fazileti kendi benzerine yapmakla kendisi de sevinç duyuyor demektir. Doğrusunu Allah bilir. Yönümüz ve dönüşümüz ancak O'nadır.

II- NAMAZ RİSALESİ

Hamd, O (Allah)a mahsustur ki, ilâhî hitabının şerefine mazhar kılmakla insanı yüceltmiş, müstesna bir mevki vermiştir. Ve ona yanlış akide ve inançlara karşı, müdafaa ve mücadele etmeyi, doğruya dost olmayı ve yakın olmayı ilham etti.

O Allah ki, evliyasının (dostlarının) kalplerini kuvvetlendirmesi ve nurlandırmasıyla pâk ve temiz kıldı. Has (kıymetli) kullarının ruhlarını ve batınlarını (içlerini), onlara verdiği keşif ve kendisine yakınlığın lezzeti ile temizledi, saflaştırdı.

Yaratılmışlar silsilesinde insanlığı vasıta ve şaheser kıldığı için insan, bütün yaratılmışlardan üstün ve faziletli oldu. Yine bu sebepten dolayı (Allah), yaratılanlar arasında ancak beşeriyete hitap etti ve onu, ilâhî hitabına ehil ve âkil (akleden, kavrayan) kıldı.

Gökleri ve yıldızları yoktan var, unsurları[65], madenleri, nebatları ve sonra da hayvan cinsini yarattı. Bunların arasından insanı, konuşma-idrak-fikir; fesahat ve belagatla hususileştirdi (diğerlerinden üstün kıldı). Bu itibarla, sair ekvan, insanın bakiyyesinden yaratılmış gibi oldu.

Bu sebeplerden ötürü, daimi Hamd, Allah'a mahsustur. Çünkü kendisine yalvarılmaya layık olan ancak O'dur.

---

65) Toprak, hava, su, ateş.

Salât, ta'zim (büyükleme) ve tekrim (ululama), Yaratılanların hayırlısı ve insana ait bulanıklıklardan arınmış ve bütün önceden gelenlerle sonra gelenlerin Ulu'su Hz. Muhammed'in ve onun ak-pâk olan âl'i ve ashabının üzerine olsun.

Allah'a hamdü sena ve Resûlüne salât ve selâmdan sonra derim ki:

Şefkatli kardeşim, Âkil dostum!

Namaz hakkında senin için bir risale yazmamı ve o risalede namazın emrolunan zahirine (dış görünüşüne) ve daha ziyade, istenen batınına (özüne) taalluk eden hakikatını açıklamamı ve namazın sayılarının şahıslar üzerine taalluk eden gerekliliğini ve lüzumunu, ruhanî hakikatlerinin kalpler ve ruhlar üzerine uygun gelmesini izah etmemi benden istedin. Bunun üzerine umduğun şeyi düşünmek ve istediğini yapmak hususunda gücümün yettiği kadar fikrimi sarf etmek bana pek hoş ve sevimli gelmiş olmakla; fayda veren bir şârih (açıklayıcı) gibi değil, faydalanan bir müctehid gibi bu şerhi yazmaya başladım. Ve beni doğru yolda yürütmesi için Yüce Allah'tan yardım diledim. Hatadan, ayak kaymasından, illet ve sebeplere dayanmasından dolayı paslanmış ve bulanmış fikirlerden Rabbime sığındım. Fikrim beni yorarsa (meydana gelecek) aciz, benim şânımdır. Keremini üzerime dökerse lütuf, O'nun şanıdır. Başarıya ulaştıran, Allah'tır. Doğru yolda yürütmek de ancak O'nun işidir.

Bu risaleyi üç kısma ayırıp, üç bölümde açıkladım.

Birinci bölüm: Namazın mahiyeti.
İkinci bölüm: Namazın zâhiri ve bâtını
Üçüncü bölüm: Namazın bu her iki kısmının birden kimlerin üzerine vacib olduğu ve iki kısımdan yalnız birisi üzerine vacib olup da diğer kısmı üzerine vacib olmayanın ve Rabbına

dua edip yalvaran namazcının kimler olduğunun izahıdır ki bununla beraber risaleyi bitirmiş olacağım.

1- Namazın Mahiyeti:

Burada şu mukaddime (giriş)ye ihtiyaç vardır:

Allâhu Taalâ Hazretleri, hayvanı: yaratma silsilesinin sonunda, yani zatında yetkin olan akıllardan, mücerred (soyut) nefislerden, gezegen ve yıldızlardan, unsurlar, madenler ve nebatlardan sonra yaratmış ve şu yapma ve yoktan yaratma son bulunca, -yaratmaya cinsin en mükemmeli ile başladığı gibi- yaradılışın dahi, nev'in en mükemmelinde son bulmasını istemiştir. Yaratmaya başlayışı akıl ile olduğu gibi, sonunun da akıl ile nihayet bulması için mahluklar arasından insanı seçmiş ve yaratmaya cevherlerin en şereflisi olan akıl ile başlayarak, varlıkların en şereflisi olan akıl ile yani insan ile son vermiştir. Buna göre yaratılışın fayda ve gayesinin ancak insan olduğu ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Sonra şunu da bilmen lazımdır ki;

İnsan, başlı başına bir âlemdir. Varlıklardan her birinin kendi âlemlerinde birer mertebe ve dereceleri olduğu gibi insanın da fiilinde ve şerefinde kendine mahsus mertebe ve derecesi vardır.

Bir kısım insan vardır ki fiilleri meleklerin fiiline uygun olduğundan melek tavırlı olur. Bir kısmının işi de şeytanın işine uygun olduğundan helâk olur. Çünkü insan, tek bir şeyden hâsıl olmamıştır ki hepsine aynı hüküm verilebilsin. Aksine Cenab-ı Allah, insanı biri öbürüne benzemeyen bir çok şeylerden, çeşitli karakterlerden meydana getirmiş ve cevheriyetini, basitlik itibariyle ruha, bulanıklık (karmaşıklık) itibariyle de bedene ayırmış; zahirine duyu,batınına akıl vermiş, sonra

dışını beş duyu ile en mükemmel surette süslemiş ve içini ise en şerefli kuvvetlerle sağlamlaştırmıştır.

Yiyip içmekle bozulan kısımların tebdilleri, organların sağlığına kavuşturulması, hazım, cezb ve defi (dışarı atma), perhiz hususları için tabiî ruhu ciğere ve muvafık olan şeylere uymak, olmayanlara muhalefet etmek için gazab ve şehvet kuvvetlerine bağlı olarak hayvanî ruhu da kalbe yerleştirdi. Bu ruhu, beş duyunun kaynağı, hayal ve hareketin başlangıç yeri yaptı.

Sonra insanın nefs-i natıkasını dimağın en yüksek ve en münasip bir yerine yerleştirerek fikir, duyu, hafıza ve hatırlama kuvvetleriyle onu süsleyip akıl denen cevheri de onun üzerine musallat etti. Bu şekilde akıl denen cevher, vücut şehrinin emiri ve padişahı; kuvve (güç)ler, onun askerleri, müşterek duyu da ulağı oldu. Hiss-i müşterek (ortak duyu), akıl ile duyular arasında vasıta; duyular ise vücut şehrinin kapısına konulmuş casuslardır. Bunlar zaman zaman kendi âlemlerine yolculuğa çıkarlar. Kendilerinin ve muhaliflerinin şekillerinden düşüp ve dökülen şeyleri ve topladıkları duyguları, mühürlü, kapalı ve gizli olarak yükseltip, kuvve-i akliyyeye (akıl kuvveti) arz etmek için has ulağa (müşterek duyuya) ulaştırırlar. Ulak vazifesini yapar yapmaz akıl da o duygulardan kendisine uygun olanı uyarır, seçer; uygun olmayanı ise bırakır ve atar. Binaenaleyh, insan yüklendiği bu ruhlar ve kuvve (güç)lerle beraber bu âlem cümlesinden olup, bu kuvvetlerin her biri ile varlıklardan bir sınıfa ortak olmaktadır.

İnsan, hayvanî ruh ile hayvanlara, tabiî ruh ile nebatlara ortak olup, insanî ruh ile de meleklere uygun olmaktadır. Bu kuvvetlerden her birinin kendine mahsus bir keyfiyet (nitelik), kendilerine lâzım bir iş ve hareketi vardır ki bunlardan birisi

ne zaman diğerlerine galip olursa insan, yalnız o galip olan şey ile, o galip olan vasıfla tanınır (tarif olunur). Nesebi, idraki ve duyusu itibariyle kendi cinsine birleşir, kendi cinsine kavuşur.

İnsanın her bir fiili için de hususî bir sevap, hususî bir fayda vardır.

Tabiî fiil, yalnız yemek, içmek, bedenin azalarını iyileştirme ve bedeni, mide ve mesane salgılarından antmaktan ibarettir. Diğer kuvvetlerin işinde, tabiî fiil için bir çekişme ve düşmanlık yoktur. Fiilinin faydası ancak bedene nizam, organlara ölçülülük ve cisme kuvvet vermektir. Bedenin nizamı ki etinin yağlılığı ve tavlılığında; cismin kuvvetlenmesinde ve uzuvların kalınlaşmasındadır. İşte bu nizam ancak, tabiî fiil demek olan yemek ve içmekle elde edilir. Bu fiilin sevabı, insanın ruhanî âleminde ne beklenilir ve ne de ümid edilir. Kıyamette de beklenilemez. Çünkü tabiî fiil, ölümden sonra dirilmez. Onun misali nebatlar (otlar) gibidir. Bir defa öldü mü, yıkılıp gider, yok olur ve bir daha dirilmez.

Hareket, hayal ve hüsn-ü tedbiri ile bütün bedenini korumaktan ibaret olan hayvanî fiilin gereği ve buna mahsus olan fiil, sadece şehvet ve gazabdır. Gazabı şehvetten bir şube, bir parçadır. Çünkü gazab zelil etmek, üstün gelmek ve zulmetmek ister. Bu sıfatlar, başkanlığın dalları, budaklarıdır. Riyaset (başkanlık) ise, şehvetin meyvesidir. Hayvanî ruha has olan fiilin aslı ve kökü şehvettir. Dalı ve budağı gazaptır.

Hayvanî fiilin faydası, gazap kuvveti ile bedenin korunması, şeheviyye kuvveti ile de nev'in (neslin) bekasıdır. Yani nev'i yaşatmaktır. Çünkü nev'i, devamlı doğumlarla baki kalır. Doğumlar ise şehvet kuvvesi ile muntazam olur. Beden, hıfz ile afetlerden korunabilir. Hıfz (koruma) düşmanlara ga-

lip olmak, zarar kapısını bağlamak ve bedenin zulüm ile zararlandırılmasını menetmektedir ki işte bu manalar gazap kuvvetine münhasırdır.

Bu hayvanî fiilin sevabı, emellerinin dünya âleminde meydana gelmesidir. Öldükten sonra bunun için bir sevap beklenemez. Çünkü bu hayvanî fiil de, bedenin ölmesi ile ölür gider. Hayvanî ruh kıyamette dirilmez. Zira o, diğer hayvanlara benzemektedir. Bundan dolayı Cenab-ı Hakk'ın hitabına mazhar olmak kabiliyeti de yoktur. Buna göre hitaba kabiliyeti olmayan, sevap da bekleyemez. Bu hayvanî fiilin bir feyz ve sevabı olmamasındandır ki öldükten sonra bir daha dirilmez. Ölünce, varlığı da ölmüş olur, saadeti de yok olmuş olur.

Nâtık (konuşan-akıllı) sıfatı ile sıfatlanan insanın fiiline gelince; bu fiil, bütün fiillerin en şereflisidir. Çünkü insan ruhu, ruhların en şereflisidir. Binaenaleyh insan nefsinin fiili, âlemlerdeki san'atları düşünmek ve varlıklardaki güzellikleri tefekkür etmektir. Yüce âlemi arzu etmektedir. Aşağı ve bayağı mevkileri, kötü ve adi yerleri sevmez. Çünkü o, en yüksek makamdan ve ilk cevherlerdendir. Yemek, içmek, öpmek ve cinsî münasebette bulunmak,onun şanından ve gerekli şeylerinden değildir. Aksine onun fiili, hakikatların keşfine bakmak, tam ve mükemmel bilgisi ile, karışıksız ve safi zihni ile derin ve ince mânaları idrak etmek ve görmekten ibarettir. Kalp gözü ile iç âlemi -levh-i mahfuzu- görür, düşünür, her türlü mücadele ve gayret çareleri ile arzu ve istek hastalıklarından sıyrılır. Kâmil olan idraki ile, düzgün ve muhtevalı fikri ile diğer ruhlardan ayrılır. Bütün ömründe maksadı ve gayreti, mahsüsâtı (beş duyu ile duyulan, anlaşılan şeyler) süzmek, ma' kulâtı (akılla bilinenler) -metafizik âlemi- idrak etmekten ibarettir.

Allahu Teâla onu öyle bir kuvvet ile hususileştirmiştir ki diğer ruhların hiç birisi onun benzerine nail olmamıştır. O kuvvet, nutuk-akıl kuvvetidir. Çünkü nutuk, meleklerin lisanıdır. Meleklerin harfle söylenen sözleri ve lafızları yoktur. Belki onların kendilerine has olan nutukları vardır ki o da duyusuz idrak, harfsiz ve sözsüz anlatmak ve anlamaktır. Binaenaleyh, insanın melekûta yani batın ve ruh âlemine nisbeti, mensup oluşu ancak nutuk vasıtasıyla muntazam olmuştur. Konuşma ve telaffuzdan ibaret olan nutuk, idrak manasına olan nutka tâbidir. Bu hakiki nutku bilmeyen kimse, hakkı ortaya çıkarmaktan ve anlamaktan aciz olur. İşte ruhun fiili, şu en kısa bir ifadeye sığdırdığımız şeydir. Bunun için pek çok izahlar varsa da biz özetledik. Çünkü bu risalede bizim maksadımız insanî kuvvetleri ve fiillerini açıklamak değildir. Bu mukaddimede yalnız muhtaç olduğumuz şeyi söyledik ve isbat ettik ve insanî ruha has olan şeyin ancak ilim ve idrak olduğunu bildirdik.

Bunun ise faydası pek çoktur. Bunlardan birisi, bir şeyi hatırlamak, tazarru (yalvarmak), taabbüd (kulluk etmek ve tanımak)dür. Çünkü insan Rabbini bildiğinde ve kendi bilgisi (aklı) ile Rabbının varlığını idrak ettiğinde ve müdrikesinde, zihn ile Rabbının varlığını idrak ettiğinde ve müdrikesinde, zihni ile Rabbının lütfunu gördüğü vakitte, bu mahlukların hakikatlerini anlamak hususunda gök cisimlerinde ve gezegenlerdeki yaratılışı tam olarak görür ve müşahade eder. Zira bunlar fesaddan, bozuk düzen bir yaradılıştan ve çeşitli terkiplerden uzak bulunduklarından, yaradılmışların en tam olanıdırlar. Gök cisimleri için sabit olan bekâ ve idrâke; nefs-i natıkasında (idrak eden nefs) bir benzerlik görür. Yaradanı hakkında ve O'nun şanında tefekkür eder, derin derin düşünür. Bu suretle bilir ki halk -madde âlemi- ve emir -nefs-i natıka ve ruh âlemi- her ikisi de Allah'ındır. Nitekim bu mânada Allahu Teâla şöyle

buyuruyor: "Elâ lehulhalku vel emru" (Dikkat edin madde ve ruh âlemi Allah'ındır) ve yine bilir ki halk ve madde âlemine dökülen feyz, emir âleminden yani o ruhi cevherlerden iner. Bunu bildiğinden dolayıdır ki ruhî cevherler, mertebelerini idrak etmeye can atarlar.

O ruhî cevherlerin nisbetlerine yetişip kavuşmaya, onların mertebelerinde onlara benzemeye sabır ve kararı kalmaz; ızdırap duyar, devamlı yalvarmaya başlar, hayrette kalarak Hakk'ı zikreder. Hemen namaza ve oruca sarılır ve hayatını çokça sevap kazanmaya adar. Çünkü insanî ruh için sevap vardır. Zira insanî ruh, bedenin yok olmasından sonra baki kalır. Uzun zamanlar geçmesiyle çürümez. Ona çürümek yoktur. Ölümden sonra o dirilecektir.

Ben, ölüm ile ruhun cisimden ayrılmasını; ba's ile yani dirilmek ile de ferdi ruhun, ruhî cevherlere kavuşmasını kast ediyorum. Ruhun sevap ve mutluluğu, yeniden dirilmesidir. Yani ruhî cevherlere kavuşmadır. Sevap kazanması, fiiline göredir. Fiili olgun olursa çok sevap kazanır. Fiili noksan olursa, mutluluğu kısa, sevabı az olur; hüzünlü ve gamlı olarak kalır. Hayır!.... Belki hakir (bayağı, değersiz), düşkün ve sefil olarak bırakılır. Eğer hayvanî ve tabiî kuvvetleri, kuvve-i nutkıyyesine (insanî ruha) galip gelirse, öldükten sonra şaşkın; dirildikten sonra ise azgın ve haylaz olur.

Kötü ve çirkin kuvvetleri az olur; ruhu, kötü fikir ve çirkin aşktan ayrılır ve zatı (özü) akıl ziyneti ile ilim gerdanlığı ile süslenir ve güzel ahlâkı ile ahlâklanırsa; lâtif ve temiz olur ve sevaba nail olup kavim ve kabilesi, hısım ve akrabası ile birlikte ahiretinde saadet içinde ebedî olarak yaşar.

İmdi, bu mukaddimeyi bitirdikten sonra deriz ki;

Namaz: Namaz, nefs-i natıkanın, gök cisimlerine benzemesi ve ebedî sevap istemek için Mutlak olan Hakk'a tapınması demektir.

Resulullah (S.A.V.) buyurdular ki: "Namaz dinin direğidir" Din, insanî ruhu şeytanın bulanıklıklarından, beşerî hatıralardan süzmek, temizlemek ve dünyaya ait kötü maksatlardan istek ve arzulardan yüz çevirtmektir.

Namaz ilk sebebe (Allah), yüce ve en büyük mabuda kulluktur. Bu itibar ve bu manaya göre Allahu Teâla Hazretlerinin: "Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım." âyet-i kerimesindeki "liya'budûn" kelimesini, "liya'rifûn" (bilsinler diye) ile te'vil etmeye ihtiyaç kalmaz. Çünkü ibadet, insanî alâkalardan süzülmüş bir ruh ile ve beşerî bulanıklıklardan arınmış, pak ve temiz bir kalp ile ve Allah'tan başka bütün bağlardan kurtulmuş bir ruh ile Vacibü'l-Vücûd'u bilmektir. Bu takdire göre:

Namazın hakikatı:

Allahu Teâlâ Hazretlerinin bir olduğunu ve varlığının kendi zatından olduğunu; zatı (özü) ve sıfatlarının bütün noksanlıklardan uzak olduğunu bilmek ve kıldığı namazda ihlâsın (samimi bağlılık) ortaya çıkışına ve tecelli edişine şahit olmaktır.

İhlâs ile şunu kastediyorum:

Allah'ın sıfatlarını o şekilde bilmelisin ki, o vecihde ne çokluk için bir yol ve ne de (başka sıfatlar) izafesi için çıkacak ve kurtulacak bir yer vardır. Bu dediğimi yapan ve bu bilgiyi gerçekleştiren kimse, fiilinde ve amelinde ihlâs etmiş ve namazı

kılmış olur. O kimse sapıklık (delâlet)ta ve azgınlıkta kalmaz. Bunu yapmayan ve bu bilgiyi uygulamayan kimse, iftira etmiş, yalan söylemiş ve asî olmuş olur. Allahu Teâlâ bu iftiradan, bu yalandan ve isyandan uzak ve münezzeh ve mukaddestir. Âlî ve kavî - yüce ve güçlüdür.

2- Namazın Zahir ve Batına Ayrılması Beyanındadır:

Şu mukaddimeyi bildin ve namazın açıklaması ve ne olduğu hakkındaki sözlerimi anladınsa şimdi bil ki namaz, iki kısma ayrılmıştır:

1- Zahirî (dış). Bu kısım riyazî (hesap, ölçü, vakit ve adetle ilgili)dir. Zahire ilişkindir.

2- Batınî (iç). Bu hakiki namazdır ve batına lazım gelir.

Zahirî namaz, şer'an (hukuken) kılınması emrolunmuş ve nasıl kılınacağı bildirilmiş olan bir takım özel fiillerdir ki kanun koyucu yani Cenab-ı Hak, onu mükelleflere farz etmiş ve onu imanın kökü ve temeli kılmıştır. Peygamber (S.A.V.) : "Namazı olmayanın imanı olmaz, emaneti olmayanın da imanı olmaz" buyurmuştur.

Zahirî namazın sayıları bilinir, vakitleri tayin edilmiş ve isimlendirilmiştir. Şeriat, onu ibadetlerin en şereflisi kabul ederek derecesini diğer ibadetlerin hepsinden üstün saydı. İşte riyazî olan bu zahir kısım, cisimlere bağlıdır. Çünkü bu kısım namaz, şekillerden, kıraat, rükû ve secde gibi rükünlerden meydana gelmiştir. Cisim de toprak, su ve ateş gibi unsurlardan ve rükünlerden ve bunların dışında bir takım benzer mizaçlardan meydana gelmiştir ki bu da insan bedenidir. Binaenaleyh mürekkep (birleşmiş, terkib edilmiş) olan şey, mürekkep olan şeye bağlıdır. İşte kıraat, rükû ve sücuttan mürekkep olan, bilinen,

tayin edilmiş ve bir dizi adedlere ârız bulunan şu şekiller yani namaz, nefs-i natıkaya gerekli olan ve bağlı olan gerçek namazdan bir eserdir. Bu namaz, âlemin intizamı için bedenlerin siyâsâtı mânasına cari olur, (idaresi terbiyesiyle ilgilidir). Namazın bu belirlenmiş sayıları ise, insanlığın kurtuluşu için İslâmiyetin kabul ettiği hükümlerdendir. Çünkü şeriat, hem ruhî hakikatleri, hem de bedenî faydaların yollarını açıklar.

Şeriat, namazı; insan ruhuna mahsus olan dua ve niyaz ile yüksek cinsine benzesin ve bu fiil ve sıfat ile hayvanlar ve diğer canlılardan ayrılsın diye, âkil ve bâliğ olan insana emretmiştir. Zira hayvanlar ilahî hitaba muhatap olmayıp, hesap ve cezaya da tâbi tutulmayacaklardır. İnsan ise ilahî hitaba mazhar ve muhatap olmuştur. Şer'î ve aklî emirlere itaatinden dolayı sevap verilir, itaat etmemesinden dolayı da cezayı hak eder, şeriat ise aklın izine tâbidir.

Kanun koyucu aklın, nefs-i natıkaya yalnızca, Allah'ı bilmekten ibaret olan hakiki namazı vacib kıldığını görünce, o namaza bağlı olarak bedene de zahirî namazı teklif etti. Ve hususi sayılardan terkib etti. Bu namazı en düzenli bir nizam ve en mükemmel bir şekilde ve gayet güzel bir şekilde tanzim ve tertip etti ki bedenler -her ne kadar mertebede ona uygun değilse de- kullukta ruhlara uymuş olsun.

Yine şâri (kanun koyucu) insanların hepsinin akıllar derecelerine yükselemeyeceklerini, yüksek olan ruhî derecelere çıkamayacaklarını ve binaenaleyh onlara bir dinî hüküm ve tabii durumlarına aykırı olan mükellef tutacak bir bedenî ibadet lazım geleceğini bildi. Bu sebeple bir yol açtı ve insanları hayvanlara benzemekten korumak ve kurtarmak ve diğer hayvanlardan ayırmak için onların da görünüşleri ile ilgili ve her görenin gözünü dolduracak, hayret ve takdirini artıracak şe-

kilde bulunan namazın vakit ve rek'atlerine mahsus olan sayılardan meydana gelen umumî bir ibadet esası kurdu. Bu hareket ve adetlere (namaza) bağlanmayı umuma emretti ve Cenab-ı Peygamber (S.A.V.): "Ben namazı nasıl kılıyorsam, siz de bende gördüğünüz gibi kılınız" hadis-i şerifiyle namazın rükünlerine riayeti kesin olarak bize emir buyurdular.

Namazda, aklı olanlara gizli olmayan bir çok maslahat (menfaat) ve umumî bir çok faydalar vardır. Bu maslahat ve faydaları bilmeyenler, bilgisizliklerinden dolayı her ne kadar ona yaklaşamıyorlarsa da bu fayda ve maslahat apaçıktır.

İkinci kısım namaz, batınî hakiki namazdır. Bu namaz, samimi ve saflaşmış bir kalp ve bütün arzuları terkedip temizlenmiş bir ruh ile Hakk'ı müşahede etmektir. İşte bu kısım, bedenî ibadet ve hissî olan bedenî rükünlere dahil değildir. Ancak bu namaz, temizlenmiş hatıra ve baki ruhlar mecrasında cereyan eder.

Buna dayanarak Resulullah (S.A.V.) çok defa bu hakikatı idrak etmekle meşgul olduğu için, bu durum onu bazan namazın sayısına uymaktan alıkoymuş ve bazan namazı uzatmış, bazan da kısaltmıştır.(66) Akla dayalı namaz, işte bu namazdır. Bu hususun isbatında akıl, Resulullah (S.A.V.)'in şu hadisine dayanmaktadır: "Namaz kılan Rabbine münacaat eder. yani Rabbı'na gizlice niyazda bulunur."

Rabb'a dua etmenin bedenî uzuvlar ve hissî lisanlarla olmadığını âkil olan bilir. Çünkü böyle bir mükâleme (dialog) ve böyle bir dua. mekânda ve zaman içinde olan bir varlıkla olur. Halbuki Bir olan ve noksanlıklardan münezzeh olan Allah'ı mekân kaplayamaz. O, zamandan uzaktır. O'na herhan-

---

66) Namazın kısaltılması, ancak sefer haline mahsustur. Bu hallerde dört rekatlı farzlar iki rekat olarak kılınır.

gi bir yön tayin edilemez, sıfatlarından hiç biri değişmez ve hiç bir zaman zatı başkalaşmaz, bozulmaz. O halde duyuları, bedenî kuvvetleri ve cismi ile mekân ve zamanda bulunan, sınırlı, cisimden ve bir şekilden meydana gelen bir insan nasıl olur da bütün bunlardan uzak olan Yüce Allah ile karşı karşıya gelebilir? Bütün sınırlar ve yönlerden münezzeh ve mukaddes, cemali görülemeyen bir zata nasıl münacaat olunabilir? Çünkü Mutlak Varlık olan Allah, fizik âlemi için gaybî bir varlıktır, duyuların O'nu hissetmesine imkân yoktur ve bir mekânda bulunmamaktadır. Halbuki cismin âdeti şudur ki, münacaatını ve bir arada olma işini ancak gördüğü ve işaret edebildiği kimse ile yapabilir. Kendisine bakamadığı ve göremediği kimseyi, gaib ve uzak sayar. Gaip ile münacaatta bulunmak ise muhaldir. Vacibü'l-Vücudun şu cisimlerden gaip ve uzak olması ise zaruridir. Çünkü cisimler, değişmeleri ve bedene sonradan gelen arazları kabul etmektedirler. Bu değişmeleri kabul eden cisimler, mekâna ve kendisini koruyan ve saklayan bir saklayıcıya muhtaçtırlar. Cisimler ağırlıkları ve yoğunlukları sebebiyle yeryüzünde sabit ve berkarar olabilirler.

Kendilerini zamanın çevreleyemediği ve hiç bir mekânda bulunmayan ve kesafetten, yoğunluktan uzak bulunan müfret (tek-ferdî) cevherler bile (tezat) düşmanlığı ile anılan şu cisimlerden ve sıfatlardan çekinir ve kaçınırlar. Vacibü'l-Vücud (Allah) ise bütün ferdî cevherlerden çok yüce ve noksanlıklardan münezzeh olma yönünden pek yüksektirler. O halde duyuları ve cisimleri bulunan varlıkların onunla münacaat etmeleri ve birlikte olmaları nasıl doğru olabilir?

İmdi Vacibü'l-Vücudun herhangi bir yönde ve mekânda bulunmasının apaçık bir muhal, imkânsız olduğu sabit olmuştur. Bu böyle olunca derunî mânalar ve zihnî, kalbî düşünce-

ler konusunda, Hak Tealâ'ya zevahir-cismaniyet ile münacaat etmenin de muhaller muhali olduğu ortaya çıkmıştır. Bu taktirde Resulullah (S.A.V.)'in, "Namaz kılan Rabbına münacaat eder" manasındaki buyrukları; zaman ve mekandan uzak ve ayrı olan nefs-i natıkanın Hakk'ı bilmesine hamledilir. Bu nefisler, Hakk'ı akıl ile görürler ve ibadet edilmesi gereken Allah'ı, Rabbanî olan kalp gözüyle görürler, cismanî gözile değil. Buna göre apaçık bir şekilde anlaşıldı ki; gerçek namaz, ancak kalp gözü ile müşahede ve sırf kulluktur ki bu da ilâhî sevgi ve ruhî görme (kalp gözü ile)den ibarettir. İşte bu açık ifadeden namazın iki kısım -zahir, batın- olduğu anlaşıldığına göre; şöyle dememiz gerekir:

Şahısların, bir takım belirlenmiş hareketler, rükûnlerle kıldıkları namazın riyazî olan zahirî kısmı; terkip edilmiş, sınırlı ve bayağı olan şu cüz'i cisimin; oluş ve bozuluş âlemimizde, faal akıl ile tasarrufta bulunan kamer (ay) felekine yalvarması, dua etmesi, arzu duyması ve beşer dili ile ona dua etmesinden ibarettir. Çünkü kamer feleği, varlıkları terbiye eden ve mahlukları idare edendir. Ve yine zahirî namaz, namaz kılan kimsenin, bu âlemde yaşadığı müddetçe, zamanının afetlerinden korunabilmesi için kamer feleğine sığınması ve faal akıl ile kendisini muhafaza ve kulluk etmesinden ve ona benzemesinden dolayı hallerin intizamına riayet etmesini kamer feleğinden istemesi demektir.

Şekillerden ve değişmelerden ayrı olan namazın hakikî, batınî kısmına gelince: Bu kısım, namaz kılanın, Allah'ın birliğini kalbi ile anlayan ve bilenin, nefs-i natıkası ile hiçbir yöne işaret etmeden ve bedenini karıştırmadan Rabb'ına yalvarması ve dua etmesidir. Aynı şekilde mutlak varlıktan, kendisini göstermesini ve bu müşahede sebebiyle ruhun olgunlaşmasını is-

temesi ve onu; Mutlak Varlığı bilmesi sebebiyle saadetinin tamamlanmasını dilemesinden ibarettir.

Aklî emir ve kutsal feyiz, semevî akıldan nefs-i natıka durağına işte bu namazla iner. Ve bedenî bir yorgunluk ve insanî bir teklif olmaksızın, nefs-i natıka işte bu kullukta mükellef tutulur. Namazı bu şekilde kılan kimse, hayvanî kuvvetlerden ve onun tabiî neticelerinden kurtulmuş, aklî derecelere yükselmiş ve ezelî sırları ve mânaları öğrenmiş olur. Cenab-ı Allah şu âyet-i celile ile, işte bu namaza işaret buyurmuştur: "Şüphesiz namaz, kötü ve haram şeylerden meneder. Allah'ı zikretmek, en büyüktür. Allah, yaptığınız ve işlediğiniz şeyleri bilir."

3- Bu bölüm önceki iki kısım namazdan her birinin kime ve hangi sınıfa vacib olduğunu bildirir:

Namazın mahiyetini anlatmak, kısımlarını izah ve her iki kısmı açıkladıktan sonra sıra, her bir kısmın kimleri ilgilendirdiğini ve hangi kimselere sahih (uygun) ve yeterli olduğunu bildirmeye geldi.

Şimdi diyoruz ki -şefkatli dostum- yukarıda kısaca izah ettiğimiz gibi insanda aşağı âlemden ve yüce âlemden şeyin mevcut olduğunu açıkca anladım. Buradan, namazın bedenî hareketlere ve ruhî hakikatlere ayrıldığı da ortaya çıkmış oldu. Bu her iki kısmın açıklamasını, bu risaleye layık olacağı surette kâfi miktarda bildirdik ve şimdi -bunu biraz daha izah ederek- diyoruz ki:

İnsanlar kendisinde mevcut olan ruhî kuvvetlerin tesiriyle, farklı farklıdır. Kendisine tabiî kuvvetler (nebatî ruh) ve hayvanî kuvvetler (hayvanî ruh) galebe eden kimse, bedenine âşıktır. Bedenin düzenini, terbiyesini, sıhhatini, yemesini, içmesini, giymesini, menfaat cezbetmesini ve zararı uzaklaştırmasını sever. İşte bu kimse hayvanlar kısmından ve zümresindendir. Onun hayatı, bedeninin alışık olduğu şeylere düşkünlükle doludur. Vakitleri, şahsi işlerine bağlıdır. Yaratılışındaki hikmeti ve Hakk'ı bilmemektedir. Kendisi için gerekli ve üzerine vacip olan şu namazı kılmaya karşı tembellik etmeye hiç bir cevaz, izin yoktur. Üzerine vacib olan şeyi yapmaya cüret eden kimse, kanuni yönden sorguya çekilir ve o vacibi yapmaya zorlanır ki faal akla ve devreden feleke yalvarma, arzu ve sığınma kaybolmasın. Bu suretle faal akıl, onun üstüne kendi kereminden feyzini döksün ve varlığı azabından onu kurtarsın, bedeninin arzu ve isteklerinden kurtarsın ve isteklerin gayesine ve sonuna ulaştırsın. Çünkü o kimseden, faal aklın feyz ve merhametinden azıcık bir hayır (iyilik) kesiliverirse o kimse, kötülük ve fenalığa koşup, sürüklenir; yırtıcı hayvanlardan daha aşağı derecelere düşer.

Fakat ruhî kuvvetleri, cismanî kuvvetlerine galip gelen kuvve-i nâtıkası, arzu ve isteklerine hâkim olan, nefsi, dünya meşguliyetlerinden ve süflî (bayağı-aşağı) âlemin engellerinden sıyrılıp kurtulan kimse ise hakiki olan emir ve ruhanî olan kulluğa ulaşmıştır.

Anlattığım bu saf namaz, vaciplerin en şiddetlisi ve farzların en kuvvetlisi olarak işte bu kimse üzerine vaciptir. Çünkü bu kimse, nefsinin paklığı ve temizliği ile Rabb'inin feyzine kabiliyet kazanmış ve hazırlanmıştır. Bu kimse, yüzünü Rabb'ının aşkına çevirir ve ibadetlerinde güçlük ve zorluklara kat-

lanırsa; bütün iyiliklerin en yüksek mertebeleri ve ahirete ait bütün mutluluklar ona ve onun tarafına koşarlar. Yani o kimse iki âlemde de mutlu olur.

O kadar ki, o kimse, cisminden ayrıldıkça ve dünyadan uzaklaştıkça Rabb'ını müşahade eder. İlâhî huzura kabul edilir. Kendi cinsinin yani mes'ut ruhların komşuluklarının lezzetiyle lezzetlenir ki bu komşular melekût (ruhlar âlemi) sakinleri ve ceberût (ilahî isim ve sıfat âlemleri) âlemlerinin şahıslarıdırlar.

İşte bu namazdır ki, en Ulumuz ve dinimizin muktedası, önderi olan Hz. Muhammed (S.A.V.) üzerine, peygamberimizin bedeninden soyunduğu,arzularından arındığı bir gecede (Miraç) vacip olmuştur. Bu sırada onunla beraber beşeriyet izlerinden hiç bir şehvet ve tabiat gereklerinden hiç bir kuvvet baki kalmamıştı. Ruhu ve aklı ile Rabb'ına münacaat etti ve dedi ki:

"Ya Rab! Bu gecemde garib ve anlatılmaz bir lezzet buldum. O lezzeti bana daimi olarak ver ve beni o yola sok ki, o yol beni her vakit bu lezzete ulaştırsın!" Bu niyaz ve istek üzerine Allah ona namazı emretti ve buyurdu ki: "Ya Muhammed! Namaz kılan, Rabb'ına münacaat eder." Rabb ile gizlice konuşur.

Binaenaleyh, zahirî namaz kılanların namazdan aldıkları zevk ve nasip az, batınî ve hakikatlı kılanların zevk ve nasibi ise pek çok ve tamdır. Nasibi en tam olanın sevabı da en mükemmeldir.

Pek acele yazdığım bu risalede, namaz hakkında kısaca söylemek istediğim şey, bundan ibarettir. Namazın mahiyetini ve her iki kısmını izah ve açıklamaya almaktan uzun süre

çekinmiştim. Fakat gördüm ki halkın ukalâ geçinenleri namazın zahirine karşı tembellik etmekte; batını ise hiç düşünmemektedirler. Bunu görünce namazın mahiyetini açıklamaya ve anlatmaya lüzum hissettim. Şunun için: Aklı olan düşünsün ve namazı iyice incelesin ve araştırma konusu yapsın ve riyazî kısmının kime vacip, ruhanî kısmının da kimi ilgilendirdiğini bilsin; olgun ve faziletli akıl sahibine kulluk yoluna girmek ve namaza devam etmek kolay olsun. Rabb'ına münacaatında sözü ile değil özü ile, ten gözüyle değil can gözüyle, hissi ile değil sevgisi ile ve iç duygusu ile lezzet alsın.

Rabb'ını şahsı ile isteyip, gözü ile görmek isteyen ve kulluğunda ve münacaatında hissi ile cismi ile hareket eden kimse gururludur, aldanmıştır. O kimsede Allah'ın bilgisinden iz yoktur.

Şeriat emirlerinin hepsi, şu risalede şerh ettiğimiz şekilde cereyan etmektedir.

Hususî ibadetlerin hepsini sana bu şekilde açıklamak istemiştik. Fakat her bir kimsenin bilgi sahibi ve haberdar olması doğru olmayan şeylerden bahsetmek bize müşkil ve zor göründü. Bundan dolayı yalnızca namaz hakkında açık ve doğru bir taksim ortaya koyduk. Hûr olana işaret kâfidir.

Nefsinin arzu ve hevası kendisini azdırmış ve kalbi tabiat mührü ile mühürlenmiş olan kimselere bu risalenin gösterilmesini yasaklıyorum. Çünkü erkekliği olmayan, cinsî lezzeti tasavvur edemez. Anadan doğma kör, bakma ve görme lezzetine inanamaz.

Engellerin çokluğu ve boş zamanımızın azlığına rağmen şu risaleyi yalnız Allah'ın yardımı ve sonsuz olan büyük lütfu ile yarım saatten daha kısa bir zamanda yazdım. Risaleyi tet-

kik edenlerden ve üzerine akıl feyzi ve adalet nuru dökülenlerden beni mazur görmelerini ve kendilerine bir zararımın dokunmasından emin olsalar bile yine de sırrımı yaymamalarını ve herkese söylememelerini dilerim. Çünkü her hal ve şan, Yaradanla beraberdir. Benim durumumu ve şanımı ancak Yaradanım bilir, başkası bilmez.

Hamd ve sena âlemlerin Rabb'ı olan Allah'a mahsustur.

KÜÇÜK SÖZLÜK

-A-

Akılcı	Akla dayanan.
Akılcılık	Bilginin kaynağı olarak insan zihnini ve aklını kabul ve müdafaa eden felsefî meslek.
Akîde	İman, inanç, dini inanış.
Amel	İş, tatbik, uygulama, uygulayarak, yaşayarak fiilen yapılan.
Ayaltı âlemi	Bu dünya.
Araz	Kendi kendine var olmayıp, başka bir cevherle, varlıkla meydana gelen: Gülün rengi kendi başına olamaz, gülün varlığı sayesindedir.
Ashab	Dostlar, arkadaşlar, yakınlar, Peygamberimizi görmek ve sohbetine ermek şerefine ulaşmış kimseler.

-B-

Bâtın	İç, içteki, iç duyu, duyular.
Belâğat	Güzel, pürüzsüz, kusursuz konuşma.
Berkarar	Kararlı, yerli, daimi, devamlı.
Bilkuvve	Düşünce halinde, tasavvurî olarak, fiilen gerçekleşmemiş.

-C-

Câiz	Mümkün, muhtemel, olabilir, vb.
Celbetmek	Çekme, kendine çekme.
Cismanî	Maddî, bedenle ilgili, ruhanî olmayan.
Cüz	Kısım, parça, bölük.

-E-

Ekvan	Âlemler, varlıklar, dünyalar.
Esâret	Esir olma hali, esirlik.
Ezelî Hikmet	Ezelde, Allah'ın olacakları bilmesi ve onların en güzel şekilde meydana gelmesini tayin ve takdir etmesidir.

-F-

Fa'al akıl	Bütün âlemin ruhu ve bedeni.
Faraziye	Bir iddiayı aydınlatmak için söylenen ve hükmü kat'i olmayan, farz ve takdire bağlı bulunan mesele, varsayım.
Fesâhat	İyi söz söyleme kabiliyeti.

-G-

Gâiyet	Âlemde her hadisenin muayyen bir gayeye doğru geliştiğini, her varlığın bir gayeye uygun olarak meydana geldiğini, her şeyin boş yere vücuda gelmeyip mutlak bir gayesi olduğunu kabul eden felsefî meslek.
Gayri cismanî	Cismanî (cisim) olmayan, ruhanî olan.

-H-

Hadis-i Şerif	Hazreti Peygamber'in mübarek sözleri.
Hur	Anlayan, anlayışlı, güzel, kusursuz.

-I—İ-

Ibda'	Yaratma.
İç nefs	İç duyu.
İnkişâf	Gelişme.
İnsanın Nefs-i Natıkası	Düşünen, idrak eden nefis, insan ruhu.
İntikal etmek	Bir yerden bir yere geçme, kavramak, anlamak
İntizam-ı âlem	Âlemdeki nizam, düzen, ahenk.

İskenderiye Mektebi — Filon (M.Ö. 25 - M.S.50) adındaki bir Yahudi tarafından kurulan mektep. Hıristiyanlığın ortaya çıktığı sırada yetişmiştir. Filon'un eserlerinde yaptığı şey: Yahudi dinini, Eflâtun felsefesi ile uzlaştırmaktan ibarettir. İskenderiye mektebinin de İslâm dünyasına çeşitli tesirleri olmuştur.

İstidlâl — Akıl yürütme, kıyas, vb.

-K-

Kuvve halinde — Bkz.; Bilkuvve.

Küllî Kanunlar — Bütün âlemler, bütün varlıklar için geçer olan ve onları idare eden ilâhî kanunlar. Bu kanunlar olmasaydı, hiçbirşey var olamazdı.

Künh — Bir şeyin hakikatı, esas, öz.

-M—N-

Ma'bud — Kendisine ibadet edilen, Allah.

Ma'kûlât — Akıl ile bilinen, idrak edilen şeyler.

Mazhar kılmak — Nail etmek, manevi olarak kazandırmak.

Mead — Ahiret, ölümden sonraki hayat.

Meleke — Alışkanlık, kuvvet, maharet.

Mizaç — Huy, tabiat.

Mucit — İcat eden, bulan.

Mütehayyile — Hayal etme merkezi.

Müdrike — Zihin.

Münezzeh — Tenzih edilmiş, temiz, arı, uzak.

Mütercim — Tercüme eden.

Nisbetler ve izafiyetler — Birbirine göre olmalar.

Neseb — Nesil, soy

-R-

Rasyonalizm — Bakınız "Akılcılık"

Rükün — Bir şeyin temel direği.

Şâhika	Zirve, doruk.
Şârih	Açıklayan, yorumcu.
Şâyân	Lâyık, değer.
Şehvet	Aşırı arzu, nefis düşkünlüğü.

-T-

Taalluk etmek	İlişiği, ilgisi olma, ait olma. ilişkin olma.
Tabii cisim	Madde.
Tasnif etmek	Sınıflamak.
Tebdil	Değiştirme.
Tecrid	Soyutlama, ayırma.
Tefrik etmek	Ayırdetmek.
Tedkik	İnceleme, araştırma.
Terkip	Birleştirmek suretiyle iki veya daha ziyade şeyden bir bütün elde etmek.
Te'vil etmek	Sözü değiştirme, başka bir mana ve izah getirmek.

-V-

Vacibu'l-Vücud	Varlığı zaruri (zorunlu) olan, yani Allah.
Vahiy	Bir emrin vb. Cebrail (Vahiy Meleği) vasıtasıyla Allah tarafından Peygamberlere bildirilmesi.
Vâkıa	Vuku bulan, olan, olagelen
Vasiyet etmek	Bir kimsenin kendi ölümünden sonra yapılmasını istediği şeyler.

-Z-

Zahit	Sofu, çok sofu, dindar.
Zât	Asıl, öz, cevher.
Zâtıyla kâim	Varlığında hiç bir şeye muhtaç olmayan, varlığı zatının gereği olan, varlığı kendinden olan, zaruri varlık.

BİBLİYOGRAFYA

I- İbn-i Sina'nın Eserleri

1. el-İşârât ve't-Tenbihât, neşr. Süleyman Dünya, Kahire, 1960.
2. Directives et Remarques, trad.Par A.M. Goichon, Paris, 1951.
3. Hikmet-i Alâî, Firuz, 1309.
4. el—Kasidetü'l-Müzdevvi, Kahire, 1910.
5. Kitabu'l-Hudud, Şehit Ali Paşa K., Nu: 2725/51
6. Mantıku'l-Meşrikiyyin, Kahire, 1310.
7. el-Mesâil fi'l-Mantık, Carullah Ef. K., Nu: 1441/4.
8. en-Necât, Mısır, 1938.
9. Resail fi'l-Mantık, Ayasofya K., Nu: 4829.
10. eş-Şifa, Kahire, 1970.
11. Uyûnu'l-Hikme, Erdibehişt, 1333.

II- İbn-i Sina Üzerine Yapılmış Özel Araştırmalar.

1. Goichon A. Marie, Lexıxque de la Langue Philosophique d'İbn-i Sina, Paris, 1938.
2. Philosophie et Historie des Sciences, Tunis, 1955.
3. La Philosophie D'Avicenne et Son Influence sur Europe Médievale, Paris, 1951.
4. Gardet, Louis, La penseé religieuse d'Avicenne (İbn-i Sina) Paris, 1967
5. İbn-i Sina Felsefesi (İbn-i Sina, Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı, Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler) İstanbul, 1937.
6. Uluslararası İbn-i Sina Sempozyumu (Bildiriler), Ankara, 1984
7. İbn-i Sina, Doğumunun Bininci Yılı Armağanı, Ankara, 1984.
8. Mustafa Galip, İbn-i Sina, Beyrut, 1981.
9. Şahverdi Muhammed, Felsefe-i İbn-i Sina, Erdibehişt, 1333.
10. Bolay, M. Naci, Farabî ve İbn-i Sina'da Kavram Anlayışı, Erzurum, 1976. (Yayınlanmamış).

11. İbn-i Sina Mantığında Önermeler, Erzurum, 1981 (Yayınlanmamış).
12. Yüklemin Niceliği Meselesi ve İbn-i Sina Mantığında Yüklemi Nicelikli Önermeler, Uluslararası İbn-i Sina Sempozyumu'ndan ayrı basım, Ankara, 1984.
13. İbn-i Sina Mantığında Modal Önermeler ve Bu Önermelerin İbni Hazm Vasıtasıyla İslâm Fıkhına Uygulanışı, Uluslararası İbn-i Sina Sempozyumu' (Bildiriler)ndan ayrı basım, Ankara, 1984.

III- Müracaat Edilen Diğer Eserler.

1. Bolay, Süleyman Hayri, Felsefî Doktrinler Sözlüğü, İstanbul, 1979.
2. Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca Türkçe Lugat.
3. Ertuğrul, İsmail Fenni, Lügatçe-i Felsefe, İstanbul, 1341.
4. Küyel, Mübahat, Aristotales ve Farabî'nin Varlık ve Düşünce Öğretileri, Ankara, 1969.
5. Ülken, Hilmi Ziya, İslâm Felsefesi, Ankara, 1967.
6. Sunar, Cavit, İslâm Felsefesi Dersleri, Ankara, 1967.

"İbni Sina", Buharalı bir Türk filozofu ve tıp üstadıdır. Buhara'da tahsiline başladığı zaman, Türkler bütün ilimlerde büyük hamleler yapmaya başlamış ve yüksek bir ilim ve kültür muhiti vücûda getirmişlerdi. Bu muhit içinde yetişen İbni Sina sekiz yaşında hafız oldu. Pek genç yaşlarında İslâmi ilimlerle birlikte hesap, geometri, Aristo felsefesi ve mantık öğrendi. Hocalarını geçtiğinden bilahere kendi başına teoloji, fizik ilimleri, matematik ve özellikle tıp öğrendi. Onaltı yaşında meşhur idi. Onsekiz yaşında ise bilinen bütün ilimlere vâkıf idi.

Ateşten zekâsının meçhuller âlemine dalma hırsını, durmak bilmez ruhunun dâimi huzursuzluğunu gidermek için, her yerde, daima okumuş, okutmuş ve yazmıştır.

İrfan sahasının genişliğini anlatan eserlerinin listesi incelendiği zaman karşımızda, sistem sahibi bir filozof, büyük bir tıp uzmanı, kudretli bir mantıkçı, gözlem ve deneyi rehber edinmiş bir tabiat âlimi yükselmektedir.

İbni Sina, zamanının müsbet ilimlerinin hiç birine bigâne kalmamış, hepsini incelemiş ve hemen tümüne dair eserler yazmıştır. "Şifa", "Necat", "İşarat" gibi en önemli felsefi eserleri Doğu ve Batı ilim dünyasında büyük bir şöhret sağlamışlardır. Ruhun vasıtasız, apaçık hakikat olduğu fikri, Batı felsefesine İbni Sina Psikolojisinden gelmiştir.

"El-Kanun" adlı tıbba dair muazzam eseri daha 12. asırda Latinceye tercüme edilmişti. "El-Kanun"un Arapça metni de 1593'te Roma'da basıldı.

Türk âliminin tıbbi ve felsefi eserleri Ortaçağ boyunca Doğu üniversitelerinde olduğu kadar, Batı üniversitelerinde de görülmemiş bir ilgi ve rağbete mazhar olmuş, asırlarca Doğu ve Batı'da fikir hareketlerinin düzenleyicisi olagelmiştir.

İbni Sina'nın Batı'daki tıbbi otoritesi 17. asra kadar sürmüştür. Ama "Kanunun" 19. asır başlarında hâlâ Doğu - Batı yüksek ilim müesseselerinde araştırma ve öğretim konusu yapıldığı da bilinmektedir.

Sonuçta denilebilir ki, İbni Sina ilim dünyasının dâhi bayraktarlarından olup insanlık âlemine doğmuş bir Türk - İslâm güneşidir.